

Απλή αναλογική, εκλογική νομολογία και συνταγματική αναθεώρηση

του Γεώργιου Θ. Ζώνη

Δικηγόρου, ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου (ΕΚΠΑ),

Υποψήφιου διδάκτορος Συνταγματικού Δικαίου ΕΚΠΑ – Υποτρόφου ΙΚΥ

Εισαγωγή

Στο πλαίσιο του δημοκρατικού συνταγματικού κράτους, οι εκλογές αποτελούν την βασική διαδικασία με την οποία ο λαός, ως πρωταρχική πηγή της, ασκεί την δημόσια κρατική εξουσία νομιμοποιώντας στο όνομά του τα αιρετά όργανα που προβλέπει η έννομη τάξη¹. Από την άποψη αυτή, η μορφή του εκλογικού συστήματος (αναλογικού, πλειοψηφικού ή μικτού)², δυνάμει του οποίου αναδεικνύονται οι αντιπρόσωποι του λαού, αποτελεί κεντρικής σημασίας ζήτημα για τη λειτουργία του πολιτεύματος και επιλέγεται καταρχήν ελεύθερα από τον κοινό νομοθέτη³, σύμφωνα με την υφιστάμενη συνταγματική τάξη, με όρια την τήρηση των θεμελιωδών αρχών της ελευθερίας, της ισότητας⁴, της καθολικότητας, της αμεσότητας και της μυστικότητας της ψήφου⁵, καθώς και, παράλληλα, των αρχών που διέπουν συνολικά το πολίτευμα, ήτοι την δημοκρατική⁶, την αντιπροσωπευτική⁷, την κοινοβουλευτική αρχή⁸ και την αρχή του πολυκομματισμού⁹.

Αφορμή για την παρούσα μελέτη στάθηκε η ψήφιση το καλοκαίρι του 2016 του νέου εκλογικού νόμου που καθιέρωσε ένα εκλογικό σύστημα σχεδόν απόλυτα αναλογικό, αν και δεν είναι η πρώτη φορά που προτείνεται (ή εφαρμόζεται) ένα τέτοιο σύστημα στη χώρα μας, καθώς, ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου ξεκί-

νησε η πολιτική και επιστημονική συζήτηση σχετικά με το καταλληλότερο εκλογικό σύστημα, η οποία συνδεόταν σε μεγάλο βαθμό και με τις πολιτειακές μεταβολές της εποχής εκείνης. Για την ουσιαστικότερη κατανόηση του υπό πραγμάτευση θέματος, παρουσιάζεται η ιστορική πορεία της απλής αναλογικής στην Ελλάδα μέσω της συνοπτικής περιγραφής ορισμένων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των εκλογικών νόμων που κατά καιρούς καθιέρωναν τις διάφορες εκδοχές της.

Ένα άλλο στοιχείο, το οποίο συνδέεται με την προαναφερθείσα νομοθετική μεταβολή, της προσδίδει πρόσθετη σημασία και αποτέλεσε επίσης αφορμή για τον εμπλουτισμό της μελέτης αυτής είναι και η πρόταση για την συνταγματική κατοχύρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος, η οποία κατατέθηκε στο πλαίσιο μιας συνολικής πρότασης για την αναθεώρηση ορισμένων συνταγματικών διατάξεων¹⁰ στις αρχές Νοεμβρίου του 2018 υπογεγραμμένη –σύμφωνα με τα άρθρα 110 § 2 Συντ.¹¹ και 119 § 1 του Κανονισμού της Βουλής¹²– από 50 βουλευτές του μεγαλύτερου εκ των δύο τότε κυβερνητικών εταίρων (ΣΥΡΙΖΑ). Η θέση του προταθέντος προς αναθεώρηση άρθρου 54 χαρακτηρίζεται «κεντρική» στο πλαίσιο του συνταγματικού κοινοβουλευτικού εκλογικού δικαίου¹³, καθώς πρόκειται περί της διατάξεως εκείνης που ρυθμίζει μια σειρά κανόνων οι οποίοι σχετίζονται με το εκλογικό σύστημα, την κατα-

(1) Βλ. άρθρο 1 § 2 Συντ.: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα».

(2) Βλ. P. Norris, Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems, International Political Science Review, Vol 18(3) July 1997, σ. 297 - 312. Διαθέσιμο και στον ιστότοπο: <<https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Choosing%20Electoral%20Systems.pdf>>.

(3) Βλ. άρθρο 54 § 1 Συντ..

(4) Βλ. άρθρο 4 § 1 Συντ..

(5) Βλ. άρθρο 51 § 3 εδ. α' Συντ..

(6) Βλ. άρθρο 1 § 1 Συντ..

(7) Βλ. άρθρο 53 § 1 Συντ..

(8) Βλ. άρθρο 1 § 1 Συντ. και άρθρο 84 § 1 εδ. α' Συντ..

(9) Βλ. άρθρο 29 § 1 Συντ..

(10) Βλ. σχετική είδηση <<https://www.kathimerini.gr/993112/article/epikairothta/politikh/oloklhrh-h-protash-toy-syriza-gia-th-syntagmatikh-anaθewrhsh>>.

(11) «Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών [...]».

(12) «Οι προτάσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος υποβάλλονται γραπτώς στη Βουλή από πενήντα τουλάχιστο Βουλευτές, προσδιορίζουν τις αναθεωρητέες διατάξεις και συνοδεύονται από αιτιολογική έκθεση».

(13) Βλ. περισσότερα Χ. Ανθόπουλου, άρθρο 54 από Φ. Σπυρόπουλου/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2017, σ. 1006.

νομή των εκλογικών περιφερειών, την ανάδειξη των βουλευτών Επικρατείας κ.λπ.¹⁴. Η αντίστοιχη πρόταση αναθεώρησης του ίδιου άρθρου, που κατατέθηκε λίγες ημέρες αργότερα, στις 19 Νοεμβρίου, από το κόμμα της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης (ΝΔ) δεν ήταν τόσο συγκεκριμένη, αλλά περιορίστηκε στη λογική του συγκερασμού των αρχών της αντιπροσωπευτικότητας και της κυβερνητικής σταθερότητας («το εκλογικό σύστημα θα πρέπει να μεριμνά για την εύλογη αντιπροσωπεία των κομμάτων και για την κυβερνησιμότητα της χώρας»)¹⁵. Στις δύο ψηφοφορίες που έλαβαν χώρα στην Ολομέλεια της Βουλής τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 2019 οι προτεινόμενες αλλαγές δεν έλαβαν την πλειοψηφία των 3/5 που ορίζει το Σύνταγμα και η Θ' Αναθεωρητική Βουλή που αναδείχθηκε από τις εκλογές της 7ης Ιουλίου 2019, τις οποίες κέρδισε το κόμμα της έως τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης¹⁶ που είχε κρατήσει αρνητική στάση απέναντι στην κυβερνητική πρόταση, την απέρριψε στην σχετική ψηφοφορία της Ολομέλειας.

Εκτός από την –αυτονόητη– σημασία που θα είχε μια τροποποίηση του άρθρου 54 προς την κατεύθυνση που –όπως θα δούμε παρακάτω– πρότεινε η προηγούμενη κυβερνητική πλειοψηφία, το θέμα αυτό αποκτά πρόσθετη σημασία, αν ληφθούν υπόψη αφενός μεν ο νέος εκλογικός νόμος που, όπως προαναφέραμε, η Βουλή ψήφισε το καλοκαίρι του 2016¹⁷, με τον οποίο καθιερώθηκε ένα σχεδόν αμιγώς αναλογικό εκλογικό σύστημα, αφετέρου δε η πιο πρόσφατη εκλογική νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, η οποία κλήθηκε –μεταξύ άλλων– να αποφανθεί επί της συνταγματικότητας ή μη των διατάξεων του προϊσχύσαντος εκλογικού νόμου, ο οποίος προέβλεπε τη χορήγηση bonus 50 εδρών υπέρ του πρώτου αυτοτελούς κόμματος στη Βουλή¹⁸.

(14) Ibidem.

(15) Βλ. σ. 11 της πρότασης που κατέθεσε η Νέα Δημοκρατία. Διαθέσιμη στον ιστότοπο <https://nd.gr/sites/ndmain/files/u48/pds/protasi_nd_syntagma.pdf>.

(16) Στις εκλογές της 7.7.2019, η Νέα Δημοκρατία εξασφάλισε ποσοστό 39,85% των ψήφων και 158 έδρες, έναντι 31,53% και 76 εδρών του ΣΥΡΙΖΑ, 8,10% και 22 εδρών του Κινήματος Αλλαγής (ΠΑΣΟΚ κ.λπ.), 5,30% και 15 εδρών του ΚΚΕ, 3,70% και 10 εδρών της Ελληνικής Λύσης (υπό τον Κ. Βελόπουλο) και 3,44% και 9 εδρών του ΜΕΡΑ 25 (υπό τον πρώην Υπουργό Οικονομικών της πρώτης Κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ Γ. Βαρουφάκη). Πηγή: <<http://www.ekloges.ypes.gr>>.

(17) Ν. 4406/2016 (ΦΕΚ 133 Α' /26.7.2016).

(18) Βλ. σχετική κριτική παρουσίαση της συγκεκριμένης ρύθμισης σε Γ. Θ. Ζώη, Εκλογικά συστήματα και νομολογία του ΑΕΔ, ΕφημΔΔ 3/2017, σ. 290.

Πιο συγκεκριμένα, η υπ' αριθ. 18/2017 απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου¹⁹ –η έκδοση της οποίας αναμενόταν με ενδιαφέρον– φαίνεται να μην παρεκκλίνει από την παγιωμένη εδώ και δεκαετίες νομολογία του δικαστηρίου αυτού, αλλά και την παλαιότερη νομολογία του Εκλογοδικείου. Η απόφαση παρουσιάζει νομικό ενδιαφέρον για δυο κυρίως λόγους. Πρώτον, διότι με την σχετική ένσταση αμφισβητήθηκε η συνταγματικότητα της χορήγησης bonus 50 εδρών υπέρ του πρώτου αυτοτελούς κόμματος στη Βουλή που προέβλεπε η προϊσχύσασα εκλογική νομοθεσία (ν. 3636/2008²⁰). Δεύτερον, διότι σε περίπτωση ευδοκίμησης της ένστασης κατά του κύρους των εκλογών με αποδοχή μάλιστα της ανωτέρω αμφισβήτησης, θα μπορούσε να ανατραπεί το ίδιο το εκλογικό αποτέλεσμα, με ό,τι συνέπειες θα μπορούσε να έχει μια τέτοια εξέλιξη. Η νομολογία του ΑΕΔ φαίνεται ότι αρνείται να εισέλθει έστω και σε έναν οριακό έλεγχο συνταγματικότητας, αναγνωρίζοντας εμμέσως στον κοινό – εκλογικό νομοθέτη την ευχέρεια να επιλέξει ακόμη και ένα πλειοψηφικού τύπου εκλογικό σύστημα, κάτι το οποίο γίνεται καταρχήν δεκτό και σε άλλες έννομες τάξεις²¹, όπως π.χ. στη Γερμανία, όπου το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο²² έκρινε²³ ότι ο κοινός εκλογικός νομοθέτης διαθέτει μια ευρεία δυνατότητα επιλογών μεταξύ του αναλογικού και του πλειοψηφικού συστήματος για την ανάδειξη της Ομοσπονδιακής Βουλής²⁴ χωρίς να απορρέει από την αρχή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κάποιο προβάδισμα υπέρ του ενός ή του άλλου συστήματος²⁵. Πλην όμως –και αυτό είναι το σημείο

(19) Βλ. ΕφημΔΔ 6/2017, σ. 673 - 674.

(20) ΦΕΚ 11 Α' /1.2.2008.

(21) Βλ. Κ. Χρυσόγονου (με τη συνδρομή του Στ.-Ι. Κουτνατζή), Συνταγματικό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2014, σ. 429.

(22) Bundesverfassungsgericht.

(23) BVerfG, Urteil des Zweiten Senats vom 25. Juli 2012. Διαθέσιμη στη γερμανική γλώσσα στον ιστότοπο: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2012/07/fs20120725_2bvf000311.html>. Βλ. επίσης, απόσπασμα της απόφασης σε μετάφραση και με σχόλια του Α. Ζώρα σε: ΤοΣ, 2-4/2012, σ. 1052 - 1073.

(24) Bundestag.

(25) Βλ. ενδεικτικά την σχετική σκέψη στην § 56 της απόφασης: «Der Gesetzgeber kann den ihm von der Verfassung erteilten Auftrag zur Schaffung eines Wahlsystems, das diesen teils gegenläufigen Zielen genügt, nur erfüllen, wenn ihm ein weiter Gestaltungsspielraum zukommt. Dementsprechend steht es ihm grundsätzlich offen, ob er in Ausführung des Regelungsauftrags nach Art. 38 Abs. 3 GG das Verfahren der Wahl zum Deutschen Bundestag als Mehrheits- oder als Verhältniswahl ausgestaltet; unter dem Gesichtspunkt der repräsentativen Demokratie (Art. 20 Abs. 2 Satz 2, Art. 38 Abs. 1 Satz 2 GG)

που διαφοροποιεί πλήρως τη γερμανική νομολογία από εκείνη του ΑΕΔ- το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, ασκώντας αυστηρό έλεγχο, έκρινε ότι δεν είναι ανεκτή η παρέκκλιση από την αρχή της αναλογικής αντιπροσώπευσης πέραν του αριθμού των 15 «πλεοναζουσών» εδρών²⁶. Η κρίση αυτή είναι εύλογη, αν λάβει κανείς υπόψη τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν το γερμανικό εκλογικό σύστημα, το οποίο υπό την σημερινή του μορφή λειτουργεί ως σύστημα δύο ψήφων²⁷, καθώς η Επικράτεια διαιρείται σε μονοεδρικές περιφέρειες, στις οποίες αντιστοιχούν οι μισές έδρες της Ομοσπονδιακής Βουλής, που κατανέμονται με απλό πλειοψηφικό, ενώ οι υπόλοιπες μισές έδρες αντιστοιχούν σε πολυεδρικές περιφέρειες που κατανέμονται στα 16 ομόσπονδα κρατίδια²⁸ με το σύστημα της απλής αναλογικής. Σε κάθε ψηφοφόρο αντιστοιχούν δύο ψήφοι: με την πρώτη²⁹ ο εκλογέας έχει την ευχέρεια να επιλέξει τον υποψήφιο της αρεσκείας του για την μονοεδρική του περιφέρεια, ενώ με την δεύτερη ψήφο³⁰ επιλέγει τον δεσμευμένο συνδυασμό (λίστα)³¹ του κόμματος που προτιμά. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ψηφοφόρος για την μονοεδρική του περιφέρεια μπορεί να επιλέξει υποψήφιο διαφορετικού κόμματος από εκείνο που τελικώς επιλέγει με την δεύτερη ψήφο, αλλά ο τελικός αριθμός των εδρών που θα κερδίσει κάθε κόμμα καθορίζεται από τις δεύτερες ψήφους, οι οποίες εν τέλει είναι και οι πιο κρίσιμες, ενώ προκειμένου να εισέλθει ένα κόμμα στην Ομοσπονδιακή Βουλή, θα πρέπει είτε να κερδίσει ένα ελάχιστο ποσοστό δεύτερων ψήφων που ανέρχεται σε 5% στο σύνολο της επικράτειας³², είτε

να κερδίσει απευθείας 3 έδρες στις μονοεδρικές περιφέρειες³³. Το σημαντικότερο, ωστόσο, γνώρισμα του γερμανικού εκλογικού συστήματος αποτελεί η «αλλοίωση» προς τα πάνω του τελικού αριθμού των εδρών του Κοινοβουλίου, καθώς, εφόσον ένα κόμμα κερδίσει σε ένα κρατίδιο περισσότερες μονοεδρικές περιφέρειες από όσες του αντιστοιχούν με βάση τις δεύτερες ψήφους που εξασφάλισε, τότε οι επιπλέον έδρες παραμένουν στο κόμμα αυτό και μεταβάλλεται ο αριθμός των εδρών του κοινοβουλίου προς τα πάνω³⁴. Πρόκειται για το φαινόμενο των «πλεοναζουσών» εδρών³⁵. Κατ' αποτέλεσμα, ωστόσο, το γερμανικό εκλογικό σύστημα λειτουργεί σχεδόν αναλογικά³⁶. Εν όψει της διαπίστωσης αυτής, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δέχτηκε ότι η ισότητα της ψήφου και η ισότητα των ευκαιριών μεταξύ των πολιτικών κομμάτων προσβάλλονται στην περίπτωση κατά την οποία απονέμονται πλεονάζουσες έδρες σε τέτοια έκταση ώστε να υπερβαίνει το μισό της ελάχιστης δύναμης μιας κοινοβουλευτικής ομάδας³⁷. Άλλωστε, επικαλούμενο παλαιότερη νομολογία του³⁸, το Δικαστήριο έκρινε ότι έχουν διαμορφωθεί «*συνθήκες υπό τις οποίες βάσιμα μπορεί να πιθανολογείται ότι κατά κανόνα προκύπτει αυξημένος αριθμός πλεοναζουσών εδρών, έτσι ώστε, προς διασφάλιση της ισότητας της ψήφου, το εκλογικό δίκαιο να χρήζει συμπλήρωσης με διατάξεις που θα προλαμβάνουν μια επέκταση των πλεοναζου-*

kommt keinem der beiden Wahlsysteme ein Vorrang zu (vgl. BVerfGE 95, 335 <352 f.>). Er kann auch beide Gestaltungen miteinander verbinden (vgl. BVerfGE 6, 84 <90>; 6, 104 <111>; 95, 335 <349 f.>; 120, 82 <103>; 121, 266 <296>), indem er einen Teil der Mitglieder des Deutschen Bundestages nach dem Mehrheits- und den anderen nach dem Verhältniswahlprinzip wählen lässt (Grabensystem), eine Erstreckung des Verhältniswahlprinzips auf die gesamte Sitzverteilung unter Vorbehalt angemessener Gewichtung der Direktmandate gestattet oder sich für eine andere Kombination entscheidet». Η υπογράμμιση του γράφοντος.

(26) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις. Μια συγκριτική ανάλυση μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2016, σ. 22 - 23.

(27) Βλ. D. Nohlen, Κομματικό σύστημα και εκλογικά συστήματα, Μετάφραση Μ. Σίσκου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 416 επ.

(28) Länder.

(29) Erststimme.

(30) Zweitstimme.

(31) Landesliste.

(32) Η ρήτρα του 5% εμπόδισε το 1969 την είσοδο στην Bundestag του ακροδεξιού NPD, που έλαβε 4,3 % και, αργότερα, το 2002 του νεοκομ-

μουνιστικού PDS και το 2013 του φιλελεύθερου FDP, το οποίο έμεινε χωρίς κοινοβουλευτική εκπροσώπηση σε ομοσπονδιακό επίπεδο για πρώτη φορά από το 1949.

(33) Με τον τρόπο αυτόν κατόρθωσε να κερδίσει την κοινοβουλευτική του εκπροσώπηση στις εκλογές του 1994 το PDS, αν και είχε λάβει ποσοστό 4,4%.

(34) Κατ' αρχήν, το Κοινοβούλιο διαθέτει 598 έδρες, εκ των οποίων οι 299 αντιστοιχούν στις μονοεδρικές περιφέρειες και οι υπόλοιπες 299 στους συνδυασμούς των κρατιδίων (έως το 1998 διέθετε 656 έδρες). Ωστόσο, το 1994 ο τελικός αριθμός των εδρών στην Bundestag ανήλθε στις 672 (+16), το 1998 σε 669 (+13), το 2002 σε 603 (+5), το 2005 σε 614 (+16), το 2009 σε 622 (+24), το 2013 σε 631 (+33).

(35) Überhangmandate.

(36) Για το γερμανικό εκλογικό σύστημα βλ. ενδεικτικά περισσότερα Λ. Παπαδοπούλου, Το γερμανικό εκλογικό σύστημα και οι προϋποθέσεις εφαρμογής του, Παπαζήσης, 2007, καθώς και P. Badura, Staatsrecht, 3. Auflage, C.H. Beck, 2003, σ. 445 επ..

(37) Βλ. τη σχετική σκέψη στην § 140 της απόφασης: «*Die Wahlrechtsgleichheit und die Chancengleichheit der Parteien sind bei einem Anfall ausgleichsloser Überhangmandate im Umfang von mehr als etwa einer halben Fraktionsstärke verletzt*».

(38) Urteil vom 10. April 1997, 2 BvF 1/95. Διαθέσιμη στη γερμανική γλώσσα στον ιστότοπο <<http://www.wahlrecht.de/wahlpruefung/199704101.htm>>.

σών εδρών, τέτοια που να αλλοιώνει τον θεμελιώδη αναλογικό χαρακτήρα του εκλογικού συστήματος»³⁹.

Από την άποψη αυτή, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη νομολογία⁴⁰ του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου⁴¹, η οποία, με αναφορά και στη νομολογία του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, κινήθηκε σε εντελώς διαφορετική γραμμή πλεύσης συγκριτικά προς το ΑΕΔ⁴² και της οποίας γίνεται σύντομη παρουσίαση στο τελευταίο μέρος της παρούσας μελέτης. Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο προέβη σε οριακό έλεγχο συνταγματικότητας δύο διαδοχικών εκλογικών νόμων που προέβλεπαν σύστημα bonus υπέρ του επιτυχόντος εκλογικού συνδυασμού· ουσιαστικά το Συνταγματικό Δικαστήριο, χωρίς να τάσσεται άνευ άλλου τινός υπέρ ενός καθαρά αναλογικού εκλογικού συστήματος, αναγνωρίζει την ανάγκη ύπαρξης ορίων κατά την απονομή του bonus υπέρ της πλειοψηφούσας παράταξης, προβαίνοντας σε αξιολόγηση και στάθμιση θεμελιωδών αρχών που είτε κατοχυρώνονται ρητά από το Σύνταγμα, είτε απορρέουν από τις διατάξεις του.

Όπως έχει επισημανθεί, η ελληνική εκλογική νομολογία θα μπορούσε να αντλήσει πολύτιμα διδάγματα⁴³ από την αντίστοιχη του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, αν και βασικός παράγοντας που δεν επιτρέπει έναν αποτελεσματικότερο συνταγματικό έλεγχο των εκλογικών συστημάτων αποτελεί μάλλον η ίδια η θεσμική συγκρότηση και λειτουργία του ΑΕΔ⁴⁴.

(39) Βλ. τη σχετική σκέψη στην § 145 της απόφασης: «*Seit der Senatssentscheidung vom 10. April 1997 haben sich Verhältnisse eingestellt, unter denen mit beachtlicher Wahrscheinlichkeit davon auszugehen ist, dass Überhangmandate regelmäßig in größerer Zahl anfallen, so dass das Wahlrecht zur Wahrung der Wahlrechtsgleichheit um Vorkehrungen gegen ein den Grundcharakter der Wahls Verhältniswahlverfälschendes Überhandnehmensausgleichloser Überhangmandate ergänzt werden muss. Die bei den kommenden Wahlen zum Deutschen Bundestag voraussichtlich zu erwartende Zahl an Überhangmandaten liegt deutlich oberhalb der zulässigen Höchstgrenze von etwa 15 Sitzen (aa). Daraus folgt nunmehr eine Handlungspflicht des Gesetzgebers (bb)*». Βλ. το σχετικό απόσπασμα της απόφασης σε μετάφραση του Α. Ζώρα σε: ΤοΣ, 2-4/2012, ό.π., σ. 1060 - 1061. Η υπογράμμιση του γράφοντος.

(40) Βλ. μια λεπτομερή και εμπειροστατωμένη παρουσίαση της νομολογίας του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου και ιδίως της απόφασης 1/2014, σε: Χ. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 65 επ.

(41) Corte costituzionale.

(42) Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις υπ' αριθ. 1/2014 και 35/2017 αποφάσεις του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω.

(43) Βλ. Γ. Θ. Ζώη, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 302 επ.

(44) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 140 επ.

Συγκεκριαλιώνοντας, η καθιέρωση και η εφαρμογή της απλής αναλογικής αποκτά νόημα μόνον όταν υπάρχουν πολιτικές δυνάμεις πρόθυμες, ώριμες και ικανές να διαχειριστούν τις συνέπειες που έχει ένα τέτοιο εκλογικό σύστημα, κάτι που δεν ισχύει στην Ελλάδα και μάλλον δεν θα συμβεί ούτε στο εγγύς, ούτε στο απώτερο μέλλον. Η αντιμετώπιση ενός εκλογικού συστήματος από το πολιτικό προσωπικό στη χώρα μας με «μανιχαϊστικούς» όρους δεν φανερώνει μόνο πολιτικές σκοπιμότητες, αλλά μαρτυρά και το επίπεδο του πολιτικού διαλόγου (στην πραγματικότητα των παράλληλων μονολόγων). Παράλληλα, η σύγκριση της πρόσφατης εκλογικής νομολογίας στην Ελλάδα και την Ιταλία σε σχέση με την εξέταση προφανώς αντισυνταγματικών εκλογικών νόμων, απλώς επιβεβαιώνει την διαπίστωση ότι το ΑΕΔ είναι ένα μάλλον ακατάλληλο όργανο για τον έλεγχο της νομιμότητας και της συνταγματικότητας των εκλογικών νόμων. Όπως είχαμε την ευκαιρία να υποστηρίξουμε και σε προηγούμενη μελέτη⁴⁵, ο δικαστικός έλεγχος των εκλογικών νόμων στην Ελλάδα δεν μαρτυρά μόνο αδυναμία, ατολμία ή έλλειψη μεθοδολογικών εργαλείων, αλλά και απουσία διάθεσης αλλαγής πλεύσης.

Ι. Η πρόταση για την συνταγματική καθιέρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος

Α. Η πορεία της αναλογικής στην ελληνική συνταγματική ιστορία

ι) Ο Μεσοπόλεμος

Η εξέλιξη των εκλογικών συστημάτων στην Ελλάδα βαίνει παράλληλα με την εξέλιξη του κοινοβουλευτισμού και γενικότερα των συνταγματικών θεσμών ήδη πριν από την Ανεξαρτησία⁴⁶. Πάντως, από την

(45) Βλ. Γ. Θ. Ζώη, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 302 επ.

(46) Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι με το Σύνταγμα της Επιδιάρου («Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος κατά την έν Έπιδαύρω Α' Έθνικην Συνέλευσιν»), το οποίο ψηφίστηκε από την Α' Εθνική Συνέλευση και τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1822 προβλεπόταν η ψήφιση νόμου, ο οποίος θα όριζε τον αριθμό των «Παραστατών» (§ β' Συντ. 1822: «Ο αριθμός των Παραστατών είναι άοριστος μέχρι της έκδόσεως Νόμου περί έκλογής». Βλ. Α. Αξελού (Επιμέλεια), *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822 - 1975/1986 - Αλέξανδρου Σβώλου*, *Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος*, Στοχαστής, Νέα βελτιωμένη έκδοση 1998, σ. 109), δηλαδή των εκλεγμένων αντιπροσώπων που συγκροτούσαν το νομοθετικό σώμα («Βουλευτικόν» -Βλ. § ια' Συντ. 1822: «Τὸ Βουλευτικὸν σύγκειται ἐκ πληρεξουσίων ἐκλεγμένων Παραστατῶν τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Ελλάδος». Βλ. Α. Αξελού, *Τα Ελληνικά Συντάγματα...*, ό.π.), καθώς και «προσωρινού» νόμου που θα ρύθμιζε την διαδικασία εκλογής των (βλ. § ιγ' επ. Συντ. 1822: «§ ιγ' Θέλει ἐκδοθῆ παρὰ τῆς Διοικήσεως Νόμος προσωρινὸς περὶ ἐκλογῆς τῶν Παραστατῶν, περιέχων ὅμως

καθιέρωση της συνταγματικής μοναρχίας με το Σύνταγμα του 1844⁴⁷ και κυρίως από την ψήφιση του

ἐξάπαντος τοὺς δύο ἀκολούθους ὄρους. § 1δ' Οἱ Παραστάται πρέπει νὰ ἦναι Ἕλληνες. § 1ε' Ἀπαιτεῖται νὰ ἔχωσιν ἡλικίας τριάκοντα πλήρη ἔτη». Βλ. Α. Αξελού, Τα Ελληνικά Συντάγματα..., ὁ.π.). Πράγματι, ψηφίσθηκε ο νόμος ΙΖ' της 9ης Νοεμβρίου 1822, ο οποίος καθιέρωνε ένα σύστημα ἔμμεσης εκλογής (Βλ. Κ. Χρυσόγονου, Εκλογικό σύστημα και Σύνταγμα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1996, σ. 32). Στη συνέχεια, η Β' Εθνική Συνέλευση του Ἀστρους, που αναδείχθηκε με βάση τις προβλέψεις του ανωτέρω νόμου, ψήφισε το 1823 ένα νέο Σύνταγμα («Νόμος τῆς Ἐπιδραύου, ἤτοι Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐν Ἄστρει Β' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν»), το οποίο περιείχε διάταξη για την συγκρότηση του «Βουλευτικού», ἤτοι του νομοθετικού σώματος, το οποίο θα αποτελούσαν «παραστάτες των ελευθέρων Επαρχιών» (Βλ. § 1η' Συντ. 1823 «Τὸ Βουλευτικὸν σύγκεται ἀπὸ Παραστάτας τῶν ἐλευθέρων Ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονται κατὰ τὸν περὶ ἐκλογῆς Νόμον τῆς Διοικήσεως». Βλ. Α. Αξελού, Τα Ελληνικά Συντάγματα..., ὁ.π., σ. 124). Με το Σύνταγμα του 1827 («Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐν Τροιζήνι Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν»), που ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴν Γ' Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας, επαναλήφθηκαν περὶ του ταυτοσημῆς οι διατάξεις του προηγούμενου Συντάγματος (Βλ. ἄρθρα 43 Συντ. 1827 «Ἡ Βουλὴ σύγκεται ἀπὸ τοὺς Ἀντιπροσώπους τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος» και 45 «Οἱ Ἀντιπρόσωποι ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν λαὸν κατὰ τὸν περὶ ἐκλογῆς Νόμον». Βλ. Α. Αξελού, Τα Ελληνικά Συντάγματα..., ὁ.π., σ. 140). Μέχρι τὴν ἔλευση του Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια –και συγκεκριμένα ἕως και τὸ ἔτος 1829– παρέμεινε σε ἰσχὺ ο ΙΖ'/9.11.1822, ο οποίος – ευρισκόμενος πρακτικά σε ἀρχοσία δεδομένων των συνθηκῶν (Βλ. Γ. Σωτηρόλη, Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα, 1864 – 1909, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991, σ. 39)– αντικαταστάθηκε με σχετική «Οδηγία» του Κυβερνήτη, που καθιέρωνε ἐπίσης σύστημα ἔμμεσης εκλογής των αντιπροσώπων και ἡ οποία ἐφαρμόσθηκε για τὴν ἀνάδειξη τῆς Δ' (1829) και Ε' (1831) Εθνικῆς Συνέλευσης, που στις 15.3.1832 –λίγο μετὰ τὴν δολοφονία του Καποδίστρια– ψήφισε τὸ λεγόμενο «Ἡγεμονικὸ» Σύνταγμα.

(47) Η Βαυαρικὴ Ἀντιβασιλεία και, λίγο μετὰ ο βασιλιάς Ὀθωνας ἀνέστειλαν τὴν ἰσχὺ του «Ἡγεμονικὸ» Συντάγματος και ἀκολούθησε ἡ περιόδος τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας (1833 – 1843), κατὰ τὴν ὁποία δεν διεξήχθησαν εκλογές. Ἐτσι, ἡ χώρα ὠδηγήθηκε στην Ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ἄμεσο ἐπακόλουθο τῆς ὁποίας υπῆρξε ἡ συγκρότηση τῆς Α' Συντακτικῆς Συνέλευσης («Ἡ τῆς Γ' Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις»), που ἀναδείχθηκε με βάση τὶς διατάξεις τῆς «Οδηγίας» του 1829. Η Συντακτικὴ Συνέλευση ψήφισε στις 18.3.1844 τὸ πρῶτο Σύνταγμα (ΦΕΚ 5 Α'/18.3.1844) του ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, που καθιέρωνε τὸ πολίτευμα τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας και τὸ ὁποῖο περιείχε σχετικὲς διατάξεις για τὴν ἀνάδειξη των βουλευτῶν και τὴν σύνθεση του νομοθετικοῦ σώματος (Βλ. ἄρθρα 59 Συντ. 1844: «Ἡ Βουλὴ σύγκεται ἐκ Βουλευτῶν, ἐκλεγμένων ὑπὸ τῶν ἐχόντων δικαίωμα πρὸς τοῦτο πολιτῶν, κατὰ τὸν περὶ ἐκλογῆς Νόμον» και 60 «Οἱ Βουλευταὶ ἀντιπροσωπεύουσι τὸ Ἔθνος καὶ ὄχι μόνον τὴν Ἐπαρχίαν ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐκλέγονται»). Βλ. Α. Αξελού, Τα Ελληνικά Συντάγματα..., ὁ.π., σ. 161). Διόλου τυχαία, λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν δημοσίευση στο ΦΕΚ του Συντάγματος, δημοσιεύθηκε και ὁ νέος εκλογικὸς νόμος (ΦΕΚ 7 Α'/25.3.1844), ὁ ὁποῖος καθιέρωνε πλειοψηφικὸ σύστημα με ἀπόλυτη πλειοψηφία σε περισσότερους εκλογικοὺς γύρους και ὁ ὁποῖος ἐφαρμόσθηκε σε ὅλες τὶς εκλογικὲς ἀναμετρήσεις τῆς ὀθωνικῆς περιόδου, μέχρι και τὸ ἔτος 1862, ἀπεδείχθη δε σύντομα ὅτι δεν ἐξασφάλιζε οὔτε τὴν μυστικότητα τῆς ψηφοφορίας, οὔτε τὴν ἀνόθευτη και ἐλευθέρη ἔκφραση τῆς λαϊκῆς βούλησης (Βλ. Κ. Χρυσόγονου, Εκλογικὸ σύστημα..., ὁ.π., σ. 34).

Συντάγματος του 1864⁴⁸ –το ὁποῖο καθιέρωνε τὸ πολίτευμα τῆς βασιλευμένης δημοκρατίας– ἕως και τὸ 1926 κυριάρχησαν διάφορες ἐκδοχές του πλειοψηφικοῦ εκλογικοῦ συστήματος. Η ἐξέλιξη αὐτὴ ἴσως οφείλεται ἐν μέρει και στη διάταξη του ἀρθρου 66 του Συντάγματος του 1864⁴⁹, ἡ ὁποία με τὴν πρόβλεψη του τρόπου ψηφοφορίας διὰ τῆς χρήσεως σφαιριδίων⁵⁰, ἀντὶ ψηφοδελτίων⁵¹ ἀποσκοπούσε πρωτίστως στην ἐξασφάλιση τῆς μυστικότητας τῆς ψηφοφορίας, ἀλλὰ –ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ– ὠδηγοῦσε στην καθιέρωση πλειοψηφικοῦ εκλογικοῦ συστήματος⁵². Πάντως, ἀν και μια ἀπὸ τὶς καινοτομίες του ἀναθεωρητικοῦ δια-

(48) Η δυσκαμψία του Συντάγματος του 1844 σε συνδυασμὸ με τὴν δυσἀρέσκεια κατὰ του Ὀθωνα ὠδήγησε στην Ἐπανάσταση τῆς 10ης Οκτωβρίου 1862, και ἀμέσως μετὰ στην σύγκληση τῆς Β' Συντακτικῆς Συνέλευσης («Ἡ ἐν Ἀθήναις Β' Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις»), ἡ ὁποία στις 17 Οκτωβρίου 1864 ψήφισε τὸ νέο Σύνταγμα (ΦΕΚ 48 Α'/17.11.1864), που –σε ἀντίθεση με τὸ προῖσχον– ἀναγνώριζε τὴν δημοκρατικὴ ἀρχή.

(49) Βλ. ἄρθρο 66 Συντ. 1864: «Ἡ Βουλὴ σύγκεται ἐκ Βουλευτῶν, ἐκλεγμένων ὑπὸ τῶν ἐχόντων δικαίωμα πρὸς τοῦτο πολιτῶν, δι' ἀμέσου, καθολικῆς καὶ μυστικῆς διὰ σφαιριδίων ψηφοφορίας, κατὰ τὸν ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως ταύτης ψηφισθησόμενον περὶ ἐκλογῆς Νόμον, μεταβλητὸν ὄντα κατὰ τὰς λοιπὰς διατάξεις αὐτοῦ. Αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ διατάσσονται καὶ ἐνεργοῦνται ταυτοχρόνως καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν». Βλ. Λουκᾶ Αξελού, Τα Ελληνικά Συντάγματα..., ὁ.π., σ. 178.

(50) Το σφαιρίδιο ἦταν μια μολύβδινη σφαῖρα, τὴν ὁποία ὁ ψηφοφόρος ἔριχνε στην κάλπη. Πιο συγκεκριμένα, σε κάθε εκλογικὸ τμήμα υπῆρχαν κάλπες ἰσάριθμες με τὸς υποψηφίους βουλευτῆς. Η κάλπη ἦταν χωρισμένη σε δύο μέρη: ἓνα λευκὸ και ἓνα μαῦρο. Στο λευκὸ μέρος ἀναγραφόταν ἡ λέξη «ΝΑΙ» και στο μαῦρο ἡ λέξη «ΟΧΙ», ἐνὸ συνήθως ἐπάνω στην κάλπη υπῆρχε εικόνα ἢ φωτογραφία και τὸ ὀνοματεπώνυμο του υποψηφίου. Ὁ ψηφοφόρος περνούσε τὸ χέρι του σε μια κυλινδρική ὀπή που ἦταν κοινὴ για τὸ λευκὸ και τὸ μαῦρο τμήμα τῆς κάλπης ὥστε να ἐξασφαλίζεται ἡ μυστικότητα τῆς ψηφοφορίας. Ἐπιπλέον, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς κάλπης ἦταν ἐπενδυμένο με τσόχα, ὥστε να μὴ γίνεται ἀντιληπτὸ που ἔριχνε ὁ ψηφοφόρος τὸ σφαιρίδιο. Με τὸν τρόπο αὐτὸ, ὁ ψηφοφόρος εἶχε τὴν δυνατότητα να ψηφίσει θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ για ὅλους τὸς υποψηφίους. Ὅσοι, δε, υποψήφιοι συγκέντρωναν τὶς περισσότερες θετικὲς ψήφους καταλάμβαναν και τὶς βουλευτικὲς ἔδρες. Βλ. περισσότερα ἐνδεικτικὰ Α. Παντελή, Τα ἐλληνικὰ εκλογικὰ συστήματα και οἱ εκλογές, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1988, σ. 17, ὑποσ. 10.

(51) Τὴ χρήση χειρόγραφων ψηφοδελτίων προέβλεπε ὁ προῖσχον ἐκλογικὸς νόμος, που εἶχε ἐπικριθεῖ λόγω του ὑψηλοῦ ποσοστοῦ ἀναγράφητων ψηφοφόρων.

(52) Σε συμμόρφωση με τὶς ἀνωτέρω συνταγματικὲς διατάξεις, ἡ Β' Συντακτικὴ Συνέλευση ψήφισε τὸν πρῶτο εκλογικὸ νόμο 4Γ'/1864 (ΦΕΚ 51 Α'/21.11.1864), ὁ ὁποῖος συμπληρώθηκε με τὸν νόμο ΧΜΗ'/1877 (ΦΕΚ 76 Α'/17.9.1877), χωρὶς ὅμως να ὑποστεί σοβαρὲς μεταβολές. Οἱ νόμοι αὐτοὶ προέβλεπαν τὴν συγκρότηση «στενῶν» περιφερειῶν, ἤτοι εκλογικὴ περιφέρεια ὀριζόταν ἡ ἐπαρχία (ὡς διοικητικὴ ὑποδιάρθρωση του νομοῦ). Λίγο ἀργότερα, τὸ 1886, ἐπὶ κυβερνήσεως Χαριλάου Τρικούπη, ψηφίσθηκαν δύο νέοι νόμοι, οἱ ΑΤῆΑ'/1886 και ΑΤῆΒ'/1886 (ΦΕΚ 157 Α'/14.6.1886), με τὸς ὁποῖους περιορίσθηκαν ἀφενὸς οἱ εκλογικὲς περιφέρειες, οἱ ὁποῖες πλέον ταυτίζονταν με τὰ ὄρια των νομῶν («εὐρεῖα» περιφέρειαι), μειώθηκε ἀφετέρου ὁ ἀριθμὸς των βουλευτικῶν ἐδρῶν. Ὡστόσο, τὸ παλαιὸ νομοθετικὸ καθεστῶς ἐπανήλθε τὸ 1890 ἀπὸ τὴν κυβερνήση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη (Ν. ΑΩΟΣ'/1890 – ΦΕΚ 3

βήματος του 1911⁵³ υπήρξε η απάλειψη στο άρθρο 66 της «διά σφαιριδίων» διεξαγωγής της ψηφοφορίας, γεγονός που άνοιγε –τουλάχιστον θεωρητικά– τον δρόμο για την καθιέρωση αναλογικού εκλογικού συστήματος⁵⁴, παρέμεινε σε ισχύ ο νόμος ΧΜΗ'/1877, όπως και το σύστημα της «διά σφαιριδίων» εκλογής, δυνάμει του οποίου –με ορισμένες τροποποιήσεις– διεξήχθησαν όλες οι κατοπινές εκλογικές αναμετρήσεις μέχρι το 1923.

Το 1926 καθιερώθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το σύστημα της απλής αναλογικής, με τον ν. 3363/1926⁵⁵, ο οποίος καθιέρωνε ως εκλογική περιφέρεια –με ελάχιστες εξαιρέσεις– τον νομό και ο οποίος εφαρμόστηκε στις βουλευτικές εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926, που διενεργήθηκαν αμέσως μετά την ανατροπή της βραχύβιας δικτατορίας του στρατηγού Θεοδώρου Πάγκαλου από τον Γεώργιο Κονδύλη. Η επιλογή της αναλογικής είχε συνδεθεί με το γενικότερο πνεύμα της εποχής και θα μπορούσε να θεωρηθεί άμεση συνέπεια της πολιτειακής μεταβολής που είχε επέλθει την 25η Μαρτίου 1924 με την ανακήρυξη της αβασίλευτης Δημοκρατίας⁵⁶ από την κυβέρνηση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου· άλλωστε, ο Παπαναστασίου είχε ταχθεί από πολύ νωρίς υπέρ των αναλογικών εκλογικών συστημάτων⁵⁷ και υπήρξε ο εισηγητής του ν. 3363/1926 ως επικεφαλής της 30μελούς επιτροπής που τον συνέταξε. Η ίδια επιτροπή –που είχε οριστεί με απόφαση της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης μετά από το κίνημα του Θ. Πάγκαλου– είχε

Α'/2.1.1891), μέχρι και την επαναφορά της «ευρείας» περιφέρειας υπό την ισχύ του νόμου ΓΡ1Φ'/1906 (ΦΕΚ 136 Α'/7.6.1906).

(53) Η Επανάσταση στο Γουδί τον Αύγουστο του 1909 οδήγησε στην είσοδο στο πολιτικό σκηνικό του Ελευθερίου Βενιζέλου και στην πρώτη αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864 από την Β' Διπλή Αναθεωρητική Βουλή το 1911. Είχε προηγηθεί η σύγκληση Α' Διπλής Αναθεωρητικής Βουλής που αναδείχθηκε στις 8.8.1910, αλλά λόγω της ασυνεννοησίας των τότε κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων, η πρωθυπουργία ανετέθη στον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος προκήρυξε πρόωρες εκλογές που διεξήχθησαν στις 28.11.1910 για την ανάδειξη της Β' Διπλής Αναθεωρητικής Βουλής, στις οποίες και επικράτησε. Το κείμενο του αναθεωρηθέντος Συντάγματος δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 27 Α'/1.6.1911.

(54) Αξίζει να σημειωθεί ότι σχετική πρόταση για την καθιέρωση αναλογικού συστήματος είχε καταθέσει ο βουλευτής –και μετέπειτα πρωθυπουργός– Αλέξανδρος Παπαναστασίου, η οποία ωστόσο απορρίφθηκε.

(55) ΦΕΚ 291 Α'/2.9.1926.

(56) ΦΕΚ 64 Α'/24.3.1924.

(57) Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες απόψεις είχε διατυπώσει ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου στην μελέτη του «Δημοκρατία και εκλογικόν σύστημα», στην οποία περιέχεται και μια –αμφιλεγόμενη– ερμηνεία του εκλογικού αποτελέσματος της 1ης Νοεμβρίου 1920. Βλ. περισσότερα σε *Αλ. Παπαναστασίου, Δημοκρατία και εκλογικόν σύστημα*, 3η έκδοση, Αθήνα, 1983.

καταρτίσει και το θνησιγενές Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας του 1925/1926⁵⁸, το οποίο ήταν και το πρώτο –και τελευταίο– ελληνικό Σύνταγμα, που προέβλεπε –στην αρχική του μορφή– ως πάγιο εκλογικό σύστημα την απλή αναλογική (άρθρο 35 § 1 και 57 § 1 για την ανάδειξη της Βουλής και της Γερουσίας αντίστοιχα)⁵⁹. Πάντως, ο ν. 3363/1926 εφαρμόστηκε στις εκλογές του 1926 για την ανάδειξη της Βουλής της «Α' περιόδου» και ανέδειξε μια σειρά από σημαντικές καινοτομίες από άποψη συνταγματικού δικαίου και πολιτικής επιστήμης, αλλά και από άποψη καθαρά πολιτική. Ειδικότερα, η πρώτη, ασφαλώς καινοτομία του νόμου αυτού υπήρξε η ίδια η καθιέρωση της απλής αναλογικής· η δεύτερη συνίστατο στην οριστική κατάργηση της «διά σφαιριδίων» ψηφοφορίας και η εκ νέου καθιέρωση του ψηφοδελτίου· η τρίτη καινοτομία ήταν το γεγονός ότι για πρώτη φορά κατέστη εφικτή η σαφής στατιστική ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων και η τέταρτη συνίστατο στο γεγονός ότι για πρώτη φορά εξασφαλίσθηκε στη Βουλή τέτοιας έκτασης πολυφωνία. Μια παρατήρηση που αξίζει τον κόπο να επισημανθεί είναι ότι με την κατάργηση του σφαιριδίου και την αποσύνδεση της ψήφου από το «προσωπικό» στοιχείο, οι υποψήφιοι πλέον αναδεικνύονταν υπό την ιδιότητά τους ως μελών ενός πολιτικού κόμματος και όχι ως πρόσωπα, γεγονός που από τη μια πλευρά αναβάθμιζε τον ρόλο του κομματικού μηχανισμού, ενώ από την άλλη υποβάθμιζε κατά κάποιον τρόπο τον ρόλο του βουλευτή ως αυτοτελούς «μονάδας», εφόσον –μεταξύ άλλων– χανόταν και η αμεσότερη επαφή των υποψηφίων με το εκλογικό σώμα⁶⁰, αν και προβλεπόταν ο σταυρός προτίμησης, βάσει του οποίου καθοριζόταν η σειρά ανάδειξης ανάμεσα στους υποψηφίους του ίδιου συνδυασμού⁶¹. Σε ένα άλλο, «οντολογικό» επίπεδο πολιτικής πρακτικής παρατηρήθηκαν τα εξής: (α) για πρώτη φορά από το 1915 οι βασι-

(58) ΦΕΚ 274 Α'/29.9.1925.

(59) Τα συγκεκριμένα εδάφια των §§ 1 του άρθρου 35 και 1 του άρθρου 57, τα οποία όριζαν ότι «[Α]ι βουλευτικά [εκλογα]ί ενεργούνται] και επί τη βάσει των αρχών της αναλογικής αντιπροσωπείας» και «και των αρχών της αναλογικής αντιπροσωπείας» αφαιρέθηκαν αυθαίρετα –όπως και πολλές άλλες διατάξεις του Συντάγματος αυτού– με την υπ' αριθ. 1 Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου (Συνεδρίαση ΚΔ'), η οποία δημοσιεύθηκε στο ίδιο ΦΕΚ με το Σύνταγμα.

(60) Βλ. *Κ. Χρυσόγονου, Εκλογικό σύστημα...*, ό.π., σ. 48 επ.. Βλ. επίσης ενδεικτικά *Γ. Ζ. Δρόσου, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1982, σ. 87 επ.

(61) Αρθ. 69, 91 § 3 και 95 § 2 ν. 3363/1926.

κές αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις (βενιζελικοί και σύμμαχοι – αντιβενιζελικοί και σύμμαχοι) αναγκάζονταν να έρθουν σε συνεννόηση, προκειμένου να αρθεί το πολιτικό αδιέξοδο που είχε προκληθεί λόγω (β) του κατακερματισμού και της διασποράς των πολιτικών δυνάμεων⁶², η οποία εντεινόταν στο μέτρο που (γ) απέκτησαν για πρώτη φορά κοινοβουλευτική εκπροσώπηση πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες είτε αμφισβητούσαν το κοινωνικό καθεστώς (π.χ. το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος – ΑΚΕ), είτε επεδίωκαν την ανατροπή του (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας – ΚΚΕ)⁶³. Ωστόσο, η αναλογική του 1926 θα ήταν λάθος να χαρακτηριστεί «απλή» με την κλασική έννοια του όρου και τούτο αφενός μεν λόγω της ρήτρας του «συν ένα» που προβλεπόταν για τον υπολογισμό του εκλογικού

(62) Το αποτέλεσμα των εκλογών της 7ης Νοεμβρίου 1926 διαμορφώθηκε ως εξής (σύνολο 286 εδρών):

- Ένωσις Φιλελευθέρων (επρόκειτο περί συνασπισμού των δύο βασικών πτερυγών, ήτοι του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων υπό τον Γεώργιο Καφαντάρη και του Κόμματος Συντηρητικών Δημοκρατικών υπό τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο του παλαιού Κόμματος των Φιλελευθέρων που είχε διασπαστεί μετά την αποχώρηση του Ελ. Βενιζέλου το 1924) 31,63% των ψήφων και 108 έδρες,

- Λαϊκόν Κόμμα (επρόκειτο για την κυριότερη αντιβενιζελική πολιτική δύναμη υπό τον Παναγή Τσαλδάρη) 20,27% και 63 έδρες,

- Κόμμα Ελευθεροφρόνων (αντιβενιζελικός σχηματισμός υπό τον Ιωάννη Μεταξά) 15,76% και 54 έδρες,

- Δημοκρατική Ένωσις (επρόκειτο για την «αριστερή» πτέρυγα της βενιζελικής παράταξης, υπό την ηγεσία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου) 6,48% και 17 έδρες,

- Ενιαίον Μέτωπον Εργατών, Αγροτών και Προσφύγων (επρόκειτο για συμμαχία αριστερών δυνάμεων υπό το ΚΚΕ) 4,38% και 10 έδρες,

- Αγροτικόν Κόμμα Ελλάδος (ΑΚΕ – μετριοπαθής αριστερά υπό την ηγεσία του Αλέξανδρου Μυλωνά) 2,95% και 4 έδρες,

- Κόμμα Ανεξάρτητων και Προσφύγων (υπό την ηγεσία του Αριστομένη Μητσοτάκη) 1,82% και 2 έδρες,

- Φιλελεύθερον Προσφυγικόν Κόμμα (υπό την ηγεσία του παλαιού στελέχους των Φιλελευθέρων, πρώην και μετέπειτα πρωθυπουργού Θεμιστοκλή Σοφούλη) 1,44% και 4 έδρες,

- Κόμμα Συμπράξεως Συντηρητικών (μικρός αντιβενιζελικός σχηματισμός υπό την ηγεσία του πρώην Πρωθυπουργού Νικόλαου Τριανταφυλλάκου) 1,32% και 3 έδρες,

- Επαρχιακόν Κόμμα (μικρός βενιζελικός σχηματισμός υπό την ηγεσία του Ρούσου Κούνδουρου) 1,01% και 2 έδρες.

- Τις υπόλοιπες 19 έδρες κατέλαβαν μικρότεροι συνδυασμοί και μεμονωμένοι ή ανεξάρτητοι υποψήφιοι.

Συνολικά, η βενιζελική-δημοκρατική παράταξη κατέλαβε συνολικά περίπου 46,6% των ψήφων και 143 έδρες (ακριβώς τις μισές), ενώ τα αντιβενιζελικά κόμματα κατέλαβαν συνολικά περίπου 41,6% και 127 έδρες.

Πηγή: Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 7ης Νοεμβρίου 1926, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, έκδοση 1928. Διαθέσιμη στον ιστότοπο <http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_2101_00001.pdf>.

(63) Για την εξέλιξη της εκλογικής ισχύος του ΚΚΕ κατά τον Μεσοπόλεμο βλ. ενδεικτικά –αντί άλλων– *Χ. Ν. Γεωργαντίδη/Ηλ. Νικολακόπουλου*, Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων, σε Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τ. 36/1979, σ. 448 - 468.

μέτρου, αφετέρου λόγω της διατήρησης του πλειοψηφικού συστήματος στις «προνομιούχες» εκλογικές περιφέρειες της Ύδρας, των Σπετσών και των Ψαρών⁶⁴. Κατ' αρχάς, προέβλεπε την διαίρεση της επικράτειας σε 37 ελάχιστες περιφέρειες, οι οποίες ουσιαστικά αντιστοιχούσαν στην διοικητική διαίρεση της χώρας σε νομούς, αν και ειδικές διατάξεις ρύθμιζαν ορισμένες αποκλίσεις⁶⁵. Περαιτέρω, για τον προσδιορισμό του αριθμού των βουλευτικών εδρών οριζόταν στο άρθρο 2 § 3 η αντιστοιχία ενός βουλευτή για 22.000 δημότες σε εκάστη εκλογική περιφέρεια. Ο νόμος προέβλεπε τρεις διαδοχικές κατανομές των εδρών· σύμφωνα με το άρθρο 90, η Α' κατανομή γινόταν στις ελάχιστες εκλογικές περιφέρειες ως εξής: από τη διαίρεση του συνολικού αριθμού των έγκυρων ψήφων δια του αριθμού των εδρών της περιφέρειας αυξημένου κατά μια προέκυπτε το εκλογικό μέτρο της συγκεκριμένης περιφέρειας. Δια του πηλίκου αυτού, ήτοι του εκλογικού μέτρου διαιρείτο το άθροισμα των ψήφων κάθε συνδυασμού, ο οποίος κέρδιζε τόσες έδρες όσες φορές το εκλογικό μέτρο περιεχόταν στην εκλογική του δύναμη. Σε περίπτωση που από την Α' κατανομή έμεναν αδιάθετες έδρες ακολουθούσε δεύτερη κατανομή, η οποία όμως γινόταν σε επίπεδο 9 μειζωνων περιφερειών που αντιστοιχούσαν στη διαίρεση σε Εφετεία⁶⁶. Στην κατανομή αυτή μπορούσαν να συμμετάσχουν μόνο κομματικοί συνδυασμοί (άρα αποκλείονταν οι μεμονωμένοι και ανεξάρτητοι υποψήφιοι σε αντίθεση με την Α' κατανομή) υπό ορισμένες προϋποθέσεις και πιο συγκεκριμένα, εφόσον είχαν κερδίσει 1 έδρα στην Α' κατανομή ή το 1/10 των ψήφων στο σύνολο της μειζονος περιφέρειας⁶⁷, ενώ το εκλογικό μέτρο προέκυπτε από το πηλίκο της διαίρεσης του αθροίσματος των υπολοίπων ψήφων όσων συμμετείχαν στην Β' κατανομή διά του αριθμού των αδιάθετων εδρών αυξημένου κατά μια (όπως και στην Α' κατανομή). Αν και μετά την Β'

(64) Το εκλογικό αυτό πρόνομο των τριών νήσων είχε θεσπιστεί επί Βασιλείας Όθωνα, με το Δ' Ψήφισμα της «τῆς Γ' Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως» του 1843-44 ως πολιτικό πρόνομο των τριών νήσων Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών σε αναγνώριση της μεγάλης προσφοράς τους κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Διατηρήθηκε σε όλους τους μετέπειτα εκλογικούς νόμους και καταργήθηκε οριστικά με την υπ' αριθ. ΙΣΤ' Σ.Π. της 6/17 Απριλίου του 1935, «Περὶ καταργήσεως τοῦ ἐκλογικοῦ προνομίου τῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν» (ΦΕΚ 152 Α'/17.4.1935).

(65) Άρθ. 1 ν. 3363/1926.

(66) Άρθ. 94 § 1 ν. 3363/1926.

(67) Άρθ. 94 § 4 ν. 3363/1926.

κατανομή παρέμεναν αδιάθετες έδρες, τότε ακολουθούσε η Γ' και τελευταία κατανομή, στην οποία ολόκληρη η Επικράτεια λογιζόταν ως ενιαία εκλογική περιφέρεια⁶⁸. Δικαίωμα συμμετοχής στην Γ' κατανομή αναγνωριζόταν μόνο σε κόμματα τα οποία είχαν κερδίσει είτε το 1/10 των ψήφων, είτε το 1/12 των βουλευτικών εδρών στις δύο προηγούμενες κατανομές· το εκλογικό μέτρο προέκυπτε από το πηλίκο της διαίρεσης του αθροίσματος των υπολοίπων ψήφων των συμμετεχόντων διά του αριθμού των αδιάθετων εδρών χωρίς τη ρήτρα του «συν ένα».

Η πρώτη και σημαντικότερη συνέπεια της αναλογικής ήταν η αδυναμία συγκρότησης ισχυρής πλειοψηφίας για τον σχηματισμό κυβέρνησης, υπάρχει όμως και μια άλλη «ανάγνωση» του εκλογικού αποτελέσματος του 1926, σύμφωνα με την οποία ο λαός κάλεσε τα κόμματα των δύο αντίπαλων πολιτικών κόσμων της εποχής (Βενιζελικών και φιλομοναρχικών) να έρθουν σε συνεννόηση και να συνεργαστούν⁶⁹. Αυτό, άλλωστε, φάνηκε και από το σχετικά ήπιο κλίμα που επικράτησε κατά την προεκλογική περίοδο. Έτσι, σύντομα σχηματίστηκε η λεγόμενη «Οικουμενική» κυβέρνηση με την συμμετοχή της Ενώσεως Φιλελευθέρων, του Λαϊκού Κόμματος, του Κόμματος Ελευθεροφρόνων και της Δημοκρατικής Ενώσεως, υπό την προεδρία του ανεξαρτήτου Αλέξανδρου Ζαΐμη. Ο βίος της κυβέρνησης αυτής ήταν σύντομος και ταραχώδης, καθώς σταδιακά οι εταίροι την εγκατέλειπαν, αλλά ορισμένα από τα σημαντικότερα ίσως επιτεύγματά της ήταν η ψήφιση του οριστικού Συντάγματος της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας⁷⁰, που, τελικώς ψηφίστηκε από την Βουλή στις 2.6.1927, η ίδρυση της –καθαρά εκδοτικής– Τράπεζας της Ελλάδος και η προσπάθεια για την αποκατάσταση των προσφύγων που είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους στην Μικρά Ασία μετά την καταστροφή του 1922.

Η επάνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή και την πρωθυπουργία το καλοκαίρι του 1928 συνοδεύτηκε από την κατά τρόπο συνταγματικά αμφίβολο⁷¹ διάλυση της Βουλής του 1926 και την προκήρυξη εκλογών για τον Αύγουστο του

1928 με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα⁷², το οποίο όμως δεν καθιερώθηκε με νόμο, αλλά με ένα –επίσης αμφίβολης συνταγματικής νομιμότητας– νομοθετικό διάταγμα (ν.δ. της 11.7.1928) «περι έκλογής βουλευτών»⁷³. Το αποτέλεσμα των εκλογών που διενεργήθηκαν στις 19 Αυγούστου 1928 οδήγησε σε πραγματικό εκμηδενισμό της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, καθώς το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τα συμπτράττοντα κόμματα με 61% περίπου των ψήφων εξασφάλισαν 223 έδρες σε σύνολο 250, ενώ η αντιβενιζελική αντιπολίτευση με ποσοστό περίπου 36% έλαβε μόλις 27 έδρες⁷⁴. Η έκταση της κοινοβουλευτικής της βάσης επέτρεψε στην κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου να παραμείνει στην αρχή σχεδόν αδιατάρακτα για μια τετραετία. Οι σοβαρές, όμως, συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που είχε εκδηλωθεί το 1929, καθώς και ο φόβος της λαϊκής δυσαρέσκειας οδήγησαν την κυβέρνηση Βενιζέλου στην απόφαση να αλλάξει τον εκλογικό νόμο εν όψει των εκλογών του Σεπτεμβρίου 1932 και να επαναφέρει – με ορισμένες τροποποιήσεις⁷⁵– την απλή αναλογική του 1926 με τον ν. 5493/1932⁷⁶, ορισμένα χαρακτηριστικά της οποίας προϋδαιούσαν για την μετέπειτα εξέλιξη των συστημάτων «ενισχυμένης» αναλογικής που επικράτησαν αργότερα –και κυρίως κατά την μεταπολιτευτική περίοδο– στην Ελλάδα⁷⁷. Η αναλογική του 1932, που έμεινε γνωστή και ως «μεταβατική», καθώς θα ίσχυε αποκλειστικά και μόνο για τις συγκεκριμένες εκλογές μετά από τις οποίες θα επανερχόταν σε ισχύ το πλειοψηφικό σύστημα, διατηρούσε τα βασικά χαρακτηριστικά της αναλογικής του 1926, με την μόνη διαφορά ότι για τον υπολογισμό του εκλογικού μέτρου στην Γ' κατανομή των εδρών χρησιμοποιούνταν

(68) Άρθ. 98 § 1 ν. 3363/1926.

(69) Βλ. σχετικά Γρ. Λαφνή, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, 1923 - 1940, Αθήνα, Ίκαρος, 1955, Τ. Α', σ. 348.

(70) ΦΕΚ 107 Α'/3.6.1927.

(71) Το νέο Σύνταγμα του 1927 προέβλεπε στο άρθρο 79 τη δυνατότητα πρόωγης διάλυσης της Βουλής μόνο μετά από σύμφωνη γνώμη του δεύτερου νομοθετικού σώματος, της Γερουσίας, η οποία όμως την στιγμή εκείνη δεν είχε ακόμη συγκροτηθεί σε σώμα.

(72) Κύριο χαρακτηριστικό του εκλογικού αυτού νόμου ήταν α) ότι επρόκειτο για πλειοψηφικό σύστημα με έναν γύρο ψηφοφορίας και β) η επαναφορά της «στενωθείσας» περιφέρειας με ορισμένες διαφοροποιήσεις, καθώς στην «Παλαιά Ελλάδα» ορίστηκε ως περιφέρεια η επαρχία, ενώ στην υπόλοιπη χώρα επελέγη περιφέρεια Πρωτοδικείου. Παράλληλα, προβλεπόταν η ίδρυση χωριστών εκλογικών «συλλόγων» για τους Ισραηλιτες της Θεσσαλονίκης και τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Βλ. Κ. Χρυσόγονου, *Εκλογικό σύστημα...*, ό.π., σ. 51 επ.

(73) ΦΕΚ 122 Α'/11.7.1928.

(74) Μόνο το Κόμμα Φιλελευθέρων με ποσοστό 46,94 % κέρδισε 178 έδρες, δηλαδή την απόλυτη πλειοψηφία. Για τις εκλογές του 1928 βλ. ενδεικτικά σε Γ. Αναστασιάδη, *Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας*, 1821 - 1941, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 204 επ.

(75) Βλ. περισσότερα σε Α. Παντελή, *Τα ελληνικά εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 31 επ.

(76) ΦΕΚ 168 Α'/21.5.1932.

(77) Βλ. Κ. Χρυσόγονου, *Εκλογικό σύστημα...*, ό.π., σ. 53.

ως βάση όχι τα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα, αλλά το σύνολο των ψήφων των συνδυασμών που συμμετείχαν σε αυτήν⁷⁸. Το αποτέλεσμα⁷⁹ πάντως των εκλογών που διεξήχθησαν στις 25 Σεπτεμβρίου 1932 δεν προσέφερε σε κανένα κόμμα αυτοδύναμη πλειοψηφία⁸⁰ και, έτσι, η χώρα οδηγήθηκε πολύ σύντομα εκ νέου σε εκλογές τον Μάρτιο του 1933 με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, στις οποίες επικράτησε –σε αριθμό εδρών, όχι όμως και ψήφων– ο αντιβενιζελικός συνασπισμός⁸¹.

(78) Άρθ. 114 ν. 5493/1932.

(79) Τα αποτελέσματα των εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932 διαμορφώθηκαν ως εξής (σύνολο 250 εδρών):

- Κόμμα Φιλελευθέρων (υπό την ηγεσία του Ελ. Βενιζέλου) 33,42% των ψήφων και 98 έδρες,
- Λαϊκόν Κόμμα (υπό τον Παναγή Τσαλδάρη) 33,80% και 95 έδρες,
- Τρίτη Κατάσταση (επρόκειτο για συνασπισμό του Προοδευτικού Κόμματος υπό τον Γ. Καφαντάρη και της Προοδευτικής Ενώσεως υπό τον Κ. Ζαβιτσιάνο) 8,35% και 15 έδρες,
- Αγροτικών Κόμματα Ελλάδος (ΑΚΕ –μετριοπαθής αριστερά υπό την ηγεσία των Αλέξανδρου Μυλωνά και Ιωάννη Σοφιανόπουλου) 6,17% και 11 έδρες,
- Αγροτικών Εργατικών Κόμμα (όπως είχε μετονομαστεί η Δημοκρατική Ένωσις, υπό την ηγεσία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου) 5,89% και 8 έδρες,
- Ενιαίον Μέτωπον Εργατών-Αγροτών (ΚΚΕ) 4,97% και 10 έδρες,
- Εθνικόν Ριζοσπαστικόν Κόμμα (υπό την ηγεσία του Γεωργίου Κονδύλη) 4,07% και 6 έδρες,
- Κόμμα Ελευθεροφρόνων (υπό τον Ι. Μεταξά) 1,59% και 3 έδρες,
- Κόμμα Συντηρητικών Δημοκρατικών (υπό τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο) 0,98% και 2 έδρες,
- Ανεξάρτητοι υποψήφιοι 0,63% και 2 έδρες (τις κατέλαβε συνδυασμός υπό την ηγεσία του Ναυάρχου Αλέξανδρου Χατζηκυριάκου),
- Σοσιαλιστικόν Κόμμα 0,07% και 0 έδρες.

Βλ. *Γεώργιου Αναστασιάδη*, Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2001, σ. 206.

(80) Αν και τα βενιζελικά και βενιζελογενή κόμματα είχαν συγκεντρώσει αθροιστικά 52,71% και 131 έδρες (ήτοι την απόλυτη πλειοψηφία), έναντι 35,39% και 98 εδρών των αντιβενιζελικών και 11,21% και 21 εδρών των αριστερών κομμάτων.

(81) Τα αποτελέσματα των εκλογών της 5ης Μαρτίου 1933 διαμορφώθηκαν ως εξής (σύνολο 248 εδρών):

- Εθνικός Συνασπισμός (σμμαχία βενιζελικών κομμάτων, ήτοι: του Κόμματος Φιλελευθέρων υπό τον Ελ. Βενιζέλο, Προοδευτικού Κόμματος υπό τον Γ. Καφαντάρη, Αγροτικού Εργατικού Κόμματος υπό τον Αλ. Παπαναστασίου, Κόμματος Συντηρητικών Δημοκρατικών υπό τον Α. Μιχαλακόπουλο και μερίδας του Αγροτικού Κόμματος υπό τον Αλ. Μυλωνά) 46,32% και 110 έδρες
- Ηνωμένη Αντιπολίτευσις (σμμαχία αντιβενιζελικών κομμάτων, ήτοι: Λαϊκού Κόμματος υπό τον Π. Τσαλδάρη, Εθνικόν Ριζοσπαστικόν Κόμμα υπό τον Γ. Κονδύλη –είχε μεταπηδήσει στην αντιβενιζελική παράταξη-, Κόμματος Ελευθεροφρόνων υπό τον Ι. Μεταξά και μερίδας του Αγροτικού Κόμματος) 46,19% και 110 έδρες,
- Ενιαίον Μέτωπον Εργατών-Αγροτών (ΚΚΕ) 4,50% και 0 έδρες,
- Αγροτικών Κόμματα Ελλάδος (ΑΚΕ –υπό τον Σοφιανόπουλο) 2,95% και 2 έδρες,
- Λοιπά κόμματα 0,98% και 0 έδρες.

Μετά την κατάλυση της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας το φθινόπωρο του 1935 και την παλινόρθωση της μοναρχίας⁸², ο βασιλιάς Γεώργιος Β' προκήρυξε εκλογές για την ανάδειξη της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής που έλαβαν τελικώς χώρα στις 26 Ιανουαρίου 1936. Για τις εκλογές εκείνες επελέγη εκ νέου το σύστημα της απλής αναλογικής του ν. 5493/1932, ελαφρά τροποποιημένο⁸³ και το αποτέλεσμα⁸⁴, για μια ακόμη φορά,

Βλ. *Γ. Αναστασιάδη*, Πολιτική ..., ό.π., σ. 208.

(82) Για το συνταγματικο-πολιτικό χρονικό αυτής της περιόδου βλ. ενδεικτικά περισσότερα Σπ. *Βλαχόπουλου*, Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στον μεσοπόλεμο και το τέλος της Β' ελληνικής δημοκρατίας το 1935. Οι θεσμικές όψεις μιας οικονομικής κρίσης, Ευρασία, Αθήνα 2012.

(83) Με τον α.ν. της 30.12.1935 (ΦΕΚ 636 Α' /30.12.1935).

(84) Τα αποτελέσματα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936 διαμορφώθηκαν ως εξής (σύνολο 300 εδρών):

- Κόμμα Φιλελευθέρων (υπό την ηγεσία του Θ. Σοφούλη) 37,26% των ψήφων και 126 έδρες,
 - Λαϊκόν Κόμμα (υπό τον Παναγή Τσαλδάρη) 22,10% και 72 έδρες,
 - Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωσις (επρόκειτο περί συνασπισμού αντιβενιζελικών κομμάτων που απαρτιζόταν από το Εθνικόν Ριζοσπαστικόν Κόμμα υπό τον Γ. Κονδύλη, το Εθνικόν Λαϊκόν Κόμμα υπό την ηγεσία του Ιωάννη Θεοτόκη και με την συμμετοχή του μετέπειτα κατοχικού πρωθυπουργού Ιωάννη Ράλλη) 19,89% και 60 έδρες,
 - Παλλαϊκόν Μέτωπον (ΚΚΕ) 5,76% και 15 έδρες,
 - Δημοκρατικός Συνασπισμός (επρόκειτο για σμμαχία του Προοδευτικού Κόμματος υπό την ηγεσία του Γ. Καφαντάρη, του Αγροεργατικού Κόμματος υπό την ηγεσία του Αλ. Παπαναστασίου και του νεοπαγούς Δημοκρατικού Κόμματος υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου) 4,21% και 7 έδρες,
 - Κόμμα Ελευθεροφρόνων (υπό τον Ιω. Μεταξά) 3,94% και 7 έδρες,
 - Μεταρρυθμιστικόν Εθνικόν Κόμμα (αντιβενιζελικός σχηματισμός υπό τον μετέπειτα κατοχικό Υπουργό Σωτήριο Γκοτζίμανη) 1,40% και 4 έδρες,
 - Παλιόδημοκρατική Ένωσις Κρήτης (Ανεξάρτητος βενιζελογενής σχηματισμός υπό τον Νικόλαο Κουσουρελάκη) 1,08% και 3 έδρες,
 - Αγροτικών Κόμματα Ελλάδος (ΑΚΕ, υπό τον Ιω. Σοφιανόπουλο) και 1 έδρα,
 - Αγροτικών Δημοκρατικών Κόμματα (υπό τον Αλ. Μυλωνά) 0,97% και 4 έδρες,
 - Εθνικόν Ενωτικόν Κόμμα (νεοπαγής σχηματισμός υπό την ηγεσία του μετέπειτα Πρωθυπουργού Παναγιώτη Κανελλόπουλου) 0,77% και 0 έδρες,
 - Κομμουνιστικόν Αρχειομαρξιστικόν Κόμμα (τροτσκιστικό σχήμα) 0,09% και 0 έδρες,
 - Εθνική Ένωσις «Ελλάς» (φιλοναζιστική οργάνωση) 0,04% και 0 έδρες,
 - Κομμουνιστικόν Διεθνικόν Κόμμα (τροτσκιστικό σχήμα) 0,02% και 0 έδρες,
 - Συνασπισμοί Ανεξαρτήτων 0,88% και 1 έδρα,
 - Μειονομμένοι υποψήφιοι 0,57% και 0 έδρες.
- Αθροιστικά η βενιζελική-δημοκρατική παράταξη έλαβε 45,11% και 142 έδρες, οι αντιβενιζελικοί έλαβαν 47,33% και 143 έδρες και το ΚΚΕ 5,76% και 15 έδρες. Ωστόσο, ενώ οι περισσότεροι βενιζελικοί ψηφοφόροι συσπειρώθηκαν γύρω από το Κόμμα των Φιλελευθέρων, η αντιβενιζελική παράταξη ήταν μοιρασμένη κυρίως σε δύο σχεδόν ισοδύναμες παρατάξεις, γεγονός που πολιτικά και από κοινοβουλευτική άποψη ενίσχυε την θέση των βενιζελικών. Παράλληλα, το αποτέλεσμα των εκλογών απέδειξε το μέγεθος της νοθείας του δημοψηφίσματος που οδήγησε στην επι-

ανέδειξε την αδυναμία σχηματισμού βιώσιμης κυβέρνησης, καθώς οι δύο μεγάλες παρατάξεις αναδείχθηκαν σχεδόν ισοδύναμες (143 έδρες για τα αντιβενιζελικά κόμματα και 142 έδρες για τα βενιζελικά), με το ΚΚΕ (15 έδρες) να βρίσκεται –τουλάχιστον φαινομενικά, δεδομένου του πολιτικού κλίματος της εποχής– σε ρόλο κοινοβουλευτικού «ρυθμιστή» της κατάστασης. Οι εκλογές εκείνες ήταν οι τελευταίες που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τούτο, διότι πριν από τον σχηματισμό κοινοβουλευτικής κυβέρνησης πλειοψηφίας – και παρά το γεγονός ότι είχε επιτευχθεί έστω και καθυστερημένα σχετική συμφωνία μεταξύ των κομμάτων⁸⁵–, ο τότε πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς, επικεφαλής του μικρού «κόμματος των Ελευθεροφρόνων», κήρυξε με την έγκριση του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στις 4 Αυγούστου 1936 δικτατορία⁸⁶, προσανατολισμένη στα φασιστικά⁸⁷ «πρότυπα» της εποχής.

ii) Η μεταπολεμική περίοδος

Την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας ακολούθησε μια δραματική δεκαετία που σημαδεύτηκε από τον πόλεμο, την κατοχή, την αντίσταση και την πρώτη φάση της εμφύλιας σύρραξης⁸⁸, μέχρι την εκ νέου διεξέργεια εκλογών στις 31.3.1946. Οι εκλογές εκείνες που αποσκοπούσαν στην ανάδειξη της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, διεξήχθησαν με το αναλογικό εκλογικό σύστημα του 1932, όπως είχε τροποποιηθεί⁸⁹ και υπό την εποπτεία διεθνούς επιτροπής για την αποτροπή τυχόν παρατυπιών, οι οποίες, ωστόσο, δεν αποτρά-

ποφύ του Γεωργίου Β΄, καθώς τα δεδηλωμένα αντιμοναρχικά κόμματα (βενιζελικοί και ΚΚΕ) υπερέβησαν το 50% των ψήφων, ενώ υπήρχε και ένα σεβαστό ποσοστό αντιβενιζελικών που –ίσως και λόγω αντιπάθειας προς το πρόσωπο του Γεωργίου Β΄– δεν ήταν θετικά διακείμενο προς την παλινόρθωση.

βλ. Γ. Αναστασιάδη, Πολιτική ..., ό.π., σ. 228 επ.

(85) βλ. Ν. Αλιβιζάτου, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, 1800 - 2010, ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2011, σ. 298.

(86) Για το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, βλ. περισσότερα εντελώς ενδεικτικά σε Σπ. Λιναρδάτου, Η 4η Αυγούστου, Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

(87) Για τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, βλ. Ν. Αλιβιζάτου, Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 87 επ.

(88) Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1944, από τις δυνάμεις του Άξονα, ακολούθησε μια περίοδος πολιτικής αβεβαιότητας ως αποτέλεσμα της ένοπλης σύγκρουσης μεταξύ του ΕΑΜ και των κυβερνητικών δυνάμεων τον Δεκέμβριο του 1944, της συνταγματικής εκκρεμότητας που παρέμενε ανοιχτή από το 1935 και της τύχης του θρόνου, παρά τον συμβιβασμό που υποτίθεται πως είχε επέλθει με την συμφωνία της Βάρκιζας τον Φεβρουάριο του 1945.

(89) Ν. 5493/1932 (ΦΕΚ 168 Α΄/21.5.1932) όπως τροποποιήθηκε από τον α.ν. 1020/1946 (ΦΕΚ 71 Α΄/27.2.1946).

πηκαν. Ένα πρόσθετο στοιχείο υπήρξε το γεγονός ότι οι εκλογές διεξήχθησαν χωρίς την συμμετοχή των κομμάτων που συνεργάζονταν στο πλαίσιο του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), τα οποία επέλεξαν τον δρόμο της αποχής διαμαρτυρούμενα για την τρομοκρατία της άκρας Δεξιάς⁹⁰, με αποτέλεσμα να εξασφαλισθεί μια άνετη πλειοψηφία από τα κόμματα της συντηρητικής δεξιάς με κορμό το «Λαϊκόν Κόμμα» σε βάρος των υπολοίπων δυνάμεων του Κέντρου⁹¹. Οι εκλογές εκείνες δεν έλυσαν τα πολιτικά προβλήματα της χώρας, ούτε η Βουλή τελικώς ψήφισε νέο Σύνταγμα. Παράλληλα, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επανήλθε τον Σεπτέμβριο του 1946, η πολιτική αστάθεια βρισκόταν στην ημερήσια διάταξη ενώ ο εμφύλιος πόλεμος μαινόταν⁹².

Και οι επόμενες εκλογές που έλαβαν χώρα μετά το πέρας των εχθροπραξιών στις 5 Μαρτίου 1950 διεξήχθησαν με το ίδιο αναλογικό σύστημα που είχε εφαρμοστεί στις εκλογές του 1946 (απλή αναλογική με ευρεία περιφέρεια), αν και ο αριθμός των εδρών μειώθηκε δραματικά από 346 σε 250. Το κύριο χαρακτηριστικό των εκλογών ήταν ο πρωτοφανής κατακερματισμός⁹³ των πολιτικών δυνάμεων, καθώς κανένας συνδυασμός δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει ποσο-

(90) βλ. περισσότερα Γ. Θ. Μαυρογορδάτου, Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946, σε: Γ. Ιατροίδη (επιμ.), Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 - 1950, Αθήνα 1984, σ. 307 επ.

(91) Συγκεκριμένα, η ρητά διακηρυγμένη υπέρ της παλινόρθωσης του Γεωργίου Β΄ «Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων» (Δεξιός συνασπισμός, στον οποίο συμμετείχαν το Λαϊκόν Κόμμα υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, η συντηρητική πτέρυγα των Φιλελευθέρων που είχε αποσπαστεί ως Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων υπό την ηγεσία του Στυλιανού Γονατά, το Μεταρρυθμιστικόν Κόμμα υπό τον Απόστολο Αλεξάνδρη και άλλα μικρότερα σχήματα της Δεξιάς) έλαβε ποσοστό 55,12% και 206 έδρες σε σύνολο 346, η κεντρικά «Εθνική Πολιτική Ένωσις» (απαρτιζόταν από το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων υπό τον Σοφοκλή Βενιζέλο, το Δημοκρατικόν Σοσιαλιστικόν Κόμμα υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, Εθνικόν Ενωτικόν Κόμμα υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και την Σοσιαλιστικήν Ελληνικήν Ένωσιν υπό τον Γρηγόριο Κασιμάτη) που δεν είχε λάβει ανοικτά θέση στο πολιτειακό, έλαβε ποσοστό 19,28% και 68 έδρες και το αντίθετο με την παλινόρθωση Κόμμα Φιλελευθέρων υπό τον –πρωθυπουργό τότε– Θεμιστοκλή Σοφούλη έλαβε ποσοστό 14,39% και 48 έδρες. Τις υπόλοιπες έδρες κατέλαβαν μικρότερα κόμματα και συνασπισμοί. Για τις εκλογές του 1946, βλ. Γ. Αναστασιάδη, Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας, 1940 - 1986, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 23 επ.

(92) Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι η συμβατική ημερομηνία έναρξης του εμφύλιου πολέμου (1946 - 1949) θεωρείται η ημέρα διεξαγωγής των εκλογών, καθώς τότε ομάδα ανταρτών επιτέθηκε σε σταθμό της Χωροφυλακής στο Λιτόχωρο Πιερίας.

(93) Παρόμοιο κατακερματισμό θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς *mutatis mutandis* και στο αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών της 6ης Μαΐου 2012.

στό ανώτερο του 20%⁹⁴, γεγονός που οδήγησε σε αλληπαλλήλες κυβερνητικές κρίσεις, παρά την ύπαρξη σαφούς κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας των πολιτικών δυνάμεων του Κέντρου (Κόμματος Φιλελευθέρων, ΕΠΕΚ και Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος που αθροιστικά συγκέντρωναν 136 έδρες σε σύνολο 250).

Οι εκλογές του 1950 ήταν και οι τελευταίες στις οποίες εφαρμόστηκε σύστημα απλής αναλογικής. Το 1952 εφαρμόστηκε το πλειοψηφικό για τελευταία φορά⁹⁵, το 1956 εφαρμόστηκε ένα μεικτό σύστημα, το λεγόμενο «τριφασικό»⁹⁶, ενώ από το 1958 μέχρι την δικτατορία των συνταγματαρχών και σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης⁹⁷ ίσχυσαν «ενδιάμεσα συστήματα» που συνήθως χαρακτηρίζονταν «ενισχυμένη αναλογική»⁹⁸. Μια απλούστερη μορφή αναλογικής εμφανίστηκε εκ νέου το 1989, με τον εκλογικό ν. 1847/1989⁹⁹, τον οποίο είχε προτείνει η τότε Κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου και είχε υπερψηφίσει η τότε αξιωματική αντιπολίτευση της Νέας Δημοκρατίας υπό τον Κωνσταντίνο Μητσotάκη. Κύριο χαρακτηριστικό της αναλογικής που ίσχυσε κατά τα έτη 1989 - 1990¹⁰⁰, όπως απέδειξαν τα αποτε-

(94) Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το πρώτο κόμμα, το Λαϊκόν υπό τον Κ. Τσαλδάρη έλαβε ποσοστό 18,80% και 62 έδρες, ενώ ακολούθησαν το Κόμμα Φιλελευθέρων με 17,24% και 56 έδρες, η νεοσύστατη Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου (ΕΠΕΚ) υπό τον στρατηγό Νικόλαο Πλαστήρα με 16,44% και 45 έδρες, το Δημοκρατικόν Σοσιαλιστικόν Κόμμα του Γεωργίου Παπανδρέου με 10,67% και 35 έδρες, η (αριστερή) Δημοκρατική Παράταξη με 9,70% και 18 έδρες, η (αποτελούμενη από νοσταλγούς του Ι. Μεταξά) Πολιτική Ανεξάρτητη Παράταξη με 8,15% και 16 έδρες, το Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο με 5,27% και 7 έδρες, το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος του Ναπολέοντα Ζέρβα με 3,65% και 7 έδρες, η Παράταξη Αγροτών και Εργαζομένων των Αλ. Μπαλατζή και Αλ. Μυλωνά με 2,62% και 3 έδρες και το Νέον Κόμμα του Σπ. Μαρκεζίνη με 2,50% και 1 έδρα. Βλ. *Γιώργου Αναστασιάδη, ό.π. Πολιτική ...*, 1940 - 1986, σ. 26 επ..

(95) Ν. 2228/1952 (ΦΕΚ 277 Α' /6.10.1952).

(96) Ν. 3457/1955 (ΦΕΚ 340 Α' /22.12.1955).

(97) Βλ. Θ. Διαμαντόπουλου, *Σύνταγμα και εκλογικό σύστημα*, ΕφημΔΔ 4/2012, σ. 442 επ..

(98) Βλ. Αντ. Παντελή *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Λιβάνης, 4η έκδοση, Αθήνα 2018, σ. 336.

(99) ΦΕΚ 105 Α' /27.4.1989.

(100) Σε διάστημα 10 μηνών έλαβαν χώρα τρεις εκλογικές αναμετρήσεις. Ειδικότερα, στις εκλογές της 18.6.1989, τα αποτελέσματα διαμορφώθηκαν ως εξής:

- Νέα Δημοκρατία (ΝΔ υπό την ηγεσία του Κ. Μητσotάκη) 44,28% των ψήφων και 145 έδρες,

- Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ, υπό την ηγεσία του Α. Παπανδρέου) 39,13% και 125 έδρες

- Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου (επρόκειτο περί συμμαχίας του ΚΚΕ υπό τον Χαρίλαο Φλωράκη, της Ελληνικής Αριστεράς-πρώην ΚΚΕ Εσωτερικού- υπό τον Λεωνίδα Κύρκο και ανένταχτων αριστερών) 13,13% και 28 έδρες,

λέσματα των 3 εκλογικών αναμετρήσεων της περιόδου εκείνης, ήταν το γεγονός ότι ο πρώτος σε ψήφους συνδυασμός, ακόμα και αν εξασφάλιζε ένα ψηλό ποσοστό, δύσκολα κέρδιζε και την αυτοδύναμη πλειοψηφία στη Βουλή. Αυτό οφειλόταν πρωτίστως στο γεγονός ότι οι υποψήφιοι συνδυασμοί συμμετείχαν στην δεύτερη κατανομή των αδιάθετων από την πρώτη εδρών κατά την αναλογία όχι της συνολικής εκλογικής τους δύναμης, αλλά μόνο των αχρησιμοποίητων στην πρώτη κατανομή υπολοίπων¹⁰¹, κάτι που διευκόλυνε την εκπροσώπηση των μικρότερων σχηματισμών και, αντιστοίχως, δυσχέραινε την εξασφάλιση αυτοδύναμης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας υπέρ του σχετικώς πλειοψηφούντος συνδυασμού. Ο νόμος αυτός καταργήθηκε το 1990.

Στις 21 Ιουλίου 2016, η Βουλή ψήφισε τον υπ' αριθ. 4406/2016 νόμο «*Αναλογική εκπροσώπηση των πολιτικών κομμάτων, διεύρυνση του δικαιώματος εκλέγειν και άλλες διατάξεις περί εκλογής Βουλευτών*»¹⁰², που καθιέρωσε στην Ελλάδα ένα σχεδόν απόλυτα αναλογικό σύστημα, με μοναδικό περιορισμό την διατήρηση της ρήτρας 3% για την είσοδο ενός κόμματος στη Βουλή, η οποία είχε υιοθετηθεί το 1990¹⁰³, εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στις εκλογές της 10ης Οκτωβρίου

- Δημοκρατική Ανανέωση (ΔΗΑΝΑ, υπό την ηγεσία του μετέπειτα Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου) 1,01% και 1 έδρα,
- Εμπιστοσύνη (επρόκειτο περί μειονοτικού συνδυασμού στη Θράκη) 0,52% και 1 έδρα,

- Λοιποί 1,93% και 0 έδρες.

Στις εκλογές της 7.11.1989, τα αποτελέσματα διαμορφώθηκαν ως εξής:

- ΝΔ 46,19% και 148 έδρες,

- ΠΑΣΟΚ 40,67% και 128 έδρες

- Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου 10,97% και 21 έδρες,

- Οικολόγοι Εναλλακτικοί 0,58% και 1 έδρα,

- Εμπιστοσύνη 0,39% και 1 έδρα

- Ανεξάρτητος υποψήφιος Απόστολος Λάζαρης 0,16% και 1 έδρα,

- Λοιποί 1,08% και 0 έδρες.

Στις εκλογές της 8.4.1990, τα αποτελέσματα διαμορφώθηκαν ως εξής:

- ΝΔ 46,89% και 150 έδρες,

- ΠΑΣΟΚ 38,61% και 123 έδρες

- Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου 10,28% και 19 έδρες,

- Κοινοί υποψήφιοι ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού στις μονοεδρικές περιφέρειες 1,02% και 4 έδρες (2 ΠΑΣΟΚ και 2 Συνασπισμός),

- Οικολόγοι Εναλλακτικοί 0,77% και 1 έδρα,

- Εμπιστοσύνη-Πεπρωμένο (συνδυασμός μειονοτικών κομμάτων σε Ξάνθη και Ροδόπη) 0,70% και 2 έδρες

- ΔΗΑΝΑ 0,67% και 1 έδρα,

- Λοιποί 1,46% και 0 έδρες.

Πηγή: <<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/Topolitevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#E>>.

(101) Άρθρο 3 ν. 1847/1989.

(102) ΦΕΚ 133 Α' /26.7.2016.

(103) Ν. 1907/1990 (ΦΕΚ 163 Α' /30.11.1990).

1993 και διατηρήθηκε επίσης από τους μεταγενέστερους εκλογικούς νόμους¹⁰⁴. Ο νέος αυτός νόμος¹⁰⁵ δεν υπερψηφίστηκε από την πλειοψηφία των 2/3 που επιτάσσει το Σύνταγμα στο άρθρο 54 § 1, προκειμένου να εφαρμοσθεί στις επόμενες βουλευτικές εκλογές¹⁰⁶ και επιπλέον δεν έχει δοκιμαστεί ακόμα στην πράξη.

Δύο είναι τα βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν το νέο εκλογικό σύστημα, και πιο συγκεκριμένα, α) η καθιέρωση με το άρθρο 2 του νόμου, της αναλογικής εκπροσώπησης των κομμάτων με ταυτόχρονη κατάργηση του bonus των 50 εδρών που καθιέρωνε ο προϊσχύσας εκλογικός νόμος¹⁰⁷ και β) η διατήρηση

(104) Ν. 3231/2004 (ΦΕΚ 45 Α'/11.2.2004) και ν. 3636/2008 (ΦΕΚ 11 Α'/1.2.2008).

(105) Βλ. περισσότερο για τη διαδικασία ψήφισης και τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νόμου βλ. Γ. Θ. Ζώη, *Εκλογικά...*, ό.π., σ. 291 - 293.

(106) Αξίζει να σημειωθεί ότι η διάταξη του άρθρου 2 του εν λόγω νόμου, με την οποία καθιερώνεται η απλή αναλογική υπερψηφίστηκε από 179 βουλευτές. Εκτός από τους Βουλευτές του κυβερνητικού συνασπισμού των κομμάτων ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, υπέρ της συγκεκριμένης διάταξης ψήφισαν οι Βουλευτές της Ένωσης Κεντρώων και του ΚΚΕ. Καταψήφισαν οι Βουλευτές της ΝΕΑΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ, της ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΑΡΑΤΑΞΗΣ (ΠΑΣΟΚ - ΔΗΜΑΡ), -πλην του Προέδρου της ΔΗΜΑΡ Θ. Θεοχαρόπουλου που υπερψήφισε και του ΠΟΤΑΜΙΟΥ -πλην τριών βουλευτών που ψήφισαν «παρών». Αντίθετα, οι Βουλευτές της ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ απείχαν. Βλ. Πρακτικά συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής, συνεδρίαση ΡΞΣΤ' Α' Συνόδου, ΙΖ' περιόδου (21.7.2016). Διαθέσιμα στον ιστότοπο <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20160721ap.pdf>>.

(107) Άρθρο 2. Καθιέρωση της αναλογικής εκπροσώπησης των κομμάτων: 1. α) Το πρώτο εδάφιο της § 1 του άρθρου 6 του ν. 3231/2004 (Α' 45), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 1 του ν. 3636/2008 (Α' 11) και κωδικοποιήθηκε στο άρθρο 99 § 2 του π.δ. 26/2012 (Α' 57), αντικαθίσταται ως εξής:

«1. Για τον καθορισμό των εδρών που δικαιούται κάθε εκλογικός σχηματισμός, το σύνολο των ψήφων που συγκέντρωσε στην Επικράτεια πολλαπλασιάζεται με τον αριθμό 300».

β) Το τελευταίο εδάφιο της ως άνω παραγράφου αντικαθίσταται ως εξής: «Αν το άθροισμα των ως άνω αμέριων μερών των ηλίθων υπολείπεται του αριθμού 300, τότε παραχωρείται, κατά σειρά, ανά μία έδρα και ως τη συμπλήρωση αυτού του αριθμού στους σχηματισμούς, των οποίων τα ηλίθα εμφανίζουν τα μεγαλύτερα δεκαδικά υπόλοιπα.»

2. Οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 6 του ν. 3231/2004 (Α' 45), όπως τροποποιήθηκαν με το άρθρο 1 του ν. 3636/2008 (Α' 11) και κωδικοποιήθηκαν στο άρθρο 99 παράγραφοι 3 και 4, αντίστοιχα, του π.δ. 26/2012 (Α' 57), καταργούνται.

3. α) Ο τίτλος του άρθρου 8 του ν. 3231/2004 (Α' 45), όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 2 του ν. 3636/2008 (Α' 11), αντικαθίσταται ως εξής: «Κατανομή εδρών στις εκλογικές περιφέρειες».

β) Αντιστοίχως, ο τίτλος του άρθρου 100 του π.δ. 26/2012 (Α' 57) αντικαθίσταται ως εξής:

«Κατανομή εδρών επικρατείας - Κατανομή εδρών στις εκλογικές περιφέρειες».

του ελάχιστου ορίου («πλαφόν») 3% για την είσοδο ενός συνδυασμού στην Βουλή¹⁰⁸, κάτι που συνάγεται από το άρθρο 3 του νόμου, εφόσον δεν θίγονται οι παλαιότερες διατάξεις, ήτοι εκείνες των άρθρων 99 και 100 §§ 1 - 5 του κωδικοποιητικού π.δ. 26/2012¹⁰⁹. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα του νέου νόμου είναι η μείωση του ορίου για την άσκηση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος, το οποίο μειώθηκε έτι περαιτέρω και αναγνωρίζεται πλέον σε όσους πολίτες συμπλήρωσαν το 17ο έτος της ηλικίας τους (άρθρο 1)¹¹⁰. Κάτι το οποίο διαφοροποιεί σημαντικά την αναλογική του ισχύοντος εκλογικού νόμου σε σχέση τόσο με τα αναλογικά συστήματα του μεσοπολέμου και της περιόδου 1946 - 1950, όσο και με εκείνα της περιόδου 1989 - 1990, είναι η απουσία ρητρών «συν ένα» για τον υπολογισμό του εκλογικού μέτρου, η οποία σε συνδυασμό με την κατάργηση του bonus καθιστά το εκλογικό σύστημα σχεδόν απόλυτα αναλογικό. Ο μοναδικός περιορισμός είναι η διατήρηση του ποσοστού 3% ως ορίου εισόδου στη Βουλή.

Η αιτιολογική έκθεση που συνόδευε το κατατεθέν νομοσχέδιο συνέδεσε την «σημαντική οικονομική ανθρωπιστική κρίση που μαστίζει την Ελλάδα, αλλά και πολλές ακόμη χώρες, σε μικρότερο ίσως βαθμό, μετά το 2008» με «το κυρίαρχο αίτημα που διατυπώθηκε

(108) Άρθρο 3. Λοιπές διατάξεις περί εκλογής βουλευτών: 1. Η § 4 του άρθρου 8 του ν. 3231/2004 (Α' 45), όπως κωδικοποιήθηκε στο άρθρο 100 § 7 του π.δ. 26/2012 (Α' 57), αντικαθίσταται ως εξής:

«4. Τυχόν αδιάθετες έδρες διεδρικών και τριεδρικών εκλογικών περιφερειών διατίθενται, κατά σειρά και ανά μία, στον εκλογικό σχηματισμό που εμφανίζει σε καθεμία από αυτές τα μεγαλύτερα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα ψήφων. Εάν σε κάποιο εκλογικό σχηματισμό διατεθούν συνολικά περισσότερες έδρες από όσες δικαιούται, σύμφωνα με το άρθρο 6 του παρόντος νόμου, οι πλεονάζουσες αφαιρούνται, ανά μία, από τις τριεδρικές περιφέρειες και αν υπάρξει ανάγκη από τις διεδρικές, στις οποίες ο συνδυασμός αυτός κατέλαβε έδρα, σύμφωνα με το προηγούμενο εδάφιο, εμφανίζοντας τα μικρότερα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα ψήφων».

2. Το πρώτο και δεύτερο εδάφιο της § 5 του άρθρου 8 του ν. 3231/2004 (Α' 45), όπως κωδικοποιήθηκαν στο άρθρο 100 § 8 του π.δ. 26/2012 (Α' 57), αντικαθίστανται ως εξής:

«5. Οι εκλογικές περιφέρειες που εξακολουθούν να έχουν αδιάθετες έδρες διατάσσονται κατά φθίνουσα σειρά, με βάση τα μετά την εφαρμογή της προηγούμενης παραγράφου εναπομείναντα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα ψήφων του εκλογικού σχηματισμού με το μικρότερο αριθμό εγγύρων ψηφοδελτίων στην επικράτεια που δικαιούται έδρα, σύμφωνα με το άρθρο 5. Στον εκλογικό αυτό σχηματισμό παραχωρείται ανά μία έδρα από καθεμία από αυτές τις εκλογικές περιφέρειες και ως τη συμπλήρωση του αριθμού των εδρών που αυτός δικαιούται, σύμφωνα με το άρθρο 6».

(109) ΦΕΚ 57 Α'/15.3.2012.

(110) Άρθρο 1. Ηλικία κτήσης δικαιώματος εκλέγειν: Η § 1 του άρθρου 4 του π.δ. 26/2012 (Α' 57) αντικαθίσταται ως εξής:

«1. Το δικαίωμα του εκλέγειν έχουν οι πολίτες Έλληνες και Ελληνίδες που συμπλήρωσαν το δέκατο έβδομο (17ο) έτος της ηλικίας τους».

από χιλιάδες πολίτες στην Ελλάδα και άλλες χώρες της Ευρώπης και του κόσμου [...] για "περισσότερη" και για "πραγματική δημοκρατία"». Με το σκεπτικό αυτό, εκτός από την επέκταση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος υπέρ των νεότερων πολιτών¹¹¹, κρίθηκε απαραίτητη και η καθιέρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος με ταυτόχρονη κατάργηση της ενίσχυσης («μπόνους») του πρώτου κόμματος, ώστε η Βουλή να καταστεί «πραγματικά αντιπροσωπευτικός της ελληνικής κοινωνίας θεσμός» και «να ενισχυθεί η ασφάλεια δικαίου και μάλιστα σε έναν τόσο σημαντικό τομέα». Η αιτιολογική έκθεση, επικαλούμενη την ανάγκη «αποκατάστασης της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τους δημοκρατικούς θεσμούς και το πολιτικό σύστημα», καθώς και την αποφυγή της έκφρασης δυσανεξίας μέσω αντικοινωνικών και αντιπολιτικών διεξόδων κρίνει επιτακτική «την ανάληψη πρωτοβουλιών που θα αποκαταστήσουν την αντιπροσωπευτικότητα του κοινοβουλίου και την εμπιστοσύνη των πολιτών σε αυτό, με κορυφαία επιλογή στην κατεύθυνση αυτή την καθιέρωση του συστήματος της απλής αναλογικής, για το σύνολο των εδρών του κοινοβουλίου, χωρίς διακριτική μεταχείριση των μεγαλύτερων και δυναμει κυβερνητικών κομμάτων έναντι των μικρότερων».

Πάντως, ουδεμία αναφορά έγινε σε ζητήματα θεμελιώδους σημασίας, όπως η ισότητα της ψήφου ή η ισότητα ευκαιριών των πολιτικών κομμάτων, ενώ και το θέμα της ανάγκης για ενίσχυση του αντιπροσωπευτικού χαρακτήρα του πολιτεύματος ελάχιστα εθίγη τόσο κατά την περίοδο που προηγήθηκε της ψήφισης του νόμου, όσο και κατά την σχετική συζήτηση στη Βουλή¹¹². Στην έκθεση της επιστημονικής υπηρεσίας της Βουλής γίνεται σχετικώς εκτενέστερη αναφορά στον δείκτη αντιπροσωπευτικότητας και την παράλληλη ανάγκη επίτευξης κυβερνητικής σταθερότητας, κάτι που είναι μάλλον παράδοξο αν λάβει κανείς υπόψη την εμπειρία από την εφαρμογή συστη-

μάτων απλής αναλογικής στην Ελλάδα, η οποία μάλλον απέδειξε και επιβεβαίωσε όχι τόσο τις αδυναμίες του συγκεκριμένου εκλογικού συστήματος, αλλά την απουσία πνεύματος διαλόγου, διαβούλευσης και συνεργασίας μεταξύ των υπευθύνων πολιτικών δυνάμεων, ακόμη και στις περιπτώσεις που συγγενικά κόμματα διέθεταν την πλειοψηφία στο αντιπροσωπευτικό σώμα¹¹³. Επίσης, μια ακόμη διαπίστωση είναι ότι στην Ελλάδα στο συλλογικό υποσυνείδητο του εκλογικού σώματος κυριαρχεί η αντίληψη ότι με τις εκλογές επιλέγονται πρωτίστως τα πρόσωπα που καλούνται να κυβερνήσουν την Χώρα και δευτερευόντως οι αντιπρόσωποι του λαού. Για τον λόγο αυτόν, η πόλωση και η κάθετη πολιτική αντιπαράθεση χαρακτηρίζουν διαχρονικά την ελληνική πολιτική ζωή.

B. Η πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 54 Συντ.

ι) Η διαδικασία στην προτείνουσα Βουλή

Περίπου δύο χρόνια μετά την ψήφιση του ν. 4406/2016, το Φθινόπωρο του 2018, ο μεγαλύτερος εταίρος του τότε κυβερνητικού συνασπισμού (ΣΥΡΙΖΑ) και, ειδικότερα μια ομάδα εργασίας¹¹⁴ που συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία του καθηγητή Γ. Κατρούγκαλου, πρότεινε στο πλαίσιο του άξονα για τη «νέα αρχιτεκτονική του πολιτεύματος», μεταξύ άλλων, την συνταγματική κατοχύρωση της απλής αναλογικής ως πάγιου εκλογικού συστήματος¹¹⁵. Η κυβερνητική πρόταση προέβλεπε την προσθήκη εδαφίου στην § 1 του άρθρου 54, προκειμένου να κατοχυρωθεί συνταγματικά η εφαρμογή αναλογικού εκλογικού συστήματος στις βουλευτικές εκλογές, καθώς επίσης και την προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης, με την οποία διευκρινιζόταν ότι αναλογικό θεωρείται ένα εκλογικό σύστημα, εφόσον το τελικό ποσοστό κατανομής των βουλευτικών εδρών δεν αποκλίνει περισσότερο από δέκα τοις εκατό (10%) από το αντίστοιχο

(111) Προς ενίσχυση του επιχειρήματος υπέρ της μείωσης του ορίου εκλογικής ενηλικιότητας, η αιτιολογική έκθεση επικαλείται το υπ' αριθ. 1826/23.6.2011 ψήφισμα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, με το οποίο κλήθηκαν όλα τα κράτη μέλη να διερευνήσουν τις δυνατότητες που υπάρχουν για την χορήγηση του δικαιώματος ψήφου, μειώνοντας την εκλογική ηλικία στα 16 έτη.

(112) Η πολιτική αντιπαράθεση κατά τη δημόσια διαβούλευση επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στα πολιτικά κίνητρα της κυβερνητικής επιλογής για καθιέρωση της απλής αναλογικής και λιγότερο στην ουσία ή την σημασία της σε νομικό-θεσμικό επίπεδο. Αλλά και κατά τη συζήτηση στην Ολομέλεια της Βουλής του σχετικού νομοσχεδίου, περιορίστηκε σε ζητήματα της τρέχουσας πολιτικής επικαιρότητας. Βλ. Γ. Θ. Ζώη, *Εκλογικά...*, ό.π., σ. 292.

(113) Χαρακτηριστικά παραδείγματα προσφέρουν τα παραδείγματα των εκλογών του 1950 και του Ιουνίου 1989, ενώ για το γεγονός ότι μεταξύ των ετών 1946 - 1950 σχηματίστηκε ένας διόλου ευκαταφρόνητος αριθμός διαδοχικών πολυκομματικών κυβερνήσεων δεν ευθύνεται η απλή αναλογική, αν σκεφτεί κανείς ότι στο κοινοβούλιο υπήρχε μια μεγάλη συντηρητική πλειοψηφία, χωρίς ισχυρή αντιπολίτευση (αν ληφθεί υπόψη η αποχή του ΕΑΜ).

(114) Στην «ομάδα εργασίας» του ΣΥΡΙΖΑ, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην «συνοπτική παρουσίαση της πρότασης για μια προοδευτική αναθεώρηση» που κατατέθηκε στη Βουλή τον Νοέμβριο του 2018, συμμετείχαν οι καθηγητές Χριστόφορος Βερναρδάκης, Ανδρέας Δημητρόπουλος, Κώστας Ζώρας, Ηλίας Νικολόπουλος, Κώστας Χρυσόγονος και άλλοι συνταγματολόγοι, σ. 1.

(115) Βλ. τη «Συνοπτική παρουσίαση», ό.π., σ. 2.

ποσοστό ψήφων που έλαβε κάθε συνδυασμός στο σύνολο της Επικράτειας. Ο εκλογικός νομοθέτης θα είχε τη δυνατότητα να θεσπίσει ελάχιστο όριο ποσοστού ψήφων για την εκλογή βουλευτών, εφόσον αυτό δεν υπερβαίνει το τρία τοις εκατό¹¹⁶. Στην ανωτέρω πρόταση αναφερόταν ότι σκοπός της ήταν να διασφαλιστούν «...[η] αρχή της ισοτιμίας της ψήφου και [η] αναλογική εκπροσώπηση των πολιτικών δυνάμεων, ώστε το Κοινοβούλιο να αντανakλά τους πραγματικούς πολιτικούς και ιδεολογικούς συσχετισμούς»¹¹⁷. Παράλληλα, γινόταν ρητή αναφορά στην ανάδειξη της σημασίας των προγραμματικών συμφωνιών, δεδομένου ότι, σύμφωνα πάντοτε με το κείμενό της, η συγκεκριμένη πρόταση έθετε τέλος στις μονοκομματικές κυβερνήσεις και αναδείκνυε «ως θεσμική και δημοκρατική εγγύηση τον αμοιβαίο έλεγχο των κυβερνητικών εταίρων στη βάση προγραμματικών συμφωνιών»¹¹⁸. Ο σκοπός, σύμφωνα πάντοτε με τους συντάκτες της εν λόγω πρότασης, ήταν η ενίσχυση του ρόλου της Βουλής, αφού «κάθε κοινοβουλευτική ομάδα θα αποτελούσε] ανά πάσα στιγμή εν δυνάμει κυβερνητικό εταίρο, ενώ σε θέματα εκτός κυβερνητικής συμφωνίας θα μπορού[σαν] να διαμορφώνονται συναινέσεις μεταξύ βουλευτών της πλειοψηφίας και της αντιπολίτευσης»¹¹⁹. Με άλλα λόγια, ομολογείτο εμμέσως η εγκατάλειψη του παραδοσιακού μοντέλου «πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού» και η υιοθέτηση ενός προτύπου που αποσκοπεί στην ενίσχυση του ρόλου των πολιτικών κομμάτων. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το προτεινόμενο σύστημα θυμίζει –διόλου τυχαία– το πρότυπο που επικράτησε στην Ιταλία κατά τα έτη 1946 - 1992, διάστημα κατά το οποίο ίσχυσε το εκλογικό σύστημα της αναλογικής στην απλούστερη μορφή της¹²⁰. Προς ενίσχυση της επιχειρηματολογίας υπέρ της προτεινόμενης αναθεώρησης, έγινε επίκληση της αποδοχής του αναλογικού εκλογικού συστήματος από το κόμμα της (τότε) αξιωματικής αντιπολίτευσης σε παλαιότερη (2014) δική του πρόταση αναθεώρησης που

(116) Βλ. σ. 13 επ. της σχετικής πρότασης που κατατέθηκε στις 2/11/2018 στην ειδική γραμματεία της Βουλής (Διαθέσιμη στον ιστότοπο <[https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/1%CE%88%CE%B3%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%BF%20%CE%B1%CF%80%CF%8C%20%CE%A3%CE%B1%CF%81%CF%89%CF%84%CE%AE%20\(215135\).pdf](https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/1%CE%88%CE%B3%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%BF%20%CE%B1%CF%80%CF%8C%20%CE%A3%CE%B1%CF%81%CF%89%CF%84%CE%AE%20(215135).pdf)>).

(117) Ibidem.

(118) Ibidem.

(119) Ibidem.

(120) Βλ. κατωτέρω.

είχε καταθέσει κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής του θητείας (2012 - 2015)¹²¹.

Για την ακρίβεια, η κυβερνητική πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 54 § 1 είχε την εξής διατύπωση: «1. Για την εκλογή βουλευτών εφαρμόζεται αναλογικό εκλογικό σύστημα. Το εκλογικό σύστημα και οι εκλογικές περιφέρειες ορίζονται με νόμο που ισχύει από τις μεθεπόμενες εκλογές, εκτός και αν προβλέπεται η ισχύς του άμεσα από τις επόμενες εκλογές με ρητή διάταξη που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών», η δε προτεινόμενη ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 54 ήταν διαιτυπωμένη ως εξής: «Ερμηνευτική δήλωση - Εκλογικό σύστημα θεωρείται αναλογικό, εφόσον το τελικό ποσοστό κατανομής των βουλευτικών εδρών δεν αποκλίνει περισσότερο από δέκα τοις εκατό από το αντίστοιχο ποσοστό ψήφων που έλαβε κάθε συνδυασμός στο σύνολο της Επικράτειας. Επιτρέπεται η θέσπιση ελάχιστου ορίου ποσοστού ψήφων για την εκλογή βουλευτών, εφόσον αυτό δεν υπερβαίνει το τρία τοις εκατό». Ως προς την πρώτη πρόταση, δεν φαίνεται να παρουσιάζεται κάποιο ερμηνευτικό πρόβλημα, δεδομένου ότι ως αναλογικό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ένα εκλογικό σύστημα που έχει ως βάση του την αναλογική εκπροσώπηση, αλλά ενδέχεται να παρουσιάζει στοιχεία μικτού εκλογικού συστήματος. Προβληματισμός θα μπορούσε να ανακύψει σε σχέση με την προτεινόμενη ερμηνευτική δήλωση –και ιδίως το *α' εδάφιο* αυτής–, η οποία μάλλον μεγαλύτερη σύγχυση προκαλεί αντί να αποσαφηνίζει τη ratio

(121) Ibidem και επίσης βλ. σ. 9 της σχετικής πρότασης της Νέας Δημοκρατίας, όπου αναφέρεται ότι προτείνεται η αναθεώρηση «[Τ]ου άρθρου 54 § 1, ως προς το εκλογικό σύστημα. Και τούτο προς δύο κατευθύνσεις: Η πρώτη προσδιορίζεται από την ανάγκη ρητής καθιέρωσης μιας μορφής αναλογικού συστήματος, με δεδομένο το γεγονός ότι ως τώρα κοινοβουλευτική μας εμπειρία έχει καταδείξει πως το αναλογικό σύστημα ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες διεύθυνσης της δημοκρατικής νομιμοποίησης της Βουλής, συνακόλουθα δε της Κυβέρνησης, η οποία ούτως ή άλλως στηρίζεται στην εμπιστοσύνη της Βουλής. Και η δεύτερη προσδιορίζεται από την ανάγκη καθιέρωσης αποτελεσματικότερων εγγυήσεων για την αποφυγή της συχνής –και μάλιστα με αμιγώς κομματικά κριτήρια– αλλαγής του εκλογικού συστήματος. Έτσι, θα μπορούσε να θεσπισθεί η αρχή ότι εν πάση περιπτώσει –και όχι μόνον ως προς την άμεση έναρξη ισχύος του σχετικού εκλογικού νόμου– η αλλαγή του εκλογικού συστήματος μπορεί να επέλθει μόνον δια νόμου, ο οποίος ψηφίζεται μ' αυξημένη πλειοψηφία. Π.χ. των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των Βουλευτών». (Οι υπογραμμίσεις του γράφοντος). Η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας που είχε κατατεθεί τον Δεκέμβριο του 2014 είναι διαθέσιμη στον ιστότοπο της Βουλής: <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/a-syntan-prot.pdf>>.

της πρότασης. Πιο συγκεκριμένα, προκαλείται ασάφεια ως προς το τι εννοούν οι συντάκτες της πρότασης όταν κάνουν λόγο για μη απόκλιση του τελικού ποσοστού κατανομής των εδρών άνω του 10% από το αντίστοιχο ποσοστό ψήφων που έλαβε ο κάθε συνδυασμός στο σύνολο της Επικράτειας¹²². Υπενθυμίζεται¹²³ ότι και το 1975 κατά τις συζητήσεις στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή για την κατάρτιση του ισχύοντος Συντάγματος ενώπιον της Ολομέλειας της επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, ο Γενικός Εισηγητής της μειοψηφίας Καθηγητής Δημήτρης Τσάτσος, καθώς και ορισμένοι βουλευτές της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης (Ένωση Κέντρου - Νέες Δυνάμεις), είχαν προτείνει την προσθήκη μιας αποσαφηνιστικής τροπολογίας στην παράγραφο 1 του άρθρου 54, η οποία θα όριζε τα εξής: «*Πάντως τὸ ἐκλογικὸ σύστημα εἶναι ἀναλογικόν. Κατὰ τὴν κατανομὴ τῶν βουλευτικῶν ἐδρῶν, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ποσοστιαία διαφορὰ μεταξύ τῶν ψήφων καὶ ἐδρῶν τοῦ πλειοψηφίσαντος κόμματος ἢ συνασπισμοῦ κομμάτων νὰ ὑπερβαίῃ τὸ 10%, τῶν ποσοστῶν ὑπολογιζομένων ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ψήφων καὶ τῶν ἐδρῶν τῆς Βουλῆς ἀντιστοίχως*»¹²⁴. Ο Δ. Τσάτσος αιτιολόγησε την πρόταση για την εισαγωγή το ποσοστού 10% ως εξής: «*[...] τὸ ἐκλογικὸ δίκαιο εἶναι συγκεκριασμὸς δύο ἀρχῶν. Τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δυνατότητας σχηματισμοῦ βιωσίμου Κυβερνήσεως. Αὐτὴν τὴν διαφορὰ τὴν θεωρῶ συνταγματικὰ νόμιμη καὶ τὴν θεωρῶ ἐπίσης στοιχεῖο συνταγματικοῦ δικαίου, τὸ ὅποῖον ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ ἔχωμεν βιώσιμη Κυβέρνηση. Δεύτερο, κατὰ τὴν κατανομὴν τῶν βουλευτικῶν ἐδρῶν δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ποσοστιαία διαφορὰ μεταξύ τῶν ψήφων καὶ ἐδρῶν τοῦ πλειοψηφίσαντος κόμματος ἢ συνασπισμοῦ κομμάτων νὰ ὑπερβαίῃ τὸ 10%, τῶν ποσοστῶν ὑπολογιζομένων ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ψήφων καὶ τῶν ἐδρῶν τῆς Βουλῆς ἀντιστοίχως. Δηλαδή νὰ μὴ ἔχω λάβῃ 30% σὲ ψήφους καὶ 48% στὴν Βουλὴ, ἀλλὰ 30% σὲ ψήφους καὶ 40% στὴν Βουλὴ*»¹²⁵. Η συγκεκριμένη τροπολογία πάντως

—όπως άλλωστε και άλλες σχετικές τροπολογίες που προτάθηκαν από την αντιπολίτευση— απορρίφθηκε από την τότε κυβερνητική πλειοψηφία χωρίς να διεξαχθεί εκτεταμένη συζήτηση επ' αυτής ή και χωρίς συζήτηση¹²⁶.

Για να επανέλθουμε όμως στην σημερινή συζήτηση, οι σχετικές προτάσεις τέθηκαν σε 2 ψηφοφορίες, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 110 Συντ. και 119 ΚτΒ που έλαβαν χώρα στις 14 Φεβρουαρίου και στις 14 Μαρτίου 2019, χωρίς όμως να εξασφαλίσουν την αυξημένη πλειοψηφία των 3/5, προκειμένου να αρκεί απλή πλειοψηφία στην Αναθεωρητική Βουλή. Στην μεν πρώτη ψηφοφορία η πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 54 § 1 Συντ. «προς την κατεύθυνση καθιέρωσης αναλογικού εκλογικού συστήματος» έλαβε 155 ψήφους υπέρ, 100 κατά, ενώ 15 βουλευτές ψήφισαν «παρών»· η πρόταση εισαγωγής ερμηνευτικής δήλωσης «προς την κατεύθυνση διευκρίνισης ότι πάγιο αναλογικό εκλογικό σύστημα είναι αυτό στο οποίο η αναλογία εδρών δεν αποκλίνει περισσότερο από 10% από την αναλογία των ψήφων» έλαβε 153 ψήφους υπέρ, 114 κατά, ενώ 2 βουλευτές ψήφισαν «παρών»¹²⁷. Στην δεύτερη ψηφοφορία οι συσχετισμοί δεν άλλαξαν, καθώς η πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 54 § 1 έλαβε 156 ψήφους υπέρ, 99 κατά και 16 «παρών», ενώ η πρόταση εισαγωγής ερμηνευτικής δήλωσης έλαβε 155 ψήφους υπέρ, 115 κατά και 2 «παρών»¹²⁸.

Πάντως, αξίζει να σημειωθεί ότι πρωτοβουλία περί κατοχύρωσης του αναλογικού εκλογικού συστήματος (αν και όχι της απλής αναλογικής) σε συνταγματικό επίπεδο είχε αναληφθεί και κατά την διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος την περίοδο 1996 - 2001, όταν το (κυβερνών τότε κόμμα) ΠΑΣΟΚ είχε καταθέσει πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 54 § 1 Συντ., σύμφωνα με την οποία «*το εκλογικό σύστημα πρέπει να έχει ως γνώμονα τα βασικά χαρακτηριστικά του αναλογικού συστήματος και, εφόσον τροποποιείται, να ισχύει από τις μεθεπόμενες βουλευτικές εκλο-*

(122) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα, δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» στις 17.7.2019. Διαθέσιμο στον ιστότοπο <<https://www.constitutionalism.gr/anthopoulos-eklogiko-systima/>>.

(123) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις..., ό.π., σ. 56 επ.

(124) Βλ. την πρόταση του Δ. Τσάτσου σε: Επίσημα εστενογραφημένα πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος του 1975 της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, Άθηναι, 1975, σ. 103.

(125) Ibidem.

(126) Βλ. Κ. Χρυσόγονου, Εκλογικό σύστημα..., ό.π., σ. 241 - 242.

(127) Βλ. πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων, Συνεδρίαση Ολομέλειας 14.2.2019 ΟΣΤ', Δ' Σύνοδος, ΙΖ' περίοδος (Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας). Διαθέσιμη και στον ιστότοπο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20190214_1.pdf>.

(128) Βλ. πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων, Συνεδρίαση Ολομέλειας 14.3.2019 ΞΔ', Δ' Σύνοδος, ΙΖ' περίοδος (Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας). Διαθέσιμη και στον ιστότοπο <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20190314.pdf>>.

γές»¹²⁹, ενώ στο πλαίσιο της ίδιας διαδικασίας τα κόμματα της ήσσονος τότε αντιπολίτευσης (ΚΚΕ, Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου και Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα) έκαναν λόγο περί ανάγκης καθιέρωσης ενός συστήματος «απλής και ανόθευτης αναλογικής»¹³⁰. Τελικώς, κατά την συζήτηση της σχετικής πρότασης ενώπιον τόσο της Επιτροπής Αναθεώρησης, όσο και της Ολομέλειας της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, η σχετική ρήτρα περί καθιέρωσης των βασικών χαρακτηριστικών του αναλογικού συστήματος απαλείφθηκε από την τελική διατύπωση του άρθρου 54 § 1 Συντ. με σημείωμα¹³¹ του τότε Γενικού Εισηγητή της πλειοψηφίας Ευάγγελου Βενιζέλου, που έγινε δεκτό από τα δύο μεγαλύτερα κόμματα¹³².

ii) Η διαδικασία στην Θ' Αναθεωρητική Βουλή

Μετά τα δυσμενές για την Κυβέρνηση Τσίπρα αποτέλεσμα των αυτοδιοικητικών εκλογών (26.5.2019 και 2.6.2019) και των εκλογών για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (26.5.2019), ο Πρωθυπουργός ανακοίνωσε την πρόθεσή του να προτείνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη πρόωρων εκλογών «για την ανανέωση της λαϊκής εντολής, προκειμένου να αντιμετωπιστεί κρίσιμο θέμα εθνικής σημασίας, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 41 §§ 2 και 3 Συντ.», όπως το θέμα αυτό εκτέθηκε στην υπ' αριθ. 17/10.6.2019 Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου. πράγματι, με το π.δ. 56/2019¹³³ η Βουλή διαλύθηκε και προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη της Θ' Αναθεωρητικής Βουλής στις 7 Ιουλίου 2019, στις οποίες επικράτησε η Νέα Δημοκρατία που σχημάτισε Κυβέρνηση διαθέτοντας αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία 158 εδρών¹³⁴. Ένα από τα θέματα που κυριάρχησαν κατά το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της πρότασης αναθεώρησης και των βουλευτικών εκλογών στον πολιτικό και επιστημονικό διάλογο ήταν και το ζήτημα, κατά πόσο δεσμεύεται η Αναθεωρητική Βουλή από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής. Διατυπώθηκαν ποικίλες απόψεις και επιστρατεύθηκαν ενδιαφέ-

ροντα επιχειρήματα είτε υπέρ¹³⁵ είτε κατά¹³⁶ της δέ-

(135) Βλ. κυρίως Κ. Γιαννακόπουλου, Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής, ο οποίος υποστηρίζει ότι «[ε]νόψει λοιπόν και της απόφασης αυτής του ΑΕΔ [ΑΕΔ 11/2003], η οποία αποτυπώνει το πνεύμα των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 110 του Συντάγματος, πρέπει να γίνει δεκτό ότι είναι δυνατόν η προτείνουσα Βουλή να μην περιορίζεται μόνο σε αριθμητική αναφορά των προς αναθεώρηση συνταγματικών διατάξεων, αλλά να προσδιορίζει, αν όχι την τελική διατύπωση της νέας ρύθμισής τους, τουλάχιστον τις ουσιαστικές κατευθύνσεις του περιεχομένου της. Ο δε προσδιορισμός αυτός, προκειμένου να είναι δεσμευτικός για την επόμενη Αναθεωρητική Βουλή, πρέπει να περιληφθεί, κατά τρόπο ρητό και σαφή, όχι μόνον στο λεκτικό των αρχικών προτάσεων για την αναθεώρηση του Συντάγματος (άρθρο 119, §§ 1 και 2, του Κανονισμού της Βουλής) και της μεταγενέστερης εισήγησης της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος που θα προτείνει την αναθεώρηση του τελευταίου προς την Ολομέλεια της Βουλής (άρθρο 119, §§ 4 και 5, του Κανονισμού της Βουλής), αλλά και στο λεκτικό της τελικής απόφασης της Βουλής αυτής μετά τη διενέργεια των δύο ονομαστικών ψηφοφοριών που προβλέπονται από την παράγραφο 2 του άρθρου 110 του Συντάγματος και το άρθρο 119, § 6, του Κανονισμού της Βουλής. Προς τούτο δε, σκόπιμο επίσης θα ήταν ο ίδιος προσδιορισμός να μνημονεύεται και κατά τη διαδικασία των εν λόγω ψηφοφοριών (άρθρο 119, §§ 6 και 7, του Κανονισμού της Βουλής). Αν τηρηθούν οι παραπάνω διαδικαστικές προϋποθέσεις, η Αναθεωρητική Βουλή θα δεσμεύεται από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προηγούμενης προτείνουσας Βουλής, υπό την έννοια ότι, η Αναθεωρητική Βουλή, εάν αποφασίσει να προβεί στην αναθεώρηση των προτεινόμενων διατάξεων, δεν θα μπορεί να αποκλίνει από τις παραπάνω κατευθύνσεις.», διαθέσιμο στον ιστότοπο <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/177755_i-syntagmatiki-anatheorisi-den-einai-politiko-stoihima](https://www.constitutionalism.gr/%ce%b7-%ce%b4%cf%85%ce%bd%ce%b1%cf%84%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b1-%ce%b4%ce%ad%cf%83%ce%bc%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7%cf%82-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b1%ce%bd%ce%b1%ce%b8%ce%b5%cf%89%cf%81%ce%b7%cf%84%>, καθώς και του ίδιου, Η συνταγματική αναθεώρηση δεν είναι ένα πολιτικό στοίχημα, Εφημερίδα των Συντακτών, 2.1.2019, διαθέσιμο στον ιστότοπο <.

(136) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Η ελευθερία της Αναθεωρητικής Βουλής, ΕφημΔΔ 2018, σ. 522 - 534, σύμφωνα με τον οποίο «Ο άμεσος ή έμμεσος προσδιορισμός του περιεχομένου των αναθεωρητέων διατάξεων στην πρόταση αναθεώρησης (ή στις προτάσεις αναθεώρησης) και στην έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης ή καθ' υπέρβαση του άρθρου 110 § 2 Συντ. και στην απόφαση της Βουλής για την διενέργεια της αναθεώρησης, αποτελεί στην ουσία μία εκδήλωση προθέσεων για το μελλοντικό περιεχόμενο του Συντάγματος, η οποία απευθύνεται στο εκλογικό σώμα, το οποίο με την ψήφο του στις εκλογές που μεσολαβούν μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης Βουλής, θα αποφασίσει για τον συσχετισμό των πολιτικο-κοινοβουλευτικών δυνάμεων στη δεύτερη Βουλή, και με τον τρόπο αυτόν θα καθορίσει εμμέσως και το νέο περιεχόμενο του Συντάγματος. Η παρεμβολή του εκλογικού σώματος στην αναθεωρητική διαδικασία υπό το σύστημα των δύο διαδοχικών Βουλών ενίοτε χαρακτηρίζεται στη θεωρία ως "κατ' ουσίαν συνταγματικό δημοψήφισμα", αυτό όμως ισχύει κυρίως στην περίπτωση κατά την οποία η δεύτερη Βουλή μπορεί μόνο να εγκρίνει ή να απορρίψει ένα οριστικά διαμορφωμένο συνταγματικό κείμενο. Πάντως υπό το ισχύον στην Ελλάδα (ή στο Βέλγιο) αναθεωρητικό σύστημα, η λαϊκή παρέμβαση στην αναθεωρητική διαδικασία έχει μεγαλύτερη δυνατότητα πολιτικής επιρροής, σε σύγκριση με την αντίστοιχη υπό το σύστημα έγκρισης-απόρριψης σχεδίου αναθεωρητέων διατάξεων (π.χ. Δανία, Εσθονία, κ.λπ.), διότι οι προτεινόμενες προς αναθεώρηση δια-

(129) Για το θέμα αυτό βλ. Χ. Τσιλιώτη, Αναθεώρηση του Συντάγματος και εκλογικό σύστημα, ΕΔΔΔΔ, 3/2003, σ. 479.

(130) Ibidem.

(131) Βλ. πρακτικά συνεδριάσεων Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων, σ. 620.

(132) Βλ. Χ. Τσιλιώτη, Αναθεώρηση..., ό.π., σ. 481.

(133) ΦΕΚ 97 Α' /11.6.2019.

(134) Βλ. το αναλυτικό αποτέλεσμα των εκλογών της 7ης.7.2019 ανωτέρω, στην υποσημείωση 16.

σμευσης¹³⁷, αλλά το θέμα της αντιπαράθεσης μάλλον εντάσσεται περισσότερο στο ζήτημα της πολιτικής ερμηνείας που υπαγορεύεται από τον εκάστοτε υφιστάμενο συσχετισμό δυνάμεων. Στις 16.9.2019 ανακοινώθηκε η συγκρότηση της Επιτροπής Αναθεώρησης της Βουλής, σύμφωνα με τα άρθρα 110 Συντ. και 119, 31 και 29 § 5 ΚτΒ¹³⁸, η οποία ολοκλήρωσε τις εργασίες της στις 8 Νοεμβρίου 2019 και, όπως ήταν αναμενόμενο, η κυβερνητική πλειοψηφία απέρριψε, μεταξύ των άλλων προτάσεων του ΣΥΡΙΖΑ, και εκείνη για την καθιέρωση της απλής αναλογικής ως πάγιου εκλογικού συστήματος. Η διαδικασία της Αναθεώρησης ολοκληρώθηκε μετά από πενήνήμερη συζήτηση (18 - 22 Νοεμβρίου 2019) με την υιοθέτηση του σχετικού Ψηφίσματος από την Θ' Αναθεωρητική Βουλή στις 25 Νοεμβρίου 2019, το οποίο δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 3 ημέρες αργότερα¹³⁹. Κατά την διάρκεια των συζητήσεων τόσο στην Επιτροπή, όσο και στην Ολομέλεια, το θέμα που κυριάρχησε –σε σχέση με ό,τι αφορούσε την συνταγματική ρύθμιση ζητημάτων εκλογικής νομοθεσίας– δεν ήταν η υιοθέτηση της απλής αναλογικής, αλλά η ψήφος των εκτός Επικρατείας εκλογέων· ζήτημα, για το οποίο υπήρξε πλούσια αρθρογραφία, που σημαδεύτηκε από έντονες αντιπαράθεσεις σε επίπεδο πολιτικής ρητορικής και επιστημονικών τοποθετήσεων. Άλλωστε, διόλου τυχαία, αρχές Οκτωβρίου του 2019 κατατέθηκαν από το Υπουργείο Εσωτερικών το σχετικό σχέδιο νόμου και η Αιτιολογική Έκθεση που αφορούσε στη διευκόλυνση των εκτός Επικρατείας Ελλήνων να ψηφίζουν από τον τόπο κατοικίας τους· νεότερο σχέδιο νόμου κατατέθηκε στις 2 Δεκεμβρίου 2019 με θέμα: «*Διευκόλυνση άσκησης εκλογικού δικαιώματος εκλογέων που βρίσκονται εκτός Ελληνικής Επικρατείας και τροποποίηση εκλογικής διαδικασίας*»¹⁴⁰, το οποίο τελικώς υπερψηφίστηκε από την Ολομέλεια της Βου-

λής με συντριπτική πλειοψηφία¹⁴¹ στις 11 Δεκεμβρίου 2019 και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ πέντε ημέρες αργότερα ως νόμος υπ' αριθ. 4648/2019¹⁴². Αντίθετα, με δεδομένη τη σαφώς διατυπωμένη θέση του κυβερνητικού κόμματος (ΝΔ) εναντίον της απλής αναλογικής, το θέμα αυτό ελάχιστα απασχόλησε τον σχετικό διάλογο, στη δε σχετική ψηφοφορία η Θ' Αναθεωρητική Βουλή απέρριψε την πρόταση για την αναθεώρηση του άρθρου 54 § 1, με θέμα «θέσπιση αναλογικού εκλογικού συστήματος» με πλειοψηφία 180 ψήφων κατά, έναντι 94 υπέρ και 23 «παρών»¹⁴³. Η δε πρόταση για την εισαγωγή ερμηνευτικής δήλωσης στο άρθρο 54 που αφορούσε στον ορισμό του αναλογικού εκλογικού συστήματος (πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ) καταψηφίστηκε με 204 ψήφους, έναντι 84 που ψήφισαν υπέρ και 9 που ψήφισαν «παρών»¹⁴⁴.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι στον σχετικό επιστημονικό διάλογο που προηγήθηκε της αναθεώρησης, υποστηρίχθηκε μια ενδιαφέρουσα άποψη, σύμφωνα με την οποία η Βουλή που προέκυψε από τις εκλογές της 7ης Ιουλίου 2019, ήτοι η Αναθεωρητική Βουλή είχε την δυνατότητα να προχωρήσει σε αλλαγή του εκλογικού νόμου που είχε ψηφίσει η προηγούμενη Κυβέρνηση, αφού πρώτα προχωρούσε σε αναθεώρηση της διάταξης του άρθρου 54 § 1 Συντ., που προβλέπει αυξημένη πλειοψηφία 200 βουλευτών, προκειμένου να ισχύσει από τις επόμενες εκλογές ο εκλογικός νόμος, μειώνοντας την προβλεπόμενη πλειοψηφία από 200 σε 180 βουλευτές, ούτως ώστε, αμέσως μετά, το κυβερνητικό Κόμμα (ΝΔ) με την πλειοψηφία των 158 εδρών με τη συνδρομή του ΚΙΝΑΛ (22 έδρες) να προχωρήσει στην αλλαγή και του εκλογικού νόμου και έτσι «*διά της πλαγίας [...] θα μπορούσε να αποφύγει τις "διπλές" εκλογές το 2023 και να ενταφιάσει από σήμερα την απλή αναλογική*»¹⁴⁵. Εκφράστηκαν, ωστόσο, ισχυρές επιφυλάξεις για τη συμφωνία της μεθόδευσης αυτής σε σχέση με το άρθρο 110

τάξεις μπορούν στη δεύτερη Βουλή να προσλάβουν οποιοδήποτε περιεχόμενο, ανάλογα με το εκλογικό αποτέλεσμα» [σ. 530]. Βλ. επίσης Ν. Παπασπύρου, Αναθεώρηση του Συντάγματος: συναινέσεις και δεσμεύσεις, διαθέσιμο στον ιστότοπο <<https://www.constitutionalism.gr/2019-03-papaspyroy-anatheorisi/>>.

(137) Βλ. επίσης Ιφ. Κατσιδου, Η αναθεώρηση του Συντάγματος ως ανάχωμα στην άνοδο του φασισμού, διαθέσιμο στον ιστότοπο <<https://www.constitutionalism.gr/i-anatheorisi-toy-suntagmatos-anahoma-ston-fasismo/>>.

(138) Βλ. σχετική ανάρτηση στην Κοινοβουλευτική Διαφάνεια <<https://diafaneia.hellenicparliament.gr/document/01-063m/>>.

(139) ΦΕΚ 187 Α' / 28.11.2019.

(140) Βλ. την αιτιολογική έκθεση στον ιστότοπο <<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/eklogiko-dikaiooma-olo.pdf>>.

(141) Επί συνόλου 296 βουλευτών, υπέρ ψήφισαν 288, κατά 7 και ένας βουλευτής ψήφισε «παρών».

(142) ΦΕΚ 205 Α' / 16.12.2019.

(143) Βλ. πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων, Συνεδρίαση Ολομέλειας Θ' Αναθεωρητικής Βουλής, 25/11/2019 ΝΔ', Α' Σύνοδος, ΙΗ' περίοδος (Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας). <<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecord=c1cbf8eb-7828-4e28-8b00-ab1001587c68>>.

(144) Ibidem.

(145) Βλ. Ν. Αλιβιζάτου, Δεν χρειάζονται 200 ψήφοι για τον εκλογικό νόμο, Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 15.7.2019. Διαθέσιμο και στον ιστότοπο: <<https://www.kathimerini.gr/1033807/article/epikairothta/politikh/nikos-k-alivizatos-den-xreiazontai-200-yhfoi-gia-ton-eklogiko-nomos>>.

§ 2 τελευταίο εδάφιο Συντ., σύμφωνα με τις οποίες «[ω]ς προς τη συνταγματοποίηση ενός συγκεκριμένου εκλογικού συστήματος, η Αναθεωρητική Βουλή μπορεί να αποφασίσει ελεύθερα, χωρίς να δεσμεύεται από την κατεύθυνση της πρώτης Βουλής, δεν έχει όμως την αρμοδιότητα να επεκταθεί στο θέμα των χρονικών και διαδικαστικών περιορισμών στην εφαρμογή νέου εκλογικού νόμου αφού το άρθρο 54 § 1 Συντ. είναι "ανοιχτό προς αναθεώρηση" μόνο για το εκλογικό σύστημα καθ' εαυτό και τα αναγκαίως συνδεδεμένα με αυτό θέματα (π.χ. ενδεχομένως και για τις εκλογικές περιφέρειες ή τον τρόπο εκλογής των βουλευτών), όχι όμως για όλα τα θέματα στα οποία αναφέρεται»¹⁴⁶.

II. Η συνταγματική εκλογική νομολογία

A. Η συνταγματικότητα του bonus των 50 εδρών (ΑΕΔ 18/2017)

Ο μέχρι και τις εκλογές της 7.7.2019 ισχύσας εκλογικός νόμος που ψηφίστηκε στις αρχές του 2008 με πρωτοβουλία της τότε κυβέρνησης (ΝΔ), είχε αμφισβητηθεί έντονα από ένα μεγάλο μέρος της θεωρίας¹⁴⁷ κυρίως διότι προέβλεπε την παραχώρηση ως bonus 50 εδρών υπέρ του πρώτου σε ψήφους αυτοτελούς κόμματος, αποκλείοντας τους συνασπισμούς κομμάτων¹⁴⁸. Ο δικαιολογητικός λόγος για την εισαγωγή της συγκεκριμένης διάταξης, όπως τουλάχιστον διατυπώθηκε στην σχετική αιτιολογική έκθεση συνίστατο –μεταξύ άλλων– «στη με γνώμονα πάντοτε τη διασφάλιση της κυβερνητικής σταθερότητας αποθάρρυνση της σύμπληξης, προεκλογικώς, ευκαιριακού χαρακτήρα συνασπισμού Κομμάτων με στόχο την άσκηση κυβερνητικής εξουσίας χωρίς τη συνδρομή σταθερού και ενιαίου προγραμματικού πλαισίου, το οποίο θα ήταν ευχερώς δυνατόν να επιτευχθεί με την ευθεία συνένωσή τους σε ενιαίο, αυτοτελές, Κόμμα»¹⁴⁹.

(146) Βλ. X. Ανθόπουλου, Αναθεώρηση και άρθρο 54, Εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 17.7.2019. Διαθέσιμο και στους ιστότοπους: <<https://www.tanea.gr/print/2019/07/17/opinions/anatheorisi-kai-arthro-54/>> και <<https://www.constitutionalism.gr/anatheorisi-kai-arthro-54/>>.

(147) Βλ. περισσότερα για τις αιτιάσεις της θεωρίας σε Γ. Θ. Ζώνη, Εκλογικά..., ό.π.

(148) Σε αντίθεση με τον προϊσχύσαντα νόμο 3231/2004 (ΦΕΚ 45 Α' /11.2.2004), ο οποίος προέβλεπε την παραχώρηση bonus 40 εδρών υπέρ του πρώτου σε ψήφους συνδυασμού είτε επρόκειτο για αυτοτελές κόμμα είτε για συνασπισμό κομμάτων.

(149) Βλ. σχετικά την αιτιολογική έκθεση του κατατεθέντος σχεδίου νόμου «Τροποποίηση του ν. 3231/2004 (ΦΕΚ 45 Α') για την εκλογή Βουλευτών», σ. 1. Διαθέσιμη και στην ηλεκτρονική διεύθυνση <<http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/T-EKLOGONOM-eis.pdf>>.

Ωστόσο, η εφαρμογή στην πράξη¹⁵⁰ των συγκεκριμένων διατάξεων φανέρωσε τις αντιφάσεις, αλλά και την στρεβλωτική λειτουργία της χορήγησης ενός τόσο υψηλού bonus υπέρ ενός συνδυασμού που εξασφάλισε μεν την πρώτη θέση, αλλά με πολύ χαμηλό ποσοστό ψήφων¹⁵¹.

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ) είχε την ευκαιρία να κρίνει τις διατάξεις του ν. 3636/2008 μέσα από την εξέταση των ενστάσεων που κατατέθηκαν κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών της 20.9.2015. Εν όψει της εύλογης και σε μεγάλο βαθμό δικαιολογημένης κριτικής που είχε ασκηθεί από την θεωρία σε σχέση με τον συγκεκριμένο εκλογικό νόμο, θα περίμενε κανείς από το ΑΕΔ εμβριθή και αναλυτική αντιμετώπιση των συνταγματικής φύσεως ζητημάτων που κλήθηκε να αντιμετωπίσει. Άλλωστε, η μεγάλη χρονική καθυστέρηση¹⁵² μέχρι την έκδοση της απόφασης του καλλιέργησε ως ένα βαθμό την εντύπωση μιας πιθανής μεταστροφής της έως τότε νομολογίας του. Ωστόσο, τίποτε από όλα αυτά δεν συνέβη, γεγονός που εγείρει εκ νέου σοβαρούς προβληματισμούς ως προς τον ρόλο του ΑΕΔ ως εκλογοδικείου¹⁵³.

ι) Οι εκλογές της 20ης Σεπτεμβρίου 2015

Στις 20.9.2015, έλαβαν χώρα βουλευτικές εκλογές μόλις οκτώ μήνες μετά την ανάδειξη της τελευταίας Βουλής, στην οποία κανένα κόμμα δεν διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών¹⁵⁴ με αποτέλεσμα

(150) Ο εκλογικός νόμος του 2008 εφαρμόστηκε στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις του 2012 (6.5 και 17.6) καθώς και στις επίσης δύο εκλογικές αναμετρήσεις του έτους 2015 (25.1 και 20.9), πρόκειται δε να εφαρμοσθεί και στις επόμενες βουλευτικές εκλογές, οι οποίες κανονικά θα πρέπει να διεξαχθούν το Φθινόπωρο του 2019 και τούτο, διότι ο νέος εκλογικός νόμος (Ν. 4406/2016, ΦΕΚ Α' 133/26.7.2016) που ψηφίστηκε το καλοκαίρι του 2016 δεν συγκέντρωσε την κατά το άρθρο 54 § 1 Συντ. απαραίτητη πλειοψηφία των 2/3 του όλου αριθμού των Βουλευτών, προκειμένου να ισχύσει άμεσα.

(151) Ένα τέτοιο ακραίο παράδειγμα αποτελεί το αποτέλεσμα των εκλογών της 6.5.2012, στις οποίες, η Νέα Δημοκρατία (ΝΔ), με ποσοστό μόλις 18,85% των έγκυρων ψήφων εξασφάλισε ως πρώτο αυτοτελές κόμμα 108 έδρες σε σύνολο 300. Πηγή: <<http://www.ekloges.ypes.gr>>. Βλ. περισσότερα για τις διπλές εκλογές του 2012 αντί άλλων Γ. Βούλγαρη/Η. Νικολακόπουλου, 2012: Ο διπλός εκλογικός σεισμός, Θεμέλιο, Αθήνα 2014.

(152) Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σχετικές ενστάσεις είχαν κατατεθεί στις 12.10.2015, η υπόθεση εκδικάστηκε την 1.11.2016 και η απόφαση δημοσιεύθηκε στις 5.12.2017.

(153) Βλ. περισσότερα Γ. Θ. Ζώνη, Εκλογικά..., ό.π., σ. 302 επ.

(154) Στις εκλογές της 25.1.2015, ο ΣΥΡΙΖΑ εξασφάλισε ποσοστό 36,34% των ψήφων και 149 έδρες, έναντι 27,81% και 76 εδρών της ΝΔ, 6,28% και 17 εδρών του Λαϊκού Συνδέσμου-Χρυσή Αυγή, 6,05% και 17 εδρών του Ποταμιού, 5,47% και 15 εδρών του ΚΚΕ, 4,75% και 13 εδρών των ΑΝΕΛ και 4,68% και 13 εδρών του ΠΑΣΟΚ. Πηγή: <<http://www.ekloges.ypes>>.

τον σχηματισμό κυβέρνησης¹⁵⁵ από τη συμμαχία των κομμάτων «Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς» (ΣΥΡΙΖΑ) και «Ανεξάρτητοι Έλληνες» (ΑΝΕΛ)¹⁵⁶. Η προσφυγή στις κάλπες μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα συνδέεται ευθέως με την απόπειρα αλλαγής πλεύσης στο πρόβλημα της δημοσιονομικής κρίσης χρέους, που κατέληξε στο αμφιλεγόμενο και αμφίβολης συνταγματικότητας¹⁵⁷ δημοψήφισμα του Ιου-

λίου 2015¹⁵⁸, την διάσπαση του μεγαλύτερου εταίρου του κυβερνητικού συνασπισμού¹⁵⁹ και την υπογραφή και ψήφιση¹⁶⁰ νέας συμφωνίας («Μνημονίου») με τους εταίρους των κρατών μελών της ζώνης του ΕΥΡΩ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου¹⁶¹. Το αποτέλεσμα των εκλογών δεν μετέβαλε δραματικά τον υφιστάμενο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων και ο μέχρι τότε κυβερνητικός συνασπισμός επιβεβαίωσε την παραμονή του στην εξουσία¹⁶² εξασφαλίζοντας, ωστόσο, οριακή πλειοψηφία 154 εδρών¹⁶³.

gr>. Αμέσως σχηματίστηκε η πρώτη κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, η οποία όμως έχασε την πλειοψηφία μετά την αποχώρηση ομάδας βουλευτών του ΣΥΡΙΖΑ συνεπεία των δραματικών γεγονότων του θέρους του 2015.

(155) Στην πραγματικότητα επρόκειτο περί επιβεβαίωσης του μέχρι τον σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης υπό την Πρόεδρο του Αρείου Πάγου Βασιλική Θάνου και την διάλυση της Βουλής υφιστάμενου κυβερνητικού σχήματος.

(156) Αξίζει να επισημανθεί ότι για τον σχηματισμό της κυβέρνησης εκείνης, όπως και της πρώτης κυβέρνησης μεταξύ των ιδίων εταίρων (Ιανουάριος 2015), δεν υπογράφηκε, ούτε δημοσιεύθηκε κάποιο κείμενο προγραμματικής συμφωνίας, όπως άλλωστε είχε συμβεί και με τις αμέσως προηγούμενες κυβερνήσεις συνεργασίας στην Ελλάδα, τουλάχιστον από το 2011 κ.ε., οπότε η χώρα εισήλθε στον αστερισμό των κυβερνήσεων συνασπισμού, γεγονός που αποδεικνύει την σταθερή προσηλωση στο μοντέλο των αρχηγικών-προσωπικών κομμάτων και την απουσία θεσμών εσωκομματικών δημοκρατικών διαδικασιών εντός των ελληνικών πολιτικών κομμάτων. Αν ληφθεί υπόψη ο ιδεολογικός παράγοντας, συμπεραίνει κανείς ότι η μόνη «συγκολλητική» ουσία μεταξύ των κυβερνητικών εταίρων ήταν η επίμονη «αντιμνημονιακή» ρητορεία. Περισσότερα για τις προγραμματικές συμφωνίες και τις κυβερνήσεις συνασπισμού βλ. αντί άλλων Χ. Ανθόπουλου/Χ. Ακριβοπούλου, Κυβερνήσεις συνασπισμού και προγραμματικές συμφωνίες. Συνταγματικές προβληματικές, ΕφημΔΔ 2017, σ. 322 επ. Ειδικά για την εμπειρία των κυβερνήσεων συνασπισμού σε χώρες, που δεν απαντάται συχνά το φαινόμενο αυτό και συγκεκριμένα το Ηνωμένο Βασίλειο, βλ. περισσότερα Π. Κολιασάση, Κυβερνήσεις συνασπισμού και προγραμματικές συμφωνίες σε συνθήκες οικονομικής κρίσης: η περίπτωση της Βρετανίας, ΕφημΔΔ 2017, σ. 332 επ. Για τις κυβερνήσεις συνασπισμού στην Ελλάδα βλ. περισσότερα στην εκτενή μελέτη της Χ. Ακριβοπούλου, Κυβερνήσεις συνεργασίας και προγραμματικές συμφωνίες στην Ελλάδα: σε αναζήτηση της δημοκρατικής νομοποίησης και της πολιτικής βιωσιμότητας των κυβερνήσεων συνεργασίας, ΕφημΔΔ 2018, σ. 310 επ. Για το φαινόμενο και την συνταγματική του διάσταση στον γερμανόφωνο κυρίως χώρο βλ. ενδεικτικά αντί άλλων P. Häberle, Die Koalitionsvereinbarungen im Lichte des Verfassungsrechts, σε: Zeitschrift für Politik, 12, 1965, σ. 293 - 298 και H. Schulze-Fielitz, Coalition Agreements in the Federal Republic of Germany as a Juridical Problem, 26 Isr. L. Rev., σ. 544 επ.

(157) Για το θέμα αυτό βλ. περισσότερα αντί άλλων Ξ. Κοντιάδη/Αλκ. Φωτιάδου, Το αντισυνταγματικό δημοψήφισμα ως επιστέγασμα της κρίσης, σε: *Ιδίων*, Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2016, σ. 171 επ., όπου οι συγγραφείς αποδεικνύουν τον αντισυνταγματικό χαρακτήρα του δημοψηφίσματος μέσα από επιστημονικά, θεωρητικά και συγκριτικά τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία. Βλ. παράλληλα αντίστοιχους προβληματισμούς που εκτέθηκαν στον Τύπο της περιόδου εκείνης, π.χ. Ν. Αλιβιζάτου, Δημοψήφισμα ή εκτροπή;, εφημ. Καθημερινή, 28.6.2015 (Διαθέσιμο επίσης και σε ηλεκτρονική μορφή: <<http://www.kathimerini.gr/821262/opinion/epikairothta/politikh/dhmoyhfsisma-h-ektroph/>>), Γ. Γεραπετρέτη, Συνταγματικότητα και πολιτική ρεθότητα του δημοψηφίσμα-

τος, διαθέσιμο σε: <https://www.huffingtonpost.gr/giorgos-gerapetritis/_626_b_7685248.html>.

(158) Το δημοψήφισμα προκηρύχθηκε στις 28 Ιουνίου του 2015 δυνάμει του π.δ. 38/2015 (ΦΕΚ 63 Α'/28.6.2015) και διεξήχθη μία εβδομάδα αργότερα, στις 5 Ιουλίου με ερώτημα αν πρέπει να γίνει αποδεκτό το σχέδιο συμφωνίας των τριών θεσμών, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) η οποία προτάθηκε στις 25 Ιουνίου. Το σχέδιο -το οποίο αξίζει να σημειωθεί ότι είχε ήδη εκπνεύσει, άρα το δημοψήφισμα ήταν άνευ αντικειμένου- απορρίφθηκε με ποσοστό 61,31%, έναντι 38,69% υπέρ. Πηγή: <<http://ekloges-prev.singularlogic.eu/r2015/e/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}>>>.

(159) Στις 21 Αυγούστου 2015, και ενώ είχε ήδη ψηφιστεί από την Βουλή η νέα συμφωνία με τους εταίρους, 25 βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ, προερχόμενοι από την λεγόμενη «Αριστερή πλατφόρμα» υπό τον Παν. Λαφαζάνη, εκφράζοντας την διαφωνία τους και θεωρώντας ότι η κυβέρνηση δεν έλαβε υπόψη το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ιουλίου, αποχώρησαν και ίδρυσαν έναν νέο πολιτικό φορέα υπό την επωνυμία «Λαϊκή Ενότητα». <<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=730891>>. Στις εκλογές της 20ης.9.2015, η Λαϊκή Ενότητα δεν κατόρθωσε να υπερβεί το όριο του 3% (έλαβε ποσοστό 2,86% των ψήφων) και δεν εξασφάλισε εκπροσώπηση στη νέα Βουλή. Για τις συνταγματικές επιπτώσεις από την παραίτηση της πρώτης κυβέρνησης Τσίπρα βλ. ενδεικτικά Χ. Τσιλιώτη, Οι συνταγματικές συνέπειες από την παραίτηση της πρώτης κυβέρνησης Τσίπρα - Παράλληλα μία συμβολή στην ανάλυση του θεσμού της παραίτησης της Κυβέρνησης κατ' άρθρο 38 § 1 Σ, ΤοΣ 2015, σ. 863 επ., όπου παρατίθεται και το σχετικό χρονικό.

(160) Στις 14 Αυγούστου 2015, ψηφίστηκε από τη Βουλή 222 ψήφους υπέρ, έναντι 64 κατά και 11 «παρόντων» το νομοσχέδιο με το οποίο επικυρώθηκε η συμφωνία της κυβέρνησης με τους θεσμούς για το τρίτο πρόγραμμα στήριξης της ελληνικής οικονομίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι 44 βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας διαφοροποιήθηκαν κατά την διεξαχθείσα ψηφοφορία, γεγονός που επιτάχυνε λίγες ημέρες αργότερα τη διάσπαση του ΣΥΡΙΖΑ.

(161) Ν. 4336/2015 (ΦΕΚ 94 Α'/14.8.2015).

(162) Στις εκλογές της 20.9.2015, ο ΣΥΡΙΖΑ εξασφάλισε ποσοστό 35,46% των ψήφων και 145 έδρες, έναντι 28,10% και 75 εδρών της ΝΔ, 6,99% και 18 εδρών του Λαϊκού Συνδέσμου-Χρυσή Αυγή, 6,28% και 17 εδρών της Δημοκρατικής Συμπαράταξης (ΠΑΣΟΚ - ΔΗΜΑΡ), 5,55% και 15 εδρών του ΚΚΕ, 4,09% και 11 εδρών του Ποταμιού, 3,69% και 10 εδρών των ΑΝΕΛ και 3,43% και 9 εδρών της Ένωσης Κεντρώων. Πηγή: <<http://www.ekloges.yes.gr>>.

(163) Στη Βουλή που είχε αναδειχθεί από τις εκλογές της 25.1.2015, τα κόμματα που απάρτιζαν τον κυβερνητικό συνασπισμό ΣΥΡΙΖΑ - ΑΝΕΛ διέθεταν αθροιστικά 162 έδρες (149 + 13 αντίστοιχα). Βλ. ανωτέρω υποσ. 15. Πηγή: <<http://www.ekloges.yes.gr>>.

ii) Η υπ' αριθ. 18/2017 απόφαση του ΑΕΔ

Στις εκλογές της 20.9.2015, εφαρμόστηκε το εκλογικό σύστημα του ν. 3636/2008, που προέβλεπε την χορήγηση του επίμαχου bonus των 50 εδρών υπέρ του πρώτου σε ψήφους κόμματος (στην προκειμένη περίπτωση, του ΣΥΡΙΖΑ). Οι ενιστάμενοι κατέθεσαν εμπροθέσμως¹⁶⁴ την προβλεπόμενη στον ν. 345/1976 (περί ΑΕΔ) ένσταση κατά του κύρους της εκλογής προβάλλοντας την ιδιότητά τους ως εκλογέων και δικαιολογώντας έτσι έννομο συμφέρον. Προκειμένου να θεμελιώσουν την ένστασή τους, προέβαλαν την αντισυνταγματικότητα μιας σειράς διατάξεων της ισχύουσας κείμενης νομοθεσίας και ειδικότερα: α) της διάταξης του άρθρου 99 § 3α του π.δ. 26/2012¹⁶⁵, καθόσον, δυνάμει αυτής, παραχωρούνται στον εκλογικό σχηματισμό που συγκέντρωσε το μεγαλύτερο αριθμό εγκύρων ψηφοδελτίων στην επικράτεια πενήντα (50) επιπλέον έδρες, χωρίς διαβάθμιση (με βάση το ποσοστό ψήφων που έλαβε ή με βάση τη διαφορά του από το δεύτερο σε δύναμη εκλογικό σχηματισμό), προσδιορίζοντας τον αριθμό εδρών που θα ελάμβανε κάθε σχηματισμός στην Επικράτεια χωρίς την παραχώρηση των 50 εδρών, β) της διάταξης του άρθρου 100 § 7 του π.δ. 26/2012, όσον αφορά στην αφαίρεση πλεονάζουσών εδρών από τριεδρικές ή και διεδρικές εκλογικές περιφέρειες κατά τη δεύτερη κατανομή, η εφαρμογή της οποίας, κατά τους ισχυρισμούς των, είχε ως συνέπεια να μην εκλεγούν οι υποψήφιοι, των οποίων ζητούσαν την ανακήρυξη, ως βουλευτών, κατά παράβαση των αρχών της ισότητας της ψήφου και της αντιπροσωπευτικής αρχής¹⁶⁶. Η αιτίαση που πρωτίστως ενδιαφέρει είναι η πρώτη, στο μέτρο που προβάλλεται η αντισυνταγματικότητα του bonus των 50 εδρών υπέρ του πρώτου σε ψήφους συνδυασμού. Το Δικαστήριο, ακολουθώντας την πάγια έως τώρα νομολογία του, επέλεξε να αποφύγει τον έλεγχο της νομιμότητας και κατ' επέκταση της συνταγματικότητας της επίμαχης διάταξης, απορρίπτοντας την σχετική αιτίαση ως απαράδεκτη με το αιτιολογικό ότι ήταν αόριστη και ανεπίδεκτη δικαστικής εκτίμησης. Προς περαιτέρω στήριξη της αιτιολογίας του το ΑΕΔ εξειδικεύει την σκέψη αυτή τονίζοντας σε σχέση με το

(164) Σύμφωνα με το άρθρο 25 του Ν. 345/1976, η ένσταση κατατίθεται εντός 15 ημερών από την δημοσίευση της απόφασης με την οποία ανακηρύσσονται οι Βουλευτές ή οι αναπληρωματικοί Βουλευτές.

(165) ΦΕΚ 57 Α' / 15.3.2012.

(166) Βλ. σκέψη 2 της ΑΕΔ 18/2017.

άρθρο 99 § 3α του π.δ. 26/2012¹⁶⁷, ότι «οι ενιστάμενοι, ενώ εντοπίζουν την αντισυνταγματικότητα της εν λόγω διάταξης όχι στην παραχώρηση καθ' εαυτή των πενήντα (50) εδρών, αλλά στη χωρίς διαβάθμιση παραχώρηση αυτών στο πρώτο κόμμα, ακολούθως, επικαλούνται τον αριθμό των εδρών που θα ελάμβανε κάθε συνδυασμός στο σύνολο της επικράτειας αν δεν παραχωρούντο οι επιπλέον έδρες, χωρίς να προσδιορίζουν συγκεκριμένα ποια επίδραση θα είχε η μη εφαρμογή της ανωτέρω διάταξης, ως αντισυνταγματικής, στο εκλογικό αποτέλεσμα της εκλογικής περιφέρειας κάθε ενιστάμενου, ώστε να πλήττεται η εκλογή των καθ' ων»¹⁶⁸. Ενδεχομένως, μέσα από την σκέψη αυτή, το ΑΕΔ να ομολογεί εμμέσως ότι στις επίμαχες διατάξεις υποκρύπτεται αντισυνταγματικότητα, πλην όμως ο τρόπος με τον οποίο προβλήθηκε η σχετική αιτίαση εκ μέρους των ενισταμένων ήταν μάλλον εσφαλμένος και, κατά συνέπεια, δεν οδήγησε στην επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

Περαιτέρω, η ένσταση στηρίχθηκε στο επιχείρημα ότι είναι αντισυνταγματική, ως αντίθετη προς τις αρχές της ισότητας της ψήφου¹⁶⁹ και του αντιπροσωπευτικού συστήματος¹⁷⁰, η διάταξη του άρθρου 100 § 7 εδ. β' του π.δ. 26/2012¹⁷¹, δυνάμει της οποίας αφαιρούνται πλεονάζουσες έδρες αποκλειστικά από τις τριεδρικές και τις διεδρικές περιφέρειες, στις οποίες ο

(167) Σύμφωνα με την διάταξη αυτή, όπως ίσχυε πριν καταργηθεί από το άρθρο 2 § 2 του ν. 4406/2016 («Αναλογική εκπροσώπηση των πολιτικών κομμάτων, διεύρυνση του δικαιώματος εκλέγειν και άλλες διατάξεις περί εκλογής Βουλευτών» - ΦΕΚ 133 Α' / 26.7.2016): «Στο αυτοτελές κόμμα, που συγκέντρωσε το μεγαλύτερο αριθμό εγκύρων ψηφοδελτίων στο σύνολο της Επικράτειας, παραχωρούνται, επιπλέον των εδρών που λαμβάνει, σύμφωνα με την προηγούμενη παράγραφο, πενήντα (50) ακόμη έδρες, οι οποίες προέρχονται από εκλογικές περιφέρειες στις οποίες έχουν παραμείνει αδιάθετες έδρες μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας που προβλέπεται από τις διατάξεις του άρθρου 100, §§ 4, 5, 6, 7 και 8. Η επιπλέον παραχώρηση πενήντα (50) εδρών γίνεται, επίσης, σε συνασπισμό συνεργαζόμενων κομμάτων, εφόσον ο μέσος όρος της δύναμης των κομμάτων, που τον απαρτίζουν, είναι μεγαλύτερος από τη δύναμη του αυτοτελούς κόμματος, που συγκέντρωσε το μεγαλύτερο αριθμό εγκύρων ψηφοδελτίων. Ο μέσος όρος προκύπτει από τη διαίρεση του ποσοστού που έλαβε ο ανωτέρω συνασπισμός δια του αριθμού των κομμάτων που τον αποτελούν».

(168) Βλ. σκέψη 6 της ΑΕΔ 18/2017.

(169) Βλ. άρθ. 4 § 1 σε συνδυασμό με τα άρθ. 1 § 1, 51 § 3, 52 και 54 § 1 Συντ..

(170) Βλ. άρθ. 53 § 1 και άρθ. 51 § 2 Συντ..

(171) Σύμφωνα με την διάταξη αυτή, όπως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο: «Εάν σε κάποιο εκλογικό σχηματισμό διατεθούν συνολικά περισσότερες έδρες από όσες δικαιούνται, σύμφωνα με τις §§ 2, 3α και 4 του άρθρου 99, οι πλεονάζουσες αφαιρούνται, ανά μια, από τις τριεδρικές περιφέρειες και αν υπάρξει ανάγκη από τις διεδρικές, στις οποίες εμφανίζει τα μικρότερα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα».

οικείος εκλογικός σχηματισμός παρουσιάζει τα μικρότερα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα ψήφων και όχι από τις εκλογικές περιφέρειες όλης της χώρας. Το Δικαστήριο, ακολουθώντας την πάγια θέση του¹⁷², έκρινε ότι ο κοινός νομοθέτης είναι ελεύθερος να επιλέγει, σύμφωνα με τις εκάστοτε κρατούσες πολιτικές συνθήκες, το κατά την κρίση του προσφορότερο εκλογικό σύστημα, εφόσον το Σύνταγμα (άρθ. 54 § 1) δεν κατοχυρώνει ορισμένο εκλογικό σύστημα¹⁷³. Άλλωστε, με βάση την διάταξη του άρθ. 51 § 2 Συντ., η οποία ορίζει ότι οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το έθνος, σύμφωνα με το ΑΕΔ, δεν συνάγεται ότι τα μέλη του κοινοβουλίου εκλέγονται υποχρεωτικά με βάση την εκλογική δύναμη του κόμματός τους σε ορισμένη εκλογική περιφέρεια. Σύμφωνα δε με την αρχή της ισότητας και, ειδικότερα την αρχή της ισοδυναμίας της ψήφου, «η ψήφος κάθε εκλογέα ασκεί την ίδια επιρροή στην διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος υπό την έννοια ότι ο ίδιος αριθμός εγκύρων ψηφοδελτίων στην ίδια εκλογική περιφέρεια υπό το αυτό σύστημα κατανομής εδρών και τις αυτές συνθήκες ασκεί την ίδια επιρροή στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος, και συνεπώς, δεν παραβιάζεται η αρχή αυτή». Συνεχίζοντας την παραπάνω σκέψη, οι δικαστές του ΑΕΔ έκριναν ότι η κατανομή των αδιάθετων κατά την πρώτη φάση κατανομής εδρών που γίνεται (αποκλειστικά) στις διεδρικές και τριεδρικές εκλογικές περιφέρειες στηρίζεται επί του κριτηρίου των μεγαλύτερων αχρησιμοποίητων υπολοίπων ψήφων στις περιφέρειες αυτές του εκλογικού σχηματισμού υπέρ του οποίου διατίθενται¹⁷⁴, το οποίο χαρακτηρίζεται «αφηρημένο και αντικειμενικό»¹⁷⁵. Σύμφωνα δε με την άποψη αυτή, το ανωτέρω κριτήριο αποσκοπεί «στην εξασφάλιση της εκπροσώπησης στις περιφέρειες με μικρό αριθμό εδρών του δεύτερου σε εκλογική δύναμη κόμματος –και στην αποτροπή του, κατά την κρίση του νομοθέτη, ατόπου, να μην εκπροσωπείται το κόμμα αυτό σε τέτοιες περιφέρειες, αν στις διεδρικές και τριεδρικές περιφέρειες εφαρμοζόταν το ίδιο σύστημα κατανομής των αδιάθετων εδρών, που προ-

βλέπεται για τις λοιπές εκλογικές περιφέρειες (με τέσσερις και άνω έδρες)». Το Δικαστήριο, επικαλούμενο την εισηγητική έκθεση του ν. 3231/2004¹⁷⁶, απέφυγε να υπεισέλθει σε ουσιαστικότερο έλεγχο των επίμαχων διατάξεων, περιοριζόμενο στην διαπίστωση ότι το κριτήριο που επέλεξε ο κοινός νομοθέτης «δεν αντίκειται στην συνταγματική αρχή της ισότητας του εκλογικού δικαιώματος», με σχετική παραπομπή σε παλαιότερη νομολογία του¹⁷⁷. Περαιτέρω, εξετάζοντας την προαναφερθείσα διάταξη του άρθ. 100 § 7 εδ. β' του π.δ. 26/2012 και επαναλαμβάνοντας την ανωτέρω σκέψη, το ΑΕΔ έκρινε ότι το διαφορετικό (αντίθετο προς εκείνο του άρθ. 100 § 7 εδ. α') και επίσης αφηρημένο και αντικειμενικό κριτήριο των μικρότερων αχρησιμοποίητων υπολοίπων ψήφων του οικείου εκλογικού σχηματισμού στις εν λόγω περιφέρειες «δεν αντίκειται στην κατοχυρωμένη από το Σύνταγμα αρχή της ισότητας του εκλογικού δικαιώματος ή σε άλλη συνταγματική αρχή».

Β. Ένα άλλο παράδειγμα: οι υπ' αριθ. 1/2014 και 35/2017 αποφάσεις της Corte Costituzionale

Στον αντίποδα του νομολογιακού «αυτοπεριορισμού» που έχει επιλέξει το ΑΕΔ κινείται η νομολογία του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο μέσα σε 3 έτη έκρινε αντίθετους με το Σύνταγμα δύο διαδοχικώς ισχύσαντες εκλογικούς νόμους¹⁷⁸, εκ των οποίων ο ένας δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί. Η στάση αυτή του Συνταγματικού Δικαστηρίου φανερώνει μια ερμηνευτική προσέγγιση, που δεν περιορίζεται στην επιβεβαίωση των επιλογών του κοινού νομοθέτη προς αποφυγήν πολιτικών συγκρούσεων, αλλά δείχνει αξιοσημείωτη τόλμη. Ίσως όμως να φανερώνει και την δυσπιστία απέναντι σε καίριες επιλογές του κοινού νομοθέτη, το πολιτικό βάρος των οποίων επηρεάζει αναπόφευκτα και την λειτουργία της ίδιας της δημοκρατίας και των συνταγματικών θεσμών, κάτι που καθίσταται εντονότερο με το εκλογικό σύστημα¹⁷⁹.

(172) Ενδεικτικά γίνεται απλή αναφορά στις παλαιότερες αποφάσεις του ΑΕΔ 30/2010, 19/2010 και 2/2001.

(173) Βλ. σκέψη 10 της ΑΕΔ 18/2017.

(174) Σύμφωνα με την διάταξη του άρθ. 100 § 7 εδ. α' π.δ. 26/2012, όπως ίσχυε κατά τον κρίσιμο χρόνο: «Τυχόν αδιάθετες έδρες διεδρικών και τριεδρικών εκλογικών περιφερειών διατίθενται, κατά σειρά και ανά μία, στον εκλογικό σχηματισμό που εμφανίζει σε καθμία από αυτές τα μεγαλύτερα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα».

(175) Βλ. σκέψη 11 της ΑΕΔ 18/2017.

(176) ΦΕΚ 45 Α'/11.2.2004.

(177) ΑΕΔ 30/2010.

(178) Πρόκειται για τον νόμο Legge n. 270/2005, γνωστό και ως «Legge Calderoli», ο οποίος εφαρμόστηκε στις πολιτικές εκλογές των ετών 2006, 2008 και 2013 και για τον νόμο Legge 52/2015, γνωστό και ως «Italicum», ο οποίος δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί.

(179) Για την σημασία των εκλογικών συστημάτων στην λειτουργία των κοινοβουλευτικών πολιτευμάτων και στην διαμόρφωση των πολιτικών επιλογών βλ. περισσότερα αντί άλλων στο ομώνυμο κεφάλαιο του έργου του G. Sartori, Συγκριτική Συνταγματική Μηχανική (Επιστ. Επιμέλεια:

ι) Οι ιταλικό εκλογικό νόμοι

Η Ιταλία –κυρίως από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, δηλαδή από την ψήφιση του και σήμερα ισχύοντος Συντάγματος του 1947– αποτελεί ένα ιδιότυπο «εργαστήριο» παραγωγής πολιτικής και συνταγματικής θεωρίας. Για περίπου μισό αιώνα (1946 - 1992) κυριάρχησαν στην χώρα εκείνη διάφορες εκδοχές του εκλογικού συστήματος της απλής αναλογικής. Επρόκειτο για μια επιλογή που στηριζόταν σε δύο άξονες: α) αφενός μεν στην αποτροπή ανόδου στην εξουσία του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος¹⁸⁰, του ισχυρότερου στην Δυτική Ευρώπη (επιλογή που συνδεόταν με την ένταξη της Ιταλίας στον «δυτικό» συνασπισμό κατά την περίοδο του Ψυχρού πολέμου)¹⁸¹, β) αφετέρου στην άμβλυση των αντιδράσεων εκ μέρους των μικρότερων πολιτικών δυνάμεων –αλλά και των Κομμουνιστών– που θα μπορούσε να προκαλέσει η επιλογή ενός πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος ικανού να υποβαθμίσει την εκπροσώπησή τους. Συνέπεια της επιλογής αυτής ήταν η Ιταλία να γίνει συνώνυμο της πολιτικής αστάθειας, παρά το γεγονός ότι σε όλο αυτό το διάστημα κυριάρχησαν κυβερνήσεις που σαν κύριο κορμό είχαν το Κόμμα της Χριστιανικής Δημοκρατίας¹⁸², με ελάχιστες εξαιρέσεις¹⁸³.

Μετά το τέλος του Ψυχρού πολέμου και την κατάρρευση του ιταλικού πολιτικού και κομματικού συστήματος¹⁸⁴ που επήλθε υπό το βάρος των κατηγοριών για διαφθορά¹⁸⁵, αλλά και λόγω της κρίσης των

ιδεολογιών¹⁸⁶, άλλαξε –σαν σημείο των καιρών– και το εκλογικό σύστημα, σηματοδοτώντας την μετάβαση σε μια νέα εποχή. Επελέγη τότε (1993) ένα νέο εκλογικό σύστημα, το οποίο προσέγγιζε περισσότερο το πλειοψηφικό, αν και διατηρούσε στοιχεία αναλογικής εκπροσώπησης υπό τον όρο ότι ένα κόμμα θα εξασφάλιζε ένα ελάχιστο ποσοστό ψήφων 4% ως κατώφλι εισόδου¹⁸⁷ στα δύο νομοθετικά σώματα (Βουλή των Αντιπροσώπων με 630 μέλη και Γερουσία με 315 μέλη)¹⁸⁸. Ο νόμος αυτός εφαρμόστηκε σε τρεις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις (1994, 1996 και 2001), χωρίς να πετύχει τον στόχο της «επί το πλειοψηφικότερον» διαμόρφωσης του ιταλικού εκλογικού συστήματος, αν και διευκόλυνε την εναλλαγή στην εξουσία των διαφόρων πολιτικών παρατάξεων¹⁸⁹. Ωστόσο, το χρόνιο πρόβλημα της κυβερνητικής αστάθειας δεν ξεπεράστηκε¹⁹⁰.

Το 2005 η κεντροδεξιά κυβέρνηση του Silvio Berlusconi προχώρησε σε αλλαγή του εκλογικού συστήματος με την ψήφιση ενός νέου νόμου¹⁹¹, κύριο χαρα-

νομικών και πολιτικών σκανδάλων και συνέβαλε λιγότερο ή περισσότερο στην εξαφάνιση των παλαιών κομμάτων που κυριαρχούσαν (Partitocrazia) στην πολιτική ζωή της Ιταλίας από το 1946 κ.ε. (Χριστιανική Δημοκρατία, Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, Φιλελεύθεροι κ.λπ.).

(186) Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η αυτοδιάλυση του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, το οποίο επέλεξε να «μειοψηφιστεί» αλλάζοντας τον τίτλο σε Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς (Partito Democratico della Sinistra - PDS) και την πολιτική του φυσιογνωμία, γεγονός που το δόξασε, καθώς μια μερίδα διαφωνούντων ίδρυσε –επιμένοντας στην διατήρηση της κομμουνιστικής ταυτότητας– το Κόμμα της Κομμουνιστικής Επανάστασης (Partito della Rifondazione Comunista - PRC).

(187) Σύμφωνα με το εκλογικό σύστημα που ίσχυε από το 1993 έως το 2006 (Legge 276 και Legge 277/1993, γνωστοί και ως νόμοι Matarrella, από το όνομα του εισηγητή τους και σημερινού Προέδρου της Ιταλικής Δημοκρατίας Sergio Mattarella), ποσοστό 75% των εδρών της αποτελούμενης από 630 μέλη Βουλής των αντιπροσώπων (Camera dei Deputati) εκλέγονταν με πλειοψηφικό σύστημα, ενώ το υπόλοιπο 25% αναδεικνυόταν από κοινοτικές λίστες με βάση τις αρχές της αναλογικής εκπροσώπησης, εφόσον υπερέβαιναν το όριο του 4%.

(188) Camera dei deputati και Senato della Repubblica. Στην Ιταλία, ισχύει ένα σύστημα τέλειο δικαμεραλισμού, υπό την έννοια ότι αμφότερα τα νομοθετικά σώματα έχουν το ίδιο βάρος χωρίς να ισχύει η αρχή της σχετικής υπεροχής της Βουλής έναντι της Γερουσίας. Άλλωστε, η εκάστοτε κυβέρνηση θα πρέπει να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης και των δύο σωμάτων, σύμφωνα με το άρθρο 94 του Συντάγματος του 1947.

(189) Βλ. X. Ανθόπουλου, Εκλογικά συστήματα..., ό.π., σ. 24. Έτσι, στις εκλογές του 1994 επικράτησε η συμμαχία της κεντροδεξιάς, στις εκλογές του 1996 ο συνασπισμός της κεντροαριστεράς, ενώ το 2001 η κεντροδεξιά επέστρεψε στην εξουσία.

(190) Κατά την περίοδο 1994 - 2006, οκτώ κυβερνήσεις διαδέχτηκαν η μια την άλλη.

(191) Legge 270/2005 ή Legge Calderoli. Διαθέσιμος (στην ιταλική γλώσσα) στον ιστότοπο <<http://www.parlamento.it/parlam/leggi/05270l.htm>>.

Θ. Πελαγίδης, Μετάφραση: Τ. Πλυτά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2007, σ. 55 επ.

(180) Partito Comunista Italiano (PCI).

(181) Ως αντιστάθισμα της ανεπίσημης αυτής «συμφωνίας» αποκλεισμού του Κομμουνιστικού Κόμματος από τη νομή της κεντρικής εξουσίας υπήρξε η ενίσχυση –και με συνταγματική κατοχύρωση (Τίτλος V, άρθρα 114 - 133 του Ιταλικού Συντάγματος)– της Περιφερειακής Διοίκησης, που περιόριζε τις αντιδράσεις στο μέτρο που οι Κομμουνιστές έλεγχαν την διοίκηση πολλών σημαντικών Περιφερειών. Για την Περιφερειακή Διοίκηση στην Ιταλία βλ. αντί άλλων εντελώς ενδεικτικά S. Bartole/R. Bin/G. Falcon, Diritto regionale, Il Mulino, 2012.

(182) Democrazia Cristiana (DC).

(183) Επρόκειτο για τις 2 κυβερνήσεις υπό τον Giovanni Spadolini (28.6.1981 - 1.12.1982) που προερχόταν από το μικρό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (Partito Repubblicano Italiano - PRI) και για τις 2 επίσης κυβερνήσεις υπό τον Bettino Craxi (4.8.1983 - 17.4.1987), ο οποίος ήταν επικεφαλής του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (Partito Socialista Italiano - PSI).

(184) Για την εξέλιξη του ιταλικού κοινοτικού συστήματος βλ. περισσότερα J. Raschke/H. Κατσούλη, Τα πολιτικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, μετάφραση: Π. Κέριπαχ/Δ. Βαλτά/Η. Κατσούλης, Επίκεντρο, 2005.

(185) Ενδεικτικά αναφέρεται η «Επιχείρηση Καθαρά Χέρια» (Mani Pulite) που έλαβε χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 με πρωτοβουλία δικαστικών όπως ο Antonio Di Pietro, αφορούσε την διερεύνηση οικο-

κτηριστικό του οποίου ήταν –σε αντίθεση με την έως τότε πρακτική– η εφαρμογή διαφορετικών εκλογικών συστημάτων για την ανάδειξη των δύο νομοθετικών σωμάτων¹⁹², με την πρόβλεψη ότι αν στις εκλογές για την ανάδειξη της Βουλής των Αντιπροσώπων το πρώτο αυτοτελές κόμμα ή συνασπισμός κομμάτων ελάμβανε με την αναλογική κατανομή των εδρών 340 έδρες (ήτοι 54% του συνολικού αριθμού των εδρών), η κατανομή αυτή θα παρέμενε αμετάβλητη, διαφορετικά θα ενεργοποιείτο ο μηχανισμός bonus υπέρ του πρώτου σε ψήφους συνδυασμού. Αντίθετα για την Γερουσία, ο μηχανισμός του bonus υπέρ του πρώτου κόμματος λειτουργούσε διαφορετικά λόγω της ανάδειξης των μελών της σε περιφερειακή βάση (σύμφωνα με το άρθρο 57 του ιταλικού Συντάγματος)¹⁹³. Παράλληλα προβλεπόταν ένα σύστημα «δεσμευμένων συνδυασμών» για την ανάδειξη των δύο νομοθετικών σωμάτων¹⁹⁴. Ο εκλογικός αυτός νόμος εφαρμόστηκε σε τρεις εκλογικές αναμετρήσεις¹⁹⁵. Οι παθογένειες του νόμου αυτού φάνηκαν ήδη από το 2006, όταν ο κεντροαριστερός συνασπισμός «L'Unione» υπό τον Romano Prodi εξασφάλισε ποσοστό 49,81% και 347 έδρες, ενώ ο κεντροδεξιός συνασπισμός «Casa delle Libertà» υπό τον Silvio Berlusconi έλαβε ποσοστό 49,74% και 281 έδρες στην Βουλή των Αντιπροσώπων¹⁹⁶. Η κατάσταση ήταν πιο περίπλοκη στην Γερουσία, όπου η κεντροαριστερά με ποσοστό 48,96% εξασφάλισε 158 έδρες, έναντι 50,21% και 156 εδρών της κεντροδεξιάς¹⁹⁷. Αυτή η οριακή διαφορά είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της πλειοψηφίας για την κυβέρνηση Prodi μόλις δύο χρόνια μετά τις εκλογές, την πρόωπη διάλυση των δύο σωμάτων και την επάνοδο στην εξουσία της κεντροδεξιάς. Αποκορύφωμα, ωστόσο του στρεβλωτικού χαρακτήρα του εν λόγω εκλογικού συστήματος υπήρξε το αποτέλεσμα των εκλογών της 24 - 25ης.2.2013, οπότε παρουσιάστηκε το φαινόμενο της τριχοτόμησης του εκλογικού σώματος¹⁹⁸.

(192) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 25 επ.

(193) Ibidem.

(194) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 27 επ.

(195) Εκλογές 2006, 2008 και 2013.

(196) Τα αποτελέσματα των εκλογών είναι διαθέσιμα στον ιστότοπο <<http://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=C&dtel=09/04/2006&tra=I&trp=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>>.

(197) Τα αποτελέσματα των εκλογών είναι διαθέσιμα στον ιστότοπο <<http://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=S&dtel=09/04/2006>>.

(198) Στις εκλογές του 2013, ο κεντροαριστερός συνασπισμός «Italia Bene Comune» (IBC) υπό τον Pier Luigi Bersani έλαβε 29,55% και 340 έδρες στη Βουλή των Αντιπροσώπων, έναντι 29,18% και 124 εδρών του κεντροδεξιού συνασπισμού υπό τον Silvio Berlusconi, 25,56% και

ii) Οι υπ' αριθ. 1/2014 και 35/2017 αποφάσεις της Corte Costituzionale

Η πρώτη απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου (1/2014) εκδόθηκε μετά από ερώτημα¹⁹⁹ που απέστειλε το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο («Άρειος Πάγος») ²⁰⁰ σχετικά με την συνταγματικότητα των διατάξεων του εκλογικού νόμου. Πριν υποβληθεί το ανωτέρω «παρεμπύπτον» ερώτημα του Αρείου Πάγου, είχε κατατεθεί εκ μέρους εκλογέων αναγνωριστική αγωγή ενώπιον του Πρωτοδικείου Μιλάνου²⁰¹, με την οποία οι τελευταίοι ζητούσαν να αναγνωριστεί η αντισυνταγματικότητα των συνεπειών της εφαρμογής του εκλογικού νόμου επί του ενεργητικού τους εκλογικού δικαιώματος εξαιτίας της καθιέρωσης του bonus και των «δεσμευμένων συνδυασμών». Κατόπιν απόρριψης του σχετικού αιτήματος σε α' και β' βαθμό²⁰², κλήθηκε να αποφανθεί ο Άρειος Πάγος, ο οποίος και απέστειλε το σχετικό ερώτημα ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου²⁰³.

Αυτό που παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου είναι η κήρυξη του bonus ως αντισυνταγματικού, κατ' εφαρμογήν της «αρχής του ευλόγου»²⁰⁴, η οποία πρακτικά συμπίπτει με αυστηρό έλεγχο αναλογικότητας²⁰⁵. Απομακρυνόμενο από την έως τότε μάλλον φειδωλή νομολογία του σχετικά με τον έλεγχο της συνταγματικότητας των εκλογικών συστημάτων, αλλά και ευθυγραμμιζόμενο με το σκεπτικό μιας σει-

108 εδρών του νεοπαγούς λαϊκιστικού Κινήματος των 5 Αστέρων («Movimento 5 Stelle») υπό τον Beppe Grillo και 10,56% και 45 εδρών κεντρών συνασπισμού «Con Monti per l'Italia» υπό τον Πρωθυπουργό Mario Monti, σε σύνολο 630 εδρών (617 για την ακριβεία, καθώς οι υπόλοιπες 13 έδρες κατανεμήθηκαν με βάση την ψήφο των Ιταλών κατοίκων Εξωτερικού και των πολιτών της Περιφέρειας Valle d'Aosta). Τα αποτελέσματα για την Γερουσία ήταν 31,63% και 113 έδρες για την κεντροαριστερά, 30,72% και 116 έδρες για την κεντροδεξιά, 23,80% και 54 έδρες για το Κίνημα 5 Αστέρων, 9,14% και 18 έδρες για τον κεντρικό συνασπισμό, σε σύνολο 315 εδρών (301 για την ακριβεία, καθώς οι υπόλοιπες 14 έδρες κατανεμήθηκαν με βάση την ψήφο των Ιταλών πολιτών κατοίκων του Εξωτερικού και των κατοίκων των Περιφερειών Trentino Alto Adige και Valle d'Aosta). Πηγή: <<http://elezionistorico.interno.gov.it/>>.

(199) *Questione di legittimità costituzionale*, όπως αυτό ρυθμίζεται στο άρθρο 23 του Ν. Legge 87-1953 (Norme sulla costituzione e sul funzionamento della Corte costituzionale, διαθέσιμος στην ιταλική γλώσσα στον ιστότοπο: <http://presidenza.governo.it/CONTENZIOSO/contenzioso_costituzionale/documentazione/L_19530311_87.pdf>).

(200) Corte di cassazione.

(201) Tribunale di Milano.

(202) Corte d'appello di Milano.

(203) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 68 επ.

(204) *Principio di ragionevolezza*.

(205) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 75.

ράς παλαιότερων αποφάσεων του σχετικά με τον έλεγχο του bonus²⁰⁶, το Δικαστήριο οδηγήθηκε στα συμπεράσματά του κηρύσσοντας αντισυνταγματικό το bonus, όχι όμως και τον εκλογικό νόμο στο σύνολό του. Εκείνο που φάνηκε να υπερισχύει στο σκεπτικό της απόφασης ήταν η αντιπροσωπευτική αρχή και όχι η αρχή της διασφάλισης σταθερών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών²⁰⁷. Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η αντισυνταγματικότητα εντοπιζόταν στην απουσία πρόβλεψης ενός ελάχιστου ορίου ψήφων υπέρ του πρώτου συνδυασμού για την εξασφάλιση του bonus· ειδικότερα, το bonus αποβλέπει στην εξυπηρέτηση συνταγματικώς θεμιτών σκοπών, ήτοι στην διαμόρφωση σταθερών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών και, συνεπώς, στον σχηματισμό σταθερών Κυβερνήσεων²⁰⁸. Ωστόσο, η απουσία πρόβλεψης από τον εκλογικό νομοθέτη ενός ελάχιστου ποσοστού ψήφων ως προϋπόθεσης για την εξασφάλιση του bonus πιθανώς οδηγούσε σε μια δυσανάλογη κοινοβουλευτική υπερεκπροσώπηση του συνδυασμού που συγκέντρωσε τις περισσότερες ψήφους στις εκλογές, γεγονός που του επέτρεπε να εξασφαλίσει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών στη Βουλή, ακόμα και με μια ψήφο διαφορά από τους άλλους συνδυασμούς και ανεξαρτήτως του αν ο αριθμός των ψήφων που τελικώς έλαβε είναι πολύ μικρός²⁰⁹. Συνεπώς, για το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο το μέτρο της χορή-

(206) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 74, ο οποίος αναφέρει ότι το «*Συνταγματικό Δικαστήριο είχε ήδη επισημάνει, σε τρεις προηγούμενες αποφάσεις του, τα συνταγματικά προβλήματα του "πριμ της πλειοψηφίας", επικεντρώνοντας τις ενστάσεις του κυρίως στην απουσία προϋποθέσεων για τη χορήγησή του*». Επρόκειτο για τις αποφάσεις 15 και 16 του 2008 και 13 του 2012, σχετικά με τη νομιμότητα της πρότασης διεξαγωγής δημοψηφισμάτων σχετικών με την κατάργηση διατάξεων ισχυόντων εκλογικών νόμων (πρώτη και η δεύτερη απόφαση αφορούσαν την διεξαγωγή δημοψηφισματος σχετικά με την ανάδειξη της Βουλής και της Γερουσίας και η τρίτη απόφαση αφορούσε σε πρόταση δημοψηφισματος για την πλήρη ή μερική κατάργηση του ισχύοντος τότε εκλογικού νόμου 270/2005). Οι αποφάσεις είναι διαθέσιμες στον ιστότοπο: <<https://www.federalismi.it/>>.

(207) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 83.

(208) Βλ. X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 76.

(209) Βλ. την κρίσιμη σκέψη της υπ' αριθ. 1/2014 απόφασης: «*In particolare, con riguardo alle norme inerenti al premio di maggioranza, i ricorrenti ne sostengono l'irrazionalità, sulla scia di quanto già evidenziato dalla dottrina ed affermato dalla giurisprudenza costituzionale, in sede di sindacato di ammissibilità del referendum abrogativo (sentenze n. 15 e n. 16 del 2008 e n. 13 del 2012), proprio in relazione al fatto che le vigenti leggi elettorali attribuiscono un enorme premio di maggioranza alla lista che ha ottenuto anche un solo voto in più delle altre, senza prevedere il raggiungimento di una soglia minima di voti*». Διαθέσιμη στην ιταλική γλώσσα στον ιστότοπο: <<https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2014&numero=1>>.

γησης του εκλογικού bonus υπέρ του πρώτου σε ψήφους συνδυασμού θα ήταν λιγότερο επαχθές εάν ο εκλογικός νόμος προέβλεπε ένα ελάχιστο εκλογικό ποσοστό· στο σημείο αυτό όμως, οι δικαστές αποφεύγουν να προβούν στον προσδιορισμό του ορίου αυτού, καθώς κύριο μέλημά τους είναι να αναδείξουν την ανάγκη της επιλογής του ηπιότερου μέσου, ήτοι τον σεβασμό της δέσμευσης της μικρότερης δυνατής θυσίας των άλλων συνταγματικώς προβλεπόμενων και προστατευόμενων αρχών και αξιών. Το Δικαστήριο, λοιπόν, θεμελίωσε την κρίση του ακολουθώντας την κλασική μέθοδο αναλογικής στάθμισης των συγκρουόμενων συνταγματικών αρχών και αξιών· έτσι έναντι της κυβερνητικής σταθερότητας και της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος υπερίσχυσαν οι αρχές της ισότητας της ψήφου (άρθρο 48 του ιταλικού Συντάγματος) και της αντιπροσωπευτικότητας του Κοινοβουλίου (άρθρο 67 του ιταλικού Συντάγματος), λαμβάνοντας βεβαίως υπόψη τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του υπό έλεγχο εκλογικού νόμου²¹⁰.

Σε συμμόρφωση, λοιπόν, προς την απόφαση 1/2014, το Ιταλικό Κοινοβούλιο ψήφισε έναν νέο εκλογικό νόμο²¹¹, γνωστό και ως «*Italicum*», ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουλίου 2016. Το εκλογικό σύστημα που καθιέρωνε ο νόμος αυτός ρύθμιζε την κατανομή 617 από τις 630 έδρες της Βουλής των Αντιπροσώπων, με εξαίρεση 12 έδρες οι οποίες αντιστοιχούσαν στους αντιπροσώπους των Ιταλών που διαμένουν στο εξωτερικό και μία έδρα στην περιοχή

(210) Βλ. την κρίσιμη σκέψη της υπ' αριθ. 1/2014 απόφασης: «*Le norme censurate, pur perseguendo un obiettivo di rilievo costituzionale, qual è quello della stabilità del governo del Paese e dell'efficienza dei processi decisionali nell'ambito parlamentare, dettano una disciplina che non rispetta il vincolo del minor sacrificio possibile degli altri interessi e valori costituzionalmente protetti, ponendosi in contrasto con gli artt. 1, secondo comma, 3, 48, secondo comma, e 67 Cost. In definitiva, detta disciplina non è proporzionata rispetto all'obiettivo perseguito, posto che determina una compressione della funzione rappresentativa dell'assemblea, nonché dell'eguale diritto di voto, eccessiva e tale da produrre un'alterazione profonda della composizione della rappresentanza democratica, sulla quale si fonda l'intera architettura dell'ordinamento costituzionale vigente*». Διαθέσιμη στην ιταλική γλώσσα στον ιστότοπο: <<https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2014&numero=1>>. Βλ. επίσης X. Ανθόπουλου, *Εκλογικά συστήματα...*, ό.π., σ. 77 επ.

(211) Legge 6 maggio 2015, n. 52 «*Disposizioni in materia di elezione della Camera dei deputati*». Διαθέσιμος και στον ιστότοπο <http://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2015-05-08&atto.codiceRedazionale=15G00066&elenco30giorni=true>.

της Valle d' Aosta. Μια ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει το εκλογικό αυτό σύστημα ήταν ότι η πλειοψηφία διαμορφωνόταν, χάρη σε ένα bonus που χορηγούνταν στη νικητήρια παράταξη, ενδεχομένως μετά από έναν δεύτερο εκλογικό γύρο. Απώτερος στόχος του «Italicum», όπως άλλωστε και του προϊσχύσαντος εκλογικού νόμου, ήταν ο μετασχηματισμός του μέχρι σήμερα κυρίαρχου προτύπου πολυκομματικών Κυβερνήσεων συνεργασίας σε ένα σύστημα «πλειοψηφικής δημοκρατίας»²¹².

Η αμφισβήτηση της συνταγματικότητας του «Italicum» ανέκυψε στο πλαίσιο δίκης ενώπιον του Πρωτοδικείου της Μεσσήνης²¹³, το οποίο απέστειλε σχετικό προδικαστικό ερώτημα ελέγχου συνταγματικότητας προς το Συνταγματικό Δικαστήριο. Η απόφαση δημοσιεύτηκε στις αρχές του 2017 (υπ' αριθ. 35/2017) και, όπως φαίνεται από το σκεπτικό, το Δικαστήριο κινήθηκε στο πλαίσιο του οριακού ελέγχου συνταγματικότητας των επίμαχων διατάξεων. Το Δικαστήριο ακύρωσε δύο σημεία του «Italicum» και πιο συγκεκριμένα το bonus που αποδίδεται μετά τη δεύτερη ψηφοφορία και την «πολλαπλή υποψηφιότητα», ήτοι τη δυνατότητα ενός υποψηφίου να θέσει υποψηφιότητα σε περισσότερες εκλογικές περιφέρειες και να επιλέξει στη συνέχεια την εκλογική περιφέρεια που θα αντιπροσωπεύσει. Ιδιαίτερα ανηφόρει υπόψη ότι το πρώτο στοιχείο ήταν το διακριτικό χαρακτηριστικό του νόμου, καθώς μετέτρεπε την αναλογική εκπροσώπηση σε ένα πλειοψηφικό σύστημα δεσμευμένων συνδυασμών (λίστες), η απουσία ενός τέτοιου μηχανισμού πλειοψηφικού τύπου καθιστά εκ των πραγμάτων το σύστημα του «Italicum» σε αναλογικό και τούτο, λόγω του μεγάλου κατακερματισμού που χαρακτηρίζει το ιταλικό κομματικό σύστημα και της αντίστοιχης δυσκολίας για έναν αυτόνομο κομματικό συνδυασμό να αγγίξει ένα ποσοστό της τάξεως του 40% των ψήφων²¹⁴.

Εν προκειμένω, θα πρέπει να τονιστεί ότι ο έλεγχος που άσκησε το Συνταγματικό Δικαστήριο εστιάζεται στο κατά πόσο είναι εύλογη η παροχή του bonus υπέρ του σχετικώς πλειοψηφούντος συνδυασμού τόσο μετά την πρώτη, όσο και μετά την δεύτερη

ψηφοφορία, ειδικότερα δε ελέγχεται κατά πόσο μια ρύθμιση που υιοθετεί ο εκλογικός νομοθέτης επιτρέπεται να περιορίζει σε υπερβολικό βαθμό ή να «θυσιάζει» μια αρχή ή ένα συμφέρον που κατοχυρώνονται σε συνταγματικό επίπεδο. Σύμφωνα με την κρίσιμη σκέψη της απόφασης, οι διατάξεις, η συνταγματικότητα των οποίων ελέγχεται εν προκειμένω, προβλέπουν πράγματι ένα ελάχιστο όριο έγκυρων ψήφων που ισχύει για την παραχώρηση του bonus και το οποίο ισούται με το 40% αυτών. Προβλέπεται επομένως η ύπαρξη ενός πλειοψηφικού bonus, το οποίο επιτρέπει την κατάκτηση της απόλυτης πλειοψηφίας των εδρών του αντιπροσωπευτικού σώματος από τον πολιτικό συνδυασμό που έχει κερδίσει την σχετική πλειοψηφία (των έγκυρων ψήφων). Στον κοινό εκλογικό νομοθέτη αναγνωρίζεται διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή των κριτηρίων που πρέπει να ισχύουν για την κατανομή των βουλευτικών εδρών· εν προκειμένω, υπό το πρίσμα της διακριτικής αυτής ευχέρειας του νομοθέτη ως προς το θέμα αυτό, το κατώτατο προβλεπόμενο όριο (για την παραχώρηση του bonus) δεν φαίνεται να είναι προφανώς παράλογο²¹⁵, δεδομένου ότι αποσκοπεί αφενός στην εξισορρόπηση των συνταγματικών αρχών της αναγκαίας αντιπροσωπευτικότητας στην Βουλή και της ισότητας της ψήφου και αφετέρου στην εξυπηρέτηση των συνταγματικής περιωπής σκοπών της εξασφάλισης κυβερνητικής σταθερότητας και ταχύτητας στην διαδικασία λήψης αποφάσεων²¹⁶.

(215) Η υπογράμμιση του γράφοντος.

(216) Βλ. σχετικό απόσπασμα της σκέψης (6) της υπ' αριθ. 35/2017 απόφασης: «Le disposizioni portate ora all'esame di legittimità costituzionale prevedono, invero, una soglia minima di voti validi per l'attribuzione del premio, pari al 40 per cento di questi. Si è pertanto in presenza di un premio "di maggioranza", che consente di attribuire la maggioranza assoluta dei seggi in un'assemblea rappresentativa alla lista che abbia conseguito una determinata maggioranza relativa. Alla luce della ricordata discrezionalità legislativa in materia, tale soglia non appare in sé manifestamente irragionevole, poiché volta a bilanciare i principi costituzionali della necessaria rappresentatività della Camera dei deputati e dell'eguaglianza del voto, da un lato, con gli obbiettivi, pure di rilievo costituzionale, della stabilità del governo del Paese e della rapidità del processo decisionale, dall'altro. A ritenere il contrario, si dovrebbe argomentare la non compatibilità con i principi costituzionali di una determinata soglia numerica per l'attribuzione del premio, fino a considerare - quale condizione per il positivo scrutinio di ragionevolezza e proporzionalità della disciplina premiale - la sola attribuzione, non già di un premio "di maggioranza", ma di un premio "di governabilità", condizionato al raggiungimento di una soglia pari almeno al 50 per cento dei voti e/o dei seggi, e destinato ad aumentare, al fine di assicurare la formazione di un esecutivo stabile, il numero di seggi di una lista o di una coalizione che quella soglia abbia già autonomamente raggiunto».

(212) Βλ. C. Caruso/M. Goldoni, Halving the «Italicum»: The Italian Constitutional Court and the Reform of the Electoral System, Διαθέσιμο στον ιστότοπο <<https://verfassungsblog.de/halving-the-italicum-the-italian-constitutional-court-and-the-reform-of-the-electoral-system/>>.

(213) Tribunale ordinario di Messina.

(214) Βλ. C. Caruso/M. Goldoni, Halving the «Italicum»..., ό.π.

Περαιτέρω, ο έλεγχος που άσκησε το Δικαστήριο στηρίχθηκε στον εύλογο ή μη χαρακτήρα του bonus που παραχωρείται μετά την δεύτερη ψηφοφορία, καθώς, όπως είδαμε και παραπάνω, εκτιμάται το κατά πόσο μια νομοθετική ρύθμιση περιορίζει υπερβολικά μια αρχή ή έναν συνταγματικά προστατευμένο σκοπό. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν έκρινε παράνομη την δεύτερη ψηφοφορία καθαυτή, αλλά τον συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο ρυθμίζεται η κατανομή των εδρών στο σύστημα που καθιέρωσε το «Italicum». Σύμφωνα με το σχετικό σκεπτικό, εάν σκοπός του συστήματος που καθιερώνει τον δεύτερο γύρο ψηφοφορίας μεταξύ των δύο επικρατέστερων συνδυασμών είναι να αντισταθμίσει την αδυναμία επίτευξης στον πρώτο γύρο του ελάχιστου ορίου για την παραχώρηση του bonus, προκειμένου να προσδιοριστεί ποια πολιτική παράταξη θα επικρατήσει, τότε η νόμιμη επιδίωξη του σκοπού εξασφάλισης κυβερνητικής σταθερότητας, ήτοι ενός συγκεκριμένου συνταγματικής περιωπής στόχου, περιορίζει υπέρμετρα τις δύο επίσης συνταγματικές αρχές της αντιπροσωπευτικότητας και της ισότητας της ψήφου²¹⁷. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο δεύτερος γύρος ψηφοφορίας δεν οργανώνεται αυτοτελώς ως νέα ψηφοφορία, αλλά ως συνέχεια της πρώτης ψηφοφορίας που όμως περιορίζεται μεταξύ

Al cospetto della discrezionalità spettante in materia al legislatore, sfugge dunque, in linea di principio, al sindacato di legittimità costituzionale una valutazione sull'entità della soglia minima in concreto prescelta dal legislatore (attualmente pari al 40 per cento dei voti validi, e del resto progressivamente innalzata nel corso dei lavori parlamentari che hanno condotto all'approvazione della legge n. 52 del 2015). Ma resta salvo il controllo di proporzionalità riferito alle ipotesi in cui la previsione di una soglia irragionevolmente bassa di voti per l'attribuzione di un premio di maggioranza determini una tale distorsione della rappresentatività da comportarne un sacrificio sproporzionato, rispetto al legittimo obiettivo di garantire la stabilità del governo del Paese e di favorire il processo decisionale. Διαθέσιμη στην ιταλική γλώσσα στον ιστότοπο: <<https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2017&numero=35>>.

(217) Βλ. σχετικό απόσπασμα της σκέψης (9.2) της υπ' αριθ. 35/2017 απόφασης: «Il legittimo perseguimento dell'obiettivo della stabilità di Governo, di sicuro interesse costituzionale, provoca in tal modo un eccessivo sacrificio dei due principi costituzionali ricordati. Se è vero che, nella legge n. 52 del 2015, il turno di ballottaggio fra le liste più votate ha il compito di supplire al mancato raggiungimento, al primo turno, della soglia minima per il conseguimento del premio, al fine di indicare quale sia la parte politica destinata a sostenere, in prevalenza, il governo del Paese, tale obiettivo non può giustificare uno sproporzionato sacrificio dei principi costituzionali di rappresentatività e di uguaglianza del voto, trasformando artificialmente una lista che vanta un consenso limitato, ed in ipotesi anche esiguo, in maggioranza assoluta». Διαθέσιμη στην ιταλική γλώσσα στον ιστότοπο: <<https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2017&numero=35>>.

των δύο επικρατέστερων συνδυασμών. Επομένως, από την άποψη αυτήν, δεν υφίσταται καμία σχέση ούτε μεταξύ των δύο ψηφοφοριών, ούτε μεταξύ των συνδυασμών που συμμετέχουν σε αυτές, η δε κατανομή των εδρών που καθορίστηκε μετά την πρώτη ψηφοφορία παραμένει ανέγγιχτη από το αποτέλεσμα της δεύτερης ψηφοφορίας, η οποία περιορίζεται στον προσδιορισμό του εκλογικού συνδυασμού που κερδίζει. Με άλλα λόγια, ο δεύτερος γύρος ολοκληρώνει απλώς τον πρώτο χωρίς καμία περαιτέρω συνέχεια. Μια τέτοια πριμοδότηση της πλειοψηφίας δεν είναι εύλογη, διότι προσδιορίζει τον συνδυασμό που θα αποκτήσει την απόλυτη πλειοψηφία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον πάντως παρουσιάζει το γεγονός ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο στη δημόσια ανακοίνωση της απόφασης (24 Ιανουαρίου 2017) δήλωσε ότι, μετά από την έκδοσή της, θα μπορούσε να εφαρμοστεί αμέσως ο εκλογικός νόμος που προέκυπτε με βάση όσα έκρινε η απόφαση αυτή. Τέθηκε το ερώτημα, αν αυτό τελικά σημαίνει ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο (προσωρινά) αντικατέστησε τον νομοθέτη, αναλαμβάνοντας έτσι το ρόλο των πραγματικών νομοθετών σε ζητήματα εκλογικής πολιτικής²¹⁸. Στην πραγματικότητα, όμως, το Δικαστήριο ενήργησε όχι επιθυμώντας να υποκαταστήσει τον εκλογικό νομοθέτη στο έργο του, αλλά περισσότερο ως ένας σοφός κριτής, ο οποίος, βασιζόμενος σε σταθερές μεθοδολογικές και νομολογιακές βάσεις²¹⁹, καυτηριάζει από την μια πλευρά την «ένοχη αδράνεια»²²⁰ του κοινοβουλίου επί ενός τόσο σημαντικού ζητήματος, όπως ο εκλογικός νόμος (που οφείλεται στα αντιτιθέμενα πολιτικά συμφέροντα των μελών των νομοθετικών σωμάτων, αλλά και στον φόβο της μη επανεκλογής τους) και από την άλλη την –συνεπεία της αδράνειας αυτής– ανικανότητά του να διαμορφώσει έναν εκλογικό νόμο σύμφωνο με τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές που πρέπει να διέπουν την εκλο-

(218) Βλ. σχετικά E. Stradella, Italy after the Constitutional Referendum: Legal and Political Scenarios, from the Public Debate to the «Electoral Question», σε: The Italian Law Journal- An International Forum for the Critique of Italian Law - Special Issue The 2016 Italian Constitutional Referendum: Origins, Stakes, Outcome, Επιμέλεια: Paolo Passaglia, Διαθέσιμο στην αγγλική γλώσσα στον ιστότοπο <<http://www.theitalian-lawjournal.it/data/uploads/pdf/1-2017/italj-special-issue-2017.pdf>>, σ. 74.

(219) Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι η υπ' αριθ. 35/2017 απόφαση αποτελεί συνέχεια και επιβεβαίωση της υπ' αριθ. 1/2014 απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου, αν ληφθούν υπόψη και οι εκτεταμένες σχετικές παραπομπές στο κείμενό της.

(220) Ibidem.

γική νομοθεσία, όπως αυτές έχουν οριοθετηθεί από τη νομολογία του ιδίου Δικαστηρίου.

Συνοπτικά και, με βάση όσα προαναφέρθηκαν, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η υπ' αριθ. 35/2017 απόφαση του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου διαφέρει σε σχέση με την υπ' αριθ. 1/2014 απόφασή του, δεδομένου ότι α) αποδίδει λιγότερη σημασία στην ανάγκη εξασφάλισης κυβερνητικής σταθερότητας προσαρμόζοντας ένα εκλογικό σύστημα το οποίο λειτουργεί *de facto* σύμφωνα με την λογική της αναλογικής αντιπροσώπευσης και β) με τον τρόπο αυτόν φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με την βούληση του εκλογικού σώματος, όπως αυτή αποτυπώθηκε στο δημοψήφισμα της 4ης Δεκεμβρίου 2016 σχετικά με τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που προωθούσε η

τότε Κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος²²¹ υπό τον Matteo Renzi. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο δημοψήφισμα αυτό το εκλογικό σώμα τάχθηκε εναντίον των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που πρότεινε η τότε Κυβέρνηση όπως ο περιορισμός των γερουσιαστών από 315 σε 100, ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων της Γερουσίας, η περιστολή των δικαιοδοσιών των περιφερειών, η αλλαγή της απαιτούμενης πλειοψηφίας για την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από το Κοινοβούλιο κ.α. με ποσοστό 59,11% έναντι 40,89%²²².

(221) Partito Democratico (PD).

(222) Βλ. ενδεικτικά, αντί άλλων The Italian Law Journal, ό.π.

